

ОЙША ТЎРАЕВА

**ОИЛА – МУҚАДДАС
ҚЎРҒОН**

(Оила педагогикаси)

Тўлдирилган иккинчи нaшри

**ТОШКЕНТ
«CHASHMA PRINT»
2009**

Т а қ р и з ч и
Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимов

М а с ъ у л м у ҳ а р р и р
Педагогика фанлари доктори, профессор **Сафо Очил**

Ушбу қўлланма муаллифнинг оила педагогикаси соҳасидаги қўп йиллик иш тажрибаси, қузатиш ва ижтимоий тадқиқотларининг натижалари асосида юзага келди. Муаллиф уни мазкур курс маърузачиси сифатида, ёшлар билан ўтказган тематик кечалари, ота-оналар, ёш келин-куёвлар билан олиб борган суҳбатлари, ёзишмалари ҳамда болалар тарбиясига бағишланган анжуманларда қилган маъруза матнларига таянган ҳолда тартибга солган.

Китобда ўз аксини топган фикр ва мулоҳазаларнинг баъзилари вақтли матбуот саҳифаларида эълон қилинган ва педагогик жамоатчилиқнинг кенг муҳокамасига сабаб бўлган. Қўлланма педагогика университетларининг юқори курс талабалари, ўрта мактаб ўқитувчи ва тарбиячилари, синф раҳбарлари ҳамда ота-оналар ва тарбияшунослик билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ISBN 978-9943-350-28-1

© О.Тўраева, 2009

© «Chashma Print» МЧЖ, 2009

**Ойша Тўраеванинг «Оила — муқаддас қўрғон»
китоби ҳақида**

Оилани муқаддас санамаган одам учун муқаддас нарсанинг ўзи йўқ. Зеро, ҳар бир оила бир Ватандир. Ватан эса Она каби эзгу тушунча...

Республикамиз педагогикасига салмоқли улуш қўшган таниқли олима Ойша Тўраеванинг оила педагогикасига, шарқона тарбияга оид тадқиқотлари анча йиллардан бери олий ўқув юртлари, лицей ва коллежларда, оддий оилаларда ҳам мутолаа қилинади ва ёш авлод тарбиясига амалий ҳисса қўшиб келади.

«Оила — муқаддас қўрғон» китоби аввал ҳам нашр этилган ва қизиқиб мутолаа қилинган эди. Китобнинг янги нашри талай фикр ва кузатишлар билан бойитилган.

Бир қарашда оила ва фарзанд тарбияси аичайин оддий ва тушунарли кўринса-да, аслида бу ўта мураккаб ва кўпқиррали соҳа. Мазкур китобда қаламга олинган қирққа яқин тушунчанинг ҳар бири алоҳида мавзу бўлиб, ҳаммаси ягона мақсад — оила педагогикаси ва комил инсон тарбиясига бориб тақалади. «Оилавий удумлар», «Ота-она обрўси — тарбия асо-си», «Оилада эркак қадри», «Аёл бахти, оила саодати ҳақида», «Қарс икки қўлдан», «Ўғил бола тарбияси», «Қайнота-қайнона ҳам ота-она», «Қуда-андалар муносабати» каби бобларнинг сарлавҳасиданоқ кўп нарсани англаш мумкин. Муҳими шундаки, китоб шунчаки «насиҳатгўйлик», қуруқ ва зерикарли «дидактика» эмас. Муаллиф қайси мавзуга мурожаат қилмасин, аниқ-равшан, ибратли воқеалар мисолида ўз мулоҳазаларини исботлашга ҳаракат қилади. Бу эса тўпламнинг ўқишли ва ишончли бўлишини таъминлайди.

Ўйлайманки, «Оила — муқаддас қўрғон» китоби ўқувчилар томонидан қизиқиш билан кутиб олинади ва у фақат ёшлар эмас, катталар маънавиятини юксалтириш учун ҳам хизмат қилади.

Ўткир ҲОШИМОВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси
07.07.2009

СЎЗ БОШИ

Ҳар бир инсон ҳаётида, у қайси жинсга мансублигидан қатъий назар, оила қуриш масалаларини ҳал қилиши лозим бўлган вақт келади.

Оила жамият ҳаётида муҳим ўрин тутати. У инсон авлодини давом эттиришдек буюк ва улуғвор вазифани бажаради. Оила одамнинг шакллантирувчи, меҳнат қобилиятини тиклашга хизмат қилувчи ва энг муҳими маънавий тарбияловчи муҳитдир. Болаликнинг дастлабки йилларида инсон шахси феъл-атворининг асоси вужудга келади, инсонийлик фазилатлари ва ахлоқи таркиб топа бошлайди.

Агар оилада иқлим мўътадил бўлса, униб-ўсаётган ўғил-қизлар, албатта, ҳаётда ўз ўринларини топишади. Ота-боболаримиздан бизгача етиб келган оилавий қадриятлар эъзозланадими, демак, оила аъзолари турли иллат ва ёмонликлардан йироқ юришади. Шунинг учун ҳам инсоннинг келажаги кўпроқ оилага ва оилавий муносабатларга боғлиқ бўлиб, қайси мамлакатда бўлмасин, жамият инсониятнинг табиий эҳтиёжи бўлган оила қуриш ва болалар тарбияси каби масалаларга бефарқ қарай олмайди.

Президентимиз И.А. Каримов ўзининг «Юксак маънавият — енгилмас куч» асарида «Ёшларимизни ҳар томонлама соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш, ҳаёт абадийлиги, авлодлар давомийлигини таъминлайдиган маънавият қўргони бўлмиш оилани мустаҳкамлаш бутунги кунда барчамизнинг бурчимизга айланишини истардим», деб таъкидлайди. Давлатимиз раҳбарининг таъбири билан айтганда, бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан, оила бор. Оила бор экан, фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат бор. Фарзанд бор экан, одамзод ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди.

Ёшларимизга оила қуриш нақадар муҳим ва масъулиятли эканини аңглатиш, соғлом оилани шакллантириш ва оилада юксак маънавий муҳитни қарор топтириш учун зарур шарт-шароит яратиш, ёшларни оила қуришга тайёрлаш, оилалар мустаҳкамлигини ва манфаатларини таъминлаш, соғлом фарзанд ўстириш, тарбиялаш ва вояга етказиш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилган.

Оила қуришда туғилиш, болалар тарбияси, уларни ижтимоий-фойдали меҳнатга тайёрлаш каби мақсадлар кўзланади. Оиланинг бундай ижтимоий вазифаси жамият учун ҳам, эр-хотин учун ҳам жуда муҳимдир. Шунга кўра ота-она ва болалар, оила ва никоҳ муносабатларини мувофиқлаштириш учун давлат миқёсидаги тадбирлар ҳамда ёрдам зарурати вужудга келади.

Ҳеч шубҳа йўқки, соғлом авлод орзуси аждоларимиздан бизга ўтиб келаётган, қон-қонимизга сингиб кетган муқаддас интилишдир. Агар ота-боболаримизнинг турмуш тарзига, тафаккурига назар солсак, улар насл-насаб ва етти пуштнинг тозалигига, авлоднинг соғлиғига жуда катта эътибор берганини кўрамиз.

«Соғлом авлод» давлат дастури ва унинг устувор олти йўналишида балоғат ёшига етган ўғил-қизларимизни мактабдаёқ оилавий ҳаётга руҳан, жисмонан ва тиббий жиҳатдан тайёрлашни йўлга қўйиш, ёшлар ўртасида соғлом оила тушунчасини тарғиб этиш, улар саломатлигини, тиббий ва жисмоний жиҳатдан мослигини ўрганиш ҳамда бу соҳада махсус қўлланмалар яратиш кераклиги алоҳида таъкидлаб ўтилган.

Оила муаммолари орасида ота-оналарнинг ўзаро муносабати ва ёш авлодни мустақил ҳаётга тайёрлаш, тўғрироғи, бўлажак оила бошқарувчиси сифатида тарбиялаш долзарб масала ҳисобланади. Шу маънода ота-оналар, маҳалла, мактаб, ўқув юртлари, кенг жамоатчилик зиммасига ёшларни оилавий ҳаётни ўташдек масъулиятли вазифани бажаришга, уй тутиш, рўзғор, оила хўжалигини тежаб-тергаб бошқаришга тайёрлаш, уларда «эркак», «аёл» фазилатларини тарбиялаш, ўзаро муомала-муносабат одобини таркиб топтириш, уларга она меҳри, ота ғамхўрлиги, фарзанд миннатдорлиги нималигини ва ҳаётда уларга амал қилиш зарурлигини уқтириш юклатилган. Оила бахти, фарзандлар истиқболи учун ўғил-қизларимизни оилавий ҳаётнинг ҳамма муаммоларига масъулият билан ёндашадиган, ўз умр йўлдошини ҳурмат қиладиган, унга ҳамиша таянч, содиқ дўст

бўладиган, шунингдек, келин-куёвлик вазифасини ўрнига қўя оладиган қилиб тарбиялаш зарур.

Ҳаётий тажрибалар шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда аҳил, бахтли оилалар билан бир қаторда, турмушдаги, рўзғордаги айрим арзимас машмашалар сабабли ажралишгача борадиган ёш оилалар ҳам учраб турибди. Олий маълумотини ёки олимлиги ҳақидаги дипломларини рўкач қилиб, қайнона-қайноталарини беҳурмат қиладиган, ўз билими, ҳусн-жамолига ортиқча баҳо бериб, куёвлик, келинлик масъулиятини унутиб қўяётган ёшлар сони камайгани йўқ.

Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашда уларга оила-турмуш муносабатларининг бутун тизимини, яъни оилада соғлом муҳит яратиш, бир-бирини тушуниш, майда-чуйда гапларни четлаб ўтиш, муроса-мадорани билиш, уй тутиш, рўзғор тебратиш, поклик, зеболик, ҳаё-андиша, қайнота-қайнонани сийлаш, қайн-бўйинларни туғишганларидек кўриш, туғилган фарзандларни қобил қилиб тарбиялаш каби гўзал фазилатларни сингдириб, ўргатиб бориш зарур.

Балоғатга етмаган қизларни турмушга бериш, тўй ва бошқа расм-русумларни серчиқим қилиб ўтказиш ҳолларига барҳам берилгани йўқ. Оилада маънавий-руҳий муҳитни соғломлаштириш, аҳолининг барча қатламларини қонунчилик, соғлом турмуш тарзи қоидалари руҳида тарбиялаш ишини ёшлиқдан изчил олиб бориш, мактабларда, ўрта махсус ва олий ўқув юртларида ёшларни оқилона турмушга тайёрлашга эътиборни кучайтириш фоят муҳимдир.

Йигитларда аёлларнинг она бўлишдек юксак бурчини қадрлаш, уларга зарур ёрдам ва мадад беришга тайёрлик руҳини тарбиялаш лозим.

БОЛА АЗИЗ, ОДОБИ УНДАН АЗИЗ

Болажонлик — халқимизга хос азалий мўътабар одат. Урф-одатларимизга кўра, оилада фарзанд туғилиши ота-оналарга ҳам, қариндош-уруғ ва яқин кишиларга ҳам катта қувонч бахш этади. Янги «меҳмон» шарафига хурсандчилик анча кунгача давом этади. Келган кишилар уй эгаларини янги «меҳмон» билан қутлаб: «Катта бўлсин», «Бахтини кўринг», «Ақлли-хушли бўлсин» деган яхши истаклар билдиришади.

Ота-она фарзандига яхши ният билан исм қўяди, шу кундан унинг келажаги, бахтини ўйлайди. Фарзандни ахлоқ-одобга ўргатиш, ўқитиш, каттароқ бўлганда бирор касб-хунар эгаси бўлишига ғамхўрлик қилиш — ота-онанинг бурчидир.

Болани касб-хунарга ўргатишда қадимдан «ота касб — она расм» нақлига қаттиқ риоя қилинган. Шунга кўра ўғил бола ёшлик чоғиданоқ ота ёнида дастёрликка ўргатилиб, ота хунарини эгаллаган, қиз бола эса она расмини тутган.

Қиз бола катталар билан гаплашганда нафосат билан секин сўзлашга ўргатиларди. Катталарга тик қараш — ҳурматсизлик, беодоблик саналган. Уйда кексалар йиғилган пайтда аёллар ярим овоз билан сўзлашишган ёки имо-ишора билан бир-бирларини тушунишга ҳаракат қилишган. Кексалар, ўзидан ёши улуғларнинг ҳурматини бажо келтириш уларга кўр-кўрона сажда қилиш эмас, балки отажон-онажонлар турмуш тажрибаларига, билимларига ҳурмат, яратиб берган шарт-шароитлари учун миннатдорчилик белгисидир.

ОИЛАВИЙ УДУМЛАР

Ислом дини таълимотига кўра фарзанд кўрган ота-она зиммасига қуйидаги вазифалар юклатилади: туғилган бола қулоғига азон айттириш, унга муносиб исм қўйиш, жонлик сўйиб, ақиқа қилиш, (ўғил бўлса, қўлини ҳалоллаш,) ахлоқ-одоб, илм-хунарга ўргатиш, бўйга етганда муносибига уйлаш, узатиш — бошни иккита қилиб қўйиш кабилардир.

Одатга кўра, ота-боболаримиз таваллуд топган боланинг қулоғига, биринчи навбатда, бир мулла чақириб, азон айттирганлар.

Бобокалонимиз Абу Али ибн Сино гўдак чилласи тўғрисида минг йил бурун айтиб кетган фикрлар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Таваллуд топган чақалоқ тўнғич фарзанд бўлса, бозордан бешик сотиб олинган. Одатда, бешикни келиннинг ота-онаси олиб келган. (Иккинчи ёки навбатдаги фарзанд туғилган бўлса, опа-акаларининг бешигига беланади.) Мустаҳкам, қулай, хосиятли битта бешик бир оиладаги фарзандларнигина эмас, уч-тўрт авлодни тарбиялаб, вояга етказиши мумкин.

Ўзбеклар ва тожикларда бобоси, отаси ётган бешикда парвариш топган болалар бор. Ёш оналар ихлос қўйиб, мана шундай хосиятли, кўҳна бешикларда ўз чақалоқларини боқишни афзал кўрадилар.

Ўзбек халқи шунинг учун бешикни муқаддас билиб, уни ҳеч қачон, чақалоғи бўлмаса ҳам, ташлаб юбормайди. Ҳамиша ўзи, оиласи билан бирга олиб юради. Бешик бор жойда бола бўлади. Бола бор жойда алла айтилиши табиий. Оналар қадимда ўз болалари бешиги тепасида кечаси бўлсин, кундузи бўлсин, алла айтиб келишган.

Аллаларда халқ турмушининг жуда кўп қирралари ўз инъикосини топган. Алла ўз оҳанги билан болага она нафасини етказиб туради. Гўдакни хотиржам қилади, элитади, ором олиб ухлашига имкон беради. Аллаларга оналар ўз ҳис-туйғулари, орзу-армонлари, истак-ниятлари, дард-ҳасратларини ҳам қўшиб айтганлар. Алла тарбиявий, дидактик анъанавий ижод намуналаридан иборат бўлган. Алла тинглаган бола онага меҳрини сут билан ўз шуурига сингдиради. Алла инсон онг қатламларида бир умр мунгли, ҳазин, нурли қўшиқ бўлиб сақланиб қолади. Алла эшитмаган болада бу хусусиятлар бўлмайди. Алла нафақат онанинг болага меҳри, балки боланинг онага меҳр-оқибатининг ҳам манбаидир.

Болага муносиб исм танлаш ва қўйиш ҳам азалий одатдир. Халқ орасида одам боласи ўз хулқ-атвори, феъли ва шу жумладан, исми орқали билинади, деган гап бор. Ота-оналарнинг энг муҳим бурчларидан бири ўз фарзандларига муносиб исм топиб қўйишдан иборат. Бу иш ғоятда жиддий, масъулиятли

саналиб, қўйиладиган исм бўлажак фуқаронинг келажак тақдири — ҳаёт йўлига таъсир қилади, деб тушунилга. Шунинг учун ҳам уруғ, касб-кор, сулола мавқеига мос исм қўйиш тақозо қилинган. Аввало, исмлар мавруди билан ҳува пайғамбарларнинг номлари асосида Расул, Акбар, Наб Муҳаммад деб аталган. Бу билан фарзанд Аллоҳи таолони марҳаматидан дунёга келди, умри узун бўлсин, худо ёрл қасин, деган ният қилинган. Худойберди, Оллоберди, Танриберди сингари исмлар аксарият пайтларда қизлар орасида туғилган ягона ўғил болага, тилаб олинган фарзандлар қўйилган. Бола туғилган фасли, вақти ва маросим даври қараб: Баҳор, Наврўз, Тўйчи, Чўли, Байрам сингари номлар билан аталган.

Чақалоқнинг оиладаги ўрнига қараб Эргаш, Ўғило Қўчқор каби номлар қўйилган. Танасидаги белгиларига қараб: Холдор, Ортиқ, Қудрат, Суннат, Нортожи деб, туғилган қизларнинг қадами хайрли келсин деган ниятда Мубора Муқаддас, Шарофат, Хайринисо, Умринисо, Робия, Оққуёшдек бўлсин дея Мунаввар, Шамсиқамар, Ойпари, Ойғул деб аталган. Гулу чечаклардек нафис, муаттар ва ёқимли бўлсин деб Гулранг, Гулчеҳра, Наргиз сингари исмлар қўйилган. Кўпинча боланинг қайси кунда туғилганлиги ҳисобга олиниб ҳам исм танланган. Бозорвой, Тўйчиво, Ҳайитвой, Жумавой, Чоршанба сингари номлар ашундайлардан ҳисобланади. Исм қўйишда ота-онанинг, ақопаларининг исми ҳам муайян ўрин тутати. Кейинги номлар шу исмларга монанд тарзда қўйилади. Масалан, Наим, Қарим, Салим, Маҳмуд, Маъсуд, Мақсуд сингари.

Ўзбек оилаларида эр-хотинлар бир-бирининг номини айтиб чақиринмаган. Жуда зарурият туғилганда, бир-бирларини катта фарзандларининг номи билан аташган. Бу ҳар шарқона нафис муносабатнинг бир белгисидир. Ўзбекчилик тарбия ўғил-қизга ном бериш, исм қўйишдан бошланади. Халқимизда «Ота бўлиш осон, оталик қилиш қийин» деган нақл бор. Мураккаб ҳаёт йўлида тўғри исм қўйилган ўғил қиз ота-онанинг, авлоднинг муносиб давомчилари бўлиши

бу йўлда катталарга ёрдам беришлари талаб қилинади. Кексаларни ҳурмат қилиш, уларнинг маслаҳатларини, йўл-йўриқларини олиб иш тутиш, панд-насиҳатларига қулоқ солиш ва унга амал қилиш қадим-қадимдан ўзбекларга хос одат бўлиб келган. Нонни эъзозлаш одати қадим-қадимдан то шу кунгача давом этиб келмоқда. «Нон — иймондек азиз, ҳидида ҳаёт бор», «Нонга ҳурмат, элга ҳурмат», «Нон мўллиги — эл тўқлиги» каби қатор халқ мақолларини нон ҳақида бўлган суҳбатларда ишлатиш ўринлидир. Масалан, меҳмон кутганда дастурхонга биринчи бўлиб нон қўйилиши, икки ёшни унаштириш маросимида патир ушатиш одати, чақалоқни бешикка солганда бошига нон қўйиш, йўлга чиққанда ўзи билан бирга нон олиб кетиш энг яхши одатлардир. Ўтмишда ўз хато-камчиликларини тан олмаганларни муқаддас китоб Қуръон билан, сўнгра нон билан қасам ичишга мажбур қилганлар.

Халқимизнинг ажойиб одатларидан яна бири сувни эъзозлашдир. Ота-боболаримиз сувнинг бир томчисини ҳам нобуд қилмасликка интилганлар. Сувга туфлаш, унга мағзава ва чиқиндиларни оқизиш, турли хас-чўп ва ахлатларни ташлаш гуноҳ ҳисобланган. Сув — ҳаёт демакдир. Сув бор жойда одам яшнайди, ўт-ўлан, экин-тикин, гул ва дарахтлар гуркираб ўсади. Сувнинг қадрига етмаслик, уни нес-нобуд қилиш, қанчалик оғир оқибатларга, табиатдаги мувозанатнинг бузилишига олиб келишини Орол денгизининг қуриб бораётганида яққол кўришимиз мумкин. Денгиз сувининг тобора камайиши унинг атрофида яшаётган аҳолининг соғлиғига жиддий зарар етказмоқда, атрофдаги экологик вазиятнинг бузилишига олиб келмоқда.

Эндиликда Оролни қутқаришга бутунжаҳон жамоатчилигининг диққат-эътибори жалб қилинган бир шароитда халқимизнинг сувдан ҳамма жойда тежаб-тергаб фойдаланиш ҳақидаги азалий удумини ҳамиша ёдда сақлаш, уни фарзандларимиз онгига сингдириш айни муддаодир. Қўни-қўшничилик, меҳмондўстлик, ҳашар каби ажойиб одатларимиз энг мўътабар инсоний хусусиятлар сифатида яшаб келмоқда.

Ўзбек халқ мақолларида «Ён қўшним — жон қўшним», «Узоқдаги қариндошдан яқиндаги қўшни яхши» дейилган бўлса, ҳадисларда қўшничилик тўғрисида шундай деб айтилган: «Ёнида қўшниси оч туриб, ўзи тўйган одам мўмин эмас». Бу чуқур маъноли гапда одамларни инсоф-диёнатга, меҳр-оқибатли бўлишга чорлайдиган ажойиб ўғитлар ўзифодасини топган.

Меҳмондўстлик — ўзбек халқига хос ажойиб бир удум. Халқимиз ҳар қандай шароитда ҳам топганини меҳмондан қайтмайди, унинг дилини хушнуд қилишни истайди. Бу саҳнатлилиқнинг, улуғворлиқнинг белгисидир. Буюк бобокалонларимиз Алишер Навоий, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби даҳолар ҳаёти ва фаолиятлари билан таълимчилигимизда, А. Қодирийнинг машҳур «Ўтган кунлар» романидаги Отабек ва Кумушбибилар ўсган хонадонлар тарбия, ўзаро муомала юксак одоб-ахлоқ намунаси ҳисобига гувоҳ бўламиз. Бу оилаларда ота-оналарнинг фарзандлар билан, ҳатто устозларнинг шогирдлар билан ўзаро муомалада «сиз»лаб гаплашишлари, оиладаги фарзандлар ва тенгқурлар ҳам ўзаро сўзлашувда «сиз»лаб муомала қилишлари ниҳоятда ибратлидир. Бу файзли урф-одатларимиз сиришларидаги меҳр-оқибатни, ўзаро ҳурмат-иззатни, ўртоқлик, дўстлик ришталарини янада мустаҳкамлашда катта аҳамият касб этади.

Шунинг учун доно халқимиз «сен» ҳам бир оғиздан чиқади, «сиз» ҳам, деб бекорга айтмаган. Бу одатларимизга ҳозир ҳам кўпгина оилаларда амал қилинади. Тарбиявий ишларни яхши йўлга қўйган, бу удумимизнинг моҳиятини чуқур англаб олган ўқитувчиларимиз унга амал қилиш босқинида ўқувчиларда ҳам кўникма ва малака ҳосил бўлишига сўмаклашадилар.

Катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлган оилавий удумларимиздан яна бири дастурхон атрофида ўтириш, оилавий эвқатланишдир. Одат бўйича дастурхон атрофида кексалар ўрда, ундан кейин ота-она, ака, опа, келин, сингил, укалар ўтиради. Энг ёш болалар катталар ёнида ўтиришлари лозим.

Барча оила аъзолари тўпланиб, дастурхонга таом тортилгандан сўнг шу ердаги ёши улугнинг рухсати билан овқатга қўл узатиш лозим. Ёши катталарни ҳурматлаб, улар обрўси ва иззатини ўз ўрнига қўйиш.

Чой атрофидаги суҳбатда чойнак-пиёла, тагликларнинг тозалаб ювиб-артилиши, ҳар бир киши учун алоҳида пиёла тугилиши гигиена талаби бўлса, чойни уч марта пиёлага қуйиб, чойнакка ағдариш ҳеч қандай ирим-сирим бўлмасдан, балки чой таъмининг бир хиллигини таъминлаш учун қилинади. Чойни ёши катталар қуйиб, ёшларга узатиши эса одобга зид бир ҳолдир. Овқатланиб, чой ичиб бўлгандан сўнг дастурхон атрофидаги кекса кишидан таом ҳақиға фотиҳа ўқиши сўралади.

Илгариги пайтларда халқимизнинг энг олижаноб оилавий анъаналаридан бири — кечалари ота-оналарининг болалари билан танча атрофида ўтириб тарбия, одоб, ахлоқ ҳақида мароқли суҳбатлар ўтказишлари бўлган. Бунда улар ўзбек халқ эртаклари, дostonлари, Қуръони Карим ва ҳадислардан одамларни ҳалолликка, покликка, диёнатга ундовчи ривоятларни мисол келтириб, турмушда, ҳаётда учраб турадиган салбий воқеа-ҳодисаларга атрофлича баҳо бериш асосида фарзандларини тўғри йўлга бошлаганлар. Ўзбек халқининг турмуш тарзига сингиб кетган яхши ва жобий урф-одатларимизнинг кўпчилиги халқни, жамиятни фақатгина яхшиликка — олижаноб инсон, ахлоқи пок, жисмоний соғлом, эътиқодли шахс бўлиб етишишига хизмат қилиб келди. Халқимизда кўп яхши, ибратомуз урф-одатлар борки, уларни бугунги кунда ҳам кенг қўллаш фойдадан холи эмас. Масалан, қадимда фарзанди вояга етмаган ёки фарзандсиз кишилар хусусан, қариялар бирор-бир юмушлари учун ҳеч қачон мардикор ёлламаганлар. Мабодо ёллагудек бўлсалар, бу ҳол шу маҳаллада истиқомат қилувчи ёш-ялангларнинг иззат-нафсига теккан, ён-атрофида тайёр дастёрлар турганда четдан одам олиб келиб, юмуш буюриш қаттиқ айб саналган.

Қишда қор курашми, кузда том сувашми, ўтин ёриб сув ташиниши ёки экин-тикин ишларими — ҳамма-ҳаммаси

қўни-қўшни болалари ёрдами билан бажарилган. Оилада эркаги бўлмаган аёллар эса бозор-ўчар ишлари, ўтин ёриш, сув ташиш ташвишларидан бутунлай озод бўлганлар. Бунинг учун бўш челақларни кўча дарвозаси олдида чиқариб қўйиш, ўтин ва болтани ташқарига қўйишнинг ўзи кифоя қилган.

Буларга кўзи тушган йўловчилар таниш-нотанишлигидан қатъий назар, челақни сувга тўлдириб, ўтинни ёриб кета-веришган.

Мана шундай беминнат ҳожатбарорлар уй соҳибидан ҳеч қачон пул сўрамаганлар, бирор нарса тама ҳам қилмаганлар. Чунки ёшлар бировларнинг ҳожатини чиқармоқ учун ўзларини ҳамиша бурчли деб ҳисоблаганлар. Бу қимматли удумимизни айна вақтда ҳам қайта тикламоқ зарурий вази-фалардан биридир. Ёшларимиз ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган ушбу одатларни тиклашга ҳисса қўшсалар, айна муддао бўлар эди. Бу эса уларнинг келгуси камолотини, ризқу-рўзларининг баракасини ва ҳеч қачон завол кўрмас-ликларини таъминлаган бўларди. Зотан, доно халқимиз: «Ердан айрилсанг ҳам элдан айрилма», «Эл ишини эр йигит қилур, эр йигит қадрини эл билур», — деб бежиз айтмаган. Ёшларимизнинг ана шу доно гапларга амал қилишлари мақсадга мувофиқдир.

ИНСОН ОДОБИ БИЛАН

Одоб инсоннинг ички маънавий эҳтиёжига айланиб қолиши зарур. Одоб қоидалари ҳамма учун ҳаётий талабдир.

Ҳар қандай моддий ва маънавий бойлик одамлар томонидан яратилади. Лекин бу борада кишиларнинг дунё-қараши, уларнинг ахлоқи, диди ва фаросати, умуман, маънавий дунёси жуда катта роль ўйнайди.

Халқимизнинг турмуш маданияти тобора юксалиб бориши билан бирга кишиларнинг юксак инсоний фазилатлари ҳам камол топмоқда, ҳамжиҳатлик ва меҳнатсеварлик, софдиллик ва самимият, камтарлик, ширинсуханлик каби хислатлар кишиларнинг доимий одатига айланиб бормоқда.

Шунингдек, уларнинг юриш-туриши, хатти-ҳаракатида ҳам мустақиллик даврининг нафаси тўла намоён бўлмоқда.

Ахлоқ одамларнинг бир-бирларига, жамиятга, давлатга, халқ мулкига, оилага, ишлаб чиқариш воситаларига, меҳнат маҳсулотларига муносабатини муайян тартибга соладиган меъёрлар тизимида намоён бўлади.

Одоб — одамнинг жамоат, эл-юрт орасида ўзини қай тарзда тутиш, бошқалар билан қай йўсинда муомала қилиш, ўз турмуши, маишати ва бўш вақтини қандай ташкил этиши, хуллас, шахснинг кундалик хулқ-атвори, юриш-туриши, хатти-ҳаракати ташқи жиҳатдан, яъни шаклан қандай бўлиши лозим ва маъқул эканлиги хусусида баҳс этади. Аниқроғи, ахлоқ кишининг ички олами, эътиқоди, фазилатлари сифатида мавжуд бўлса, одоб шахснинг кўзга ташланадиган мулозамати, хулқ-атвори, муомала муносабати тарзида намоён бўлади.

Ахлоқ кишидан мазкур вазиятда қандай хатти-ҳаракат қилиш кераклигини яхши ўйлаб, шулардан мақсадга энг мувофиғини танлашни талаб этса, одоб қоидаларининг одоб тусига киришини, яъни одам ҳар қандай вазиятда шу одати (яъни одамийлик) ни намоён қилишини талаб этади. Ҳар бир одам хусусида, одатда, унинг фаолиятига, қандай иш билан машғул эканига, бу фаолияти ва иши ахлоқ меъёрларига, турмуш қоидаларига, жумладан, қонунга мувофиқ ёки унга хилоф эканлигига асосланиб муайян фикр айтилади.

Маълумки, кундалик ахлоқ меъёрларини мустаҳкамламасдан, меҳнат интизомига қатъий риоя қилмасдан, кишиларнинг ташкилотчилиги ва масъулиятини юқори поғонага кўтармасдан туриб, ишлаб чиқариш самарадорлигига ҳам, фаровон ижтимоий турмушга ҳам эришиб бўлмайди. Шундай вазиятни вужудга келтириш ахлоқий тарбиянинг вазифасидир.

Одоб-ахлоқ қоидаларини билиш билан уни амалда қўллаш ўртасида ўзаро бирлик бўлиши даркор. Кишиларнинг амалий фаолияти ва хулқ-атвори унинг ғоявий ва ахлоқий эътиқодига мувофиқ келиши лозим. Агар улар ўртасида фарқ мавжуд бўлса, демак, ҳали тарбия жараёни тугалланмаган бўлади.

Болалар ахлоқий тарбия жараёнида, яъни ўқиш, жамоат ишларида тиришқоқ, ўртоқларига софдил муносабатда бўлиш, ўз бурч ва вазифаларига виждонан ёндашиш, ҳалол бажариш кераклигини, баъзи тенгдошларининг айрим салбий қилиқларига бефарқ бўлмасликни тушуниб, англаб борадилар. Шунингдек, улар ўз манфаати учунгина эмас, балки оиласи, синф ва мактаб жамоаси шаънига доғ туширмасликка ўрганадилар.

Шубҳасиз, ахлоқий тарбия соҳасида оила, мактаб ва маҳалла жамоатчилиги асосида олиб борилаётган барча ишларимизни шундай даражага кўтарайликки, фарзандларимизнинг хулқ-атвори ва барча фаолиятлари турмуш тарзи талабларига тўла жавоб берадиган бўлсин.

Болалар мактабгача тарбия ёшидаёқ одоб ва ахлоқнинг дастлабки кўникмаларини ўзлаштира бошлайдилар. Ўз теварак-атрофидаги кишиларнинг хатти-ҳаракатларидаги яхши ёки ёмон одатларни аста-секин тушуна бошлайдилар. Уларда дастлабки ахлоқ ва одоб тасаввурлари пайдо бўлади ҳамда энг оддий ахлоқий кўникмалар: катталарга халақит бермаслик, озода бўлиб юриш, илтимос қилиб сўрашни ўрганиш, ростгўйлик, яхшиликка яхшилик билан жавоб қайтариш, катталарга ҳурматда бўлиш, ўртоқларига ёрдамлашиш ва ҳоказолар вужудга келади. Баъзан оилада берилган нотўғри тарбиянинг оқибатида болаларда қўполлик, ўзбошимчалик, ёлғончилик, манманлик, кибру ҳаво каби салбий одатлар пайдо бўлади.

Оилада бериладиган ахлоқий тарбиянинг асосий мақсади болаларда *ижобий сифатларни ҳосил қилиш, уларни яхши хулқ-атворга ўргатиш, ахлоқий хислатини ривожлантириш ҳамда уларда ижобий хатти-ҳаракат, кўникма ва одатларни тарбиялашдан иборатдир.* Болада меҳнат кўникмаларини ҳосил қилиш, уларни интизомли бўлишга ва берилган топшириқни ўз вақтида бажаришга, топширилган иш учун масъулиятни сезишга ўргатиш оилада ахлоқий тарбия беришнинг биринчи галдаги вазифасидир.

Фарзанд — ота-онанинг қувончи, умр меваси, оила фахри, келажаги, бахти. Ҳа, инсоннинг қандай киши бўлиб

етишиши оила тарбиясига, чунончи, бола тарбияси кўп жиҳатдан ота-онанинг оилада ва ҳаётда ўзини қандай тутиши билан бевосита боғлиқ. Биз, албатта, болаларнинг бутунги кундаги интилишларини биргина оилавий манфаатлар билан чеклаб қўймаслигимиз керак ва бундай қилолмаймиз ҳам.

Ахлоқий тарбия кўп қиррали, узоқ давом этадиган жараёндир. Болани ўраб олган муҳит: одамлар, нарса ва ҳодисалар унинг онгида хулқ-атворида маълум из қолдиради. Ота-оналик бурчимиз шундан иборатки, биз буни зийраклик билан бошқариб боришимиз лозим. Ота-онанинг меҳри, муруввати, ғамхўрлиги болалар учун сув ва ҳаводек зарур. Болалар уйда ҳам, кўча-кўйда, ўқишда ҳам, хуллас, доимо ота-онанинг диққат-эътиборида бўлиши керак.

Ота-оналар мактаб ва ўқитувчининг обрў-эътиборини ҳар томонлама кўтаришлари, болаларни меҳнатни севиш ва катталарни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялашлари, уларни ижтимоий-фойдали фаолиятга тайёрлашлари, тартибга, интизомга, турмушнинг меъёрларига риоя этишга ўргатишлари, уларнинг жисмоний камол топиши ва соғлиғини мустаҳкамлаш ҳақида ғамхўрлик қилишлари лозим. Ўз вақтида умумий ўрта ва ҳунар таълими олиши учун зарур шароитларни яратиб беришлари, ўзларининг меҳнатга ва ижтимоий вазифаларга муносабати билан ҳамма ишда болаларга намуна кўрсатишлари зарур. Болалар эса, ўз навбатида ота-оналари, катта ёшдаги кишилар ҳақида ғамхўрлик қилишлари лозим. Уларни эъзозлаш, ҳурмат қилиш, уларга меҳрибон бўлиш мамлакатимиз ёшларининг асосий бурчидир.

Тарбиянинг самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан оила, мактаб ва маҳалланинг баҳамжиҳат куч-ғайрат сарфлашларига ва ўқувчиларга нисбатан қўядиган талаблари бир хил бўлишига боғлиқ.

Одатда, боланинг хулқ-атворида қараб ота-онасига баҳо берилади. Тўй-маъракаларда енг шимариб, ҳолис хизмат қилаётган йигит-қизлар кимга ёқмайди дейсиз? Катталарни кўрганда салом бериб ўтиб, одоб сақлаб турган ёшларни

кўрсангиз кўз қувонади. Беихтиёр «баракалла», «отангизга раҳмат», «кам бўлманг», «мартабангиз улуғ бўлсин», дейсиз. «Ҳа, ота-онаси ўзи яхши одамлар, фарзанди ҳам ўзларига тортибди-да» дейсиз. Ҳамманинг фарзанди ҳам шуларга ўхшасин, деб ният қиласиз. Хулқ-атвори ёмон, турқи совуқларни кўрганда, гашимиз келади, кайфиятимиз бузилади. «Тавба, буларнинг ота-онаси бормикан? Шунақа бола ўстирадимми?», деб ажабланамиз.

Демак, одамнинг феъл-атвори, юриш-туриши, муомала муносабатига қараб ота-онаси ким, оилада қанақа тарбия кўргани ҳақида ҳукм чиқарилади. Боланинг ёшлигидан одоб қоидаларига одатлантириш, ота-оналар учун ҳам қарз ҳам фарз: саломлашиш, ширинсуханлик, сизлаш, раҳмат айтиш, кечирим сўраш каби маданий хулқ-атворли бўлишга даъват этиш ва шу кабилар. Болаларда ахлоқий хис-туйғуларни тарбиялашнинг мазмуни кишиларга меҳр-муҳаббатли бўлиш, иззат-ҳурмат билан муомала қилиш, инсон қадр-қимматига етиш, кишилар, жамият олдида инсон бурчли эканлигини англаш, одамларга нисбатан самимий, ҳалол ва ростгўй бўлиш сингари одоб ва ахлоқ қоидаларини ўз ичига олади.

Юқоридаги каби ахлоқий фазилатларни таркиб топтирмақ учун, биринчи галда, болаларда ўзига яқин кишилар, ота-она, ака-ука, опа-сингил ва оиладаги катталарга ҳурмат ва меҳрибонлик туйғуларини тарбиялашдан бошламоқ керак.

Оила аъзолари ўртасидаги ўзаро ҳурмат, ҳамжиҳатлик, оиланинг яхши йўлга қўйилган ички ҳаёти, ахлоқий тарбияда муҳим аҳамият касб этади. Одатда табиатан мулойим, хушчақчақ, одамшаванда, меҳнаткаш кишилар аҳил оилада камолга етадилар. Бунини ҳар бир ота-она эътиборга олиши, оилада соғлом муносабатларни вужудга келтириш учун ғам-хўрлик қилиши лозим.

Бола тарбияланаётган оиладаги эр-хотиннинг ўзаро тотув бўлиши, бир-бирига самимий муносабати, вафодорлиги, ишонч ва ҳурмати катта аҳамиятга эга. Уларнинг оғир, вазмин бўлиши, ҳар қандай вазиятда ҳам ақл билан йил туттиши,

иззат-ҳурмат йўли билан бир-бирининг қалбига кириб боришга интилиши бола тарбиясига ижобий таъсир этади. Ота-она ўзининг яқин, узоқ кишиларига нисбатан яхши муносабати, меҳр-оқибати билан болаларни ҳам шунга ўргатиб, одатлантириб боради. Масалан, оилага кимдир меҳмон бўлиб келди, дейлик. Уй бекаси уни самимий ва очиқ чеҳра билан қарши олади. Меҳмонни дарҳол уйининг тўрига чорлаб, ўтиришга таклиф этади.

Ундан ҳол-аҳвол сўрайди, ўзларини ҳурмат қилиб келганлигидан жуда хурсандлиги-ю, миннатдорчилигини билдиради. У билан кўнгилли суҳбат қуради. Меҳмон ҳам ҳурматга ҳурмат билан жавоб беришга ҳаракат қилади. Бу ишларда болалар ота-оналарига дастёрчилик қилиб, шу фазилатларни ўрганиб борадилар. Меҳмондорчиликнинг тарбия воситаси сифатидаги дастлабки шарт — меҳмон ва мезбонларнинг юксак инсоний одоб қоидаларига амал қилишидадир.

Болалар ота-оналарининг кўзлари олдида кишиларга кўрсатган бундай ғамхўрликлари ва ҳурматларидан ибрат олиб, уларга ўхшаб иш тутишга одатланиб борадилар.

Ота-она кишиларни, айниқса, катталарни ҳурматлаш ва сийлаш яхши одат эканлигини ўз намунасида кўрсатиш билан бирга болаларини ҳам шунга ўргатиши зарур.

Қариялар, одатда, оиланинг бош маслаҳатчиси ҳисобланадилар. Кўпгина нарсалар уларнинг раъйи билан қилинади. Улар ҳамма ерда ҳурмат қилиниб, уйнинг тўрига ўтқазилади, ҳурмат-эҳтиром бажо келтирилади. Буларнинг ҳаммасини бола кўради. Кези келганда ота-она болаларга катталарни нима сабабдан бунчалик ҳурмат қилиниши сабабини гапириб, тушунтириб берсалар, яна ҳам яхши бўлади.

Оиладаги эр-хотин ўртасидаги самимий муносабат, ўзаро ҳурмат ва ғамхўрлик бола тарбиясига ижобий таъсир кўрсатади. Буни аниқ тасаввур этиш учун бир мисол келтирайлик: ота ишдан уйга барвақтроқ қайтди-ю, аммо ҳали она қайтганича йўқ. Ота болаларни ёнига олди-да, улар билан бир-

галикда овқат тайёрлашга, уйда тартиб ўрнатишга киришди. Ишдан ҳориб келган она саранжом-саришталикни кўриб, юзи беихтиёр жилваланади, гўё бир зумда ҳордиғи чиққандек ўзини енгил сезади. Эр билан хотин ўртасидаги бундай ўзаро ҳурмат ва ғамхўрлик болаларни шак-шубҳасиз, онани ҳурмат қилишга, унга нисбатан меҳрибон бўлишга ўргатади. Натижада, оилада сансоларликка ҳеч қандай ўрин қолмайди. Энг муҳими, отадаги ёки онадаги яхши хусусиятлар болаларга ҳам ўтади.

Болаларнинг ахлоқий тарбиясида оилавий хўжалик ишларининг оқилона ташкил этилиши, болаларнинг қўлларидан келадиган ишларга жалб қилиниб туриши катта аҳамиятга эга. Болани муайян меҳнатга ва айни чоғда кундалик юмушларни қилишга нечоғлик барвақт одатлантирган, болада оиланинг фойдали аъзоси бўлиш истагини туғдира олган оила ахлоқ тарбияси вазифаларини ҳам шу қадар муваффақиятли ҳал қилган ҳисобланади! Ўз болаларини ҳатто ўз-ўзларига хизмат қилиш меҳнатидан ҳам озод қилиб қўйган ота-оналар катта хатога йўл қўядилар. Натижада, кейинчалик болани меҳнат қилишга одатлантириш жуда қийин бўлиб қолади. Болага доимий топшириқ бериб қўйиш, шу топшириқнинг бажарилиши ва қилинган ишнинг сифатини текшириб туриш, бажарилган ишга адолат билан баҳо бериб борилиши натижасидагина болалар меҳнат қилишга одатланадиган бўлиб қолади.

Ота-она меҳнат билан топилган ҳар бир сўмни жой-жойига эҳтиётлаб сарфлаши ва болаларни ҳам бунга ёшликдан ўргатиб бориши тарбиянинг муҳим белгиларидан биридир. Оилада қанча киши ишлаши ва бундан оилага қанча даромад келишини бола ҳам билиб қўйгани яхши. Тўпланган даромадни оилавий кенгашда нималарга сарфлаш кераклиги келишиб олинса, яна ҳам яхши бўлади. Шундай қилинганда бирор киши ортиқча харажат қилишга ботина олмайди. Болалар ҳам бунга тушуниб, ўринсиз талаблардан ўзларини тийишга ўрганадилар.

Рўзгордаги тежамкорлик, исрофгарчиликка йўл қўймаслик рўзгорга барака киритади ва болага катта тарбиявий таъсир кўрсатади. Бизнингча, катта ёшдаги болани оила-рўзгор ишларига ўргатиш билан бирга бозор-ўчар қилишда пул билан муомала қилиш сирларини тушунтириб бориш фойдадан холи эмас. Аввал бола бу ишларда катталарга дастёрчилик қилади, шунда кўзи пишиб, ўрганиб боради. Аста-секин боланинг ўзига ҳам пул бериб, кичикроқ харажатлар қилишга буюриш керак. Бунда катталарнинг болага ишонч билан қараши, яхши ташаббусини маъқуллаб қўйиши ўринлидир.

Болани шунга ўргатиш керакки, у ҳеч қачон қолган пулни чўнтагида олиб қолишни ўйламасин. Баъзи ота-оналар шу ўринда «ҳотамтойлик» қилиб, қолган қайтимини талаб қилишмайди. Бу билан катта хатога йўл қўйишади. Ортиқча пулнинг бола чўнтагига тушиши унинг фикр-хаёлини бузади. Аксариyat ҳолларда у ноўрин, ёшига мос бўлмаган буюмлар сотиб олишга ҳаракат қилади. Болага пул билан муомала қилишни ўргатаётганда ахлоқий тарбияга зид буюмлар харид қилишга йўл қўймаслик зарур.

Ота-она болани кичикликдан нарсаларни қадрлашга, эҳтиёт қилишга ўргатиб, одатлантириб бориши лозим. Катталар болага бирон иш буюрганда ва унинг бажарилиши кўнгилдагидек бўлмаса, камчилигини яхши сўз билан тушунтиргани маъқул. Агар уни силтаб, қўлидан ишни олиб, ўзимиз қилишга тутинсак, бола тарбиясини бузамиз. Яхшиси, хатосини қайта-қайта англатиб, шу ишни такрор ўзига бажартириш лозим. Ана шундагина бола аста-секин меҳнатга кўнгил қўяди, иродаси ҳам чиниқиб боради. Йўл-йўлакай унинг кўнглини кўтариб, тасалли беришни унутмаслик керак. «Яшанг, оппоқ қизим», «баракалла, азамат ўғлим» каби ширин сўзлар боланинг руҳини кўтаради, аксинча, бақириш, жеркиш, шунингдек, дўқ-пўписа билан болани яхшиликка ўргатаман деган ота-она қаттиқ янглишади. Бу йўл болани ота-онадан бездиради, қайсар, одамови қилиб қўяди.

Боланинг одоби аввало унинг катталарга бўлган муносабатида, тенгқур ўртоқларига қилган муомаласида намоён

бўлади. Саломини канда қилмай, хизматда бўлишга ошиқсин, оғзидан «Ассалому-алайкум», «лаббай», «жоним билан», «хўп бўлади» каби сўзларнинг аримаслигига эришиш лозим. Мактабда ўқитувчиларнинг айтганларини диққат билан тинглаб, ҳар бир ишни ўз вақтида бажариш, билмаган нарсаларини одоб билан сўраш, ўқитувчига «Мумкинми?», «Раҳмат» каби сўзлар билан муомала қилишга ўргатиш ҳар бир ота-она, ўқитувчи-тарбиячи ва бошқаларнинг бурчидир.

Ўқитувчининг саволларига жавоб беришда ўқувчига хос одоб сақлаш, ўз фикрини тўплаб, саволга аниқ, тўла жавоб қайтариш, нутқида ортиқча сўзларга ўрин бермасликка ҳаракат қилиш, ўқувчи шаънига ярашмаган хатти-ҳаракатлардан ўзини тийишни барча ўқувчилар учун ахлоқий меъёрга айланишини таъминлашга интилиш лозим.

Бола ўз ўртоқлари билан муносабатда ҳеч қачон қўполликка, дилозорликка йўл қўймасин. Ҳар бир ишда бир-бирларига ёрдамлашиш кераклигини ўқтириш, ўзаро гаплашганда «ўртоқжон», «оғайни», «дугонажон» каби ширин сўзларни ишлатишга ўргатиш тарбиячининг асосий вазифасидир.

Болаларнинг ўзаро ва катталар билан муомаласи масалаларига баъзи ота-оналар, ўқитувчилар етарли эътибор бермайдилар. Айрим болалар бир-бирларини «ҳой!», «ҳой бола!» деб чақирадилар, бир-бирларига лақаб қўядилар ёки ҳар хил бўлмағур ибораларни ишлатадилар. Бундай болалар бошқа тенгқурларининг тарбиясига ва айни чоғда, уларни ҳам ёмон сўзлар ишлатишгача мажбур қиладилар. Тарбиячи, жамоатчилик бу нарсани эътибордан чиқармаслиги керак.

Болада яхши хулқ-атвори шакллантириш учун яхши ибрат зарур. Ҳар қандай ота-она, ўқитувчи, тарбиячи ўз тарбиячилик бурчини ўз шахсий ибрати билангина амалга ошира олади. Қуруқ насиҳат болага таъсир қилиши қийин.

Бола тарбиясига у туғилган чоғиданоқ эътибор берган ота-оналар ютади. Шу ўринда улуғ мутафаккир олим Абу Али ибн Синонинг бир ўғитини эслаш жоиз.

Бир киши олимга мурожаат қилиб:

— Устоз, менинг фарзандим олти ойлик бўлди, уни тарбиялашни қачондан бошласам маъкул? — деб сўрабди. Шунда Абу Али ибн Сино:

— Сиз бола тарбиялашга олти ой кеч қолибсиз, — деган экан.

Гап шундаки, ҳатто чақалоқни муайян вақтда тўйдириш, ювинтириш, сайр қилдириш ва ҳоказолар ҳам унда маълум тартибга кўникма ҳосил қилади. Бу кўникма кейинчалик бола онгида ҳар бир ишни ўз вақтида бажариш керак экан, деган тушунчага айланади.

Эс-ҳушини танидими, болани ўзини-ўзи эплашга ўргатган яхши: ювиниш, кийиниш, ечиниш, уст-бошларини тартибли сақлаш, узилган тугмани қадаб олиш, йиртилган кийимни тикиб олиш ва ҳоказо. Бу, албатта, осон иш эмас. Бунга эришиш учун ота-она қунт қилиши, сабр-тоқатли бўлиши, болага у ёки бу ишни тўғри бажариш тартиб-қоидасини кўрсатиб бермоғи лозим. Айрим ота-оналарда ана шу қунт, сабр-тоқатнинг етишмаслигидан ўғил-қизлари ношуд бўлиб қоладилар.

Бола тарбия топаётган оила муҳитининг ўзи озодаликка, саранжом-саришталикка эътибор берса, бунинг тарбиявий қиммати янада ошади. Айрим ота-оналар: «Аввал бола катта бўлсин, эс-ҳушини танисин, сўнг ўзи билиб олади, деб ўйлаб шу муҳим масалада хато қиладилар. Улар бола жисмонан ўса боргани сари унинг барча яхши хислат ва фазилатлари ўсиб ва мустаҳкамланиб борганидек, ёмон хулқ-атвори ҳам улғайиб боришини англаб етмайдилар. Шунинг учун ота-оналар бола хулқида содир бўлган камчиликларни ўз вақтида бартараф этиш қанчалик осон ва енгил кўчиши баробарида хулқ-атворига сингиб қолган ёмон одатларни йўқотиш шунчалик қийин ва мушкул бўлишини унутмасликлари шарт.

Ахлоқ, одоб ҳақида гап кетганда орият, шарму ҳаё устида тўхтамай бўлмайди. Ор-номус, ҳаё ҳар бир инсонга хос фазилят. Фарзандни ҳаёли, ориятли қилиб тарбиялаш ота-онанинг вазифаси. Афсуски, ҳали орамизда бетга чопар,

сурбет, беандиша шахслар ҳам учрайди. Бу, албатта, ёмон тарбия оқибатидир.

Шарму ҳаё, орият белгиси ҳар бир юмушда инсоф юзасидан иш тутиш, инсон шаънига ярашгулик феъл-атворда кўринади. Ўз қадр-қимматини билиш бачкана қилиқ ва одатлардан холи бўлиб ўзини сипо тутмоқдир. Ўз номусини пок сақлаш, бу ориятли, ҳаёли кишиларга хос фазилат. Уят, орият ўзининг ёки ўзгаларнинг қилиғи, номуносиб хатти-ҳаракати, ноўрин сўзи, қўпол муомаласи туфайли мулзам бўлиш, ич-ичидан зил кетишдир. Бола одатда бу нозик хислатни ўзининг яқин кишиларининг муносабатларидан уқиб олади. Бу ўринда шуни қайд қилиб ўтиш зарурки, катталар болалар олдида беҳаё сўзларни, бўлар-бўлмас гапларни айтишдан, ножўя, бачкана қилиқлар қилишдан ўзларини тийишлари зарур. Четдан кузатаётган болалар улардан ибрат олишларини асло унутмасликлари лозим.

Оилавий суҳбатларда ҳеч қачон бировлар тўғрисида ғийбатга ўрин бермаслик даркор. Болалар баъзан ёмон таъсирга берилиб, кўчадан ҳар хил гапларни топиб келишади. Ота-она дарҳол уларнинг фикрини ўзгартиришга, одамлар ҳақида яхши фикрлар туғдиришга ҳаракат қилмоқлари лозим. Мана бу ота-бола суҳбатига эътибор беринг:

— Қизиқ, бир куни ўғлим ғалати савол бериб қолди, — дейди Фазлиддин ака.

— Рустамнинг дадаси «гердайиб» кетганмиш, ошна-оғайниларини танимай қўйганмиш... Салим дадасидан эшитибди. Ростдан ҳам Рустамнинг дадаси шунақами-а? Салим «ёмон одамнинг» боласи билан ўртоқчиликни йиғиштириш керак, деди.

Жўравойнинг (Салимнинг дадаси) «гина»си нимадалигини билганимдан гапни шундай бошладим:

— Ўғлим, аввало Рустам билан ўртоқчиликни йиғиштирмоқчи бўлиб чакки қилибсизлар, негаки, Рустам яхши бола. Отасига келганда ҳам ёмон фикр айтолмайман. У киши институтда дарс беради, олим. Шунга қарамай, катта-кичикка баравар. Жўравой амакинг Рустамнинг дадасидан ноўрин

хафа бўлибди. Қизи ўтган йили институтга кира олмабди. Ким айбдор? Ўзи, албатта. — Мактабда бўш ўқигандан кейин... Мана, сен ҳам ҳадемай тугатасан. Ҳаракатингни бўшаштирмасанг, шу тарзда кетсанг, кўзлаган ниятингга етасан, ўғлим! — деди Фазлиддин ака.

Демак, бола онгида одамлар, ташқи муҳит ҳақида но-объектив хулоса пайдо бўлишига йўл қўймаслик зарур. Ҳар бир ҳодиса, фактга болаларнинг адолатли муносабатда бўлишини шакллантириш ота-онанинг тарбия фаолиятларидаги муҳим белгиларидан биридир. Ота-онасига меҳр-оқибатли, одамларга ғамхўр, хушмуомала, ўзида инсоний фазилатларни мужассамлаштирган фарзандни кўрганда унга ҳамма ҳавас қилади.

Хуллас, ота-она ўғил-қизи тарбияси ҳақида қайғураркан, уларни хушмуомалаликка, тўғриликка, катталарни ҳурмат қилишга, одил бўлишга, ҳақли суратда ўзини ҳимоя қилишга, одамларга ҳамдard бўлишга, яхшилик қилишга ўргатиши керак. Шубҳасиз, ҳар бир ота-она ўз фарзандининг келажаги ҳақида қайғуради, унинг бахти-иқболини ўйлайди. Фарзанд келажаги ота-она меҳнати тарбиясининг мевасидир.

ФАРЗАНДИМ ҚОБИЛ БЎЛСИН ДЕСАНГИЗ...

Оилада бола тарбияси ғоят нозик, мураккаб масала бўлиб, у ота-онадан катта тарбиячилик маҳоратини талаб қилади. Тарбияда мақсаднинг аниқ бўлиши алоҳида ўрин тутади, тўғрироғи, у тарбия ишларини мақсадга мувофиқ тўғри йўналтириш имконини беради. Тарбиядан кўзда тутилган мақсадга бола тарбиясини тўғри йўлга қўйиш, тарбиянинг хилма-хил усуллари ва воситаларидан унумли фойдаланиш орқали эришилади.

Оилада болага тарбия беришнинг ўзига хос бир қатор муҳим қонун-қоидалари борки, улар тарбия ишининг самарали бўлишини таъминлайди. Чунончи, тарбияда ота-она масъулияти, тарбияда бирлик, ота-она обрўси, меҳнатда тарбиялаш, ота-онанинг бола тарбиясини мактабгача тарбия муассасалари, мактаб ва маҳалла жамоатчилиги билан ҳам-

корликда олиб бориши, ота-онанинг ҳамма болаларини тенг кўриши, уларга нисбатан адолатли муносабатда бўлиши, тарбияда боланинг ўсиш ва ривожланиш хусусиятларини ҳисобга олиши, бола шахсини ҳурмат қилиши ва унга нисбатан талабчан бўлиши ана шу қоидалар жумласига киради.

Шунингдек, болаларда ижобий хулқ-атвор кўникма ва малакаларни тарбиялашнинг ўзига хос кўпгина йўл ва усуллари борки, ҳар бир ота-она уларни билиши ва ҳар қайсисидан ўз ўрнида, меъёрида, мақсадга мувофиқ фойдалана олиши фоят муҳим аҳамиятга эгадир. Булар жумласига ибратнамуна усули, яхши хулқ-атворга ўргатиш, одатлантириш, ўрни келганда насихат қилиш, баъзан қаттиқ танбеҳ бериш, бола билан вақтинча гаплашмаслик, унга нисбатан муносабатни вақтинча ўзгартириш, ишонтириш, жамоатчиликнинг таъсири, рағбатлантириш каби воситалар шундай усуллардан ҳисобланади.

Тарбияда бирлик. Оилада ота-она, буважону бувижонлар барча ишда бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилишлари керак: болаларга муомала қилишда, уларни рағбатлантириш ва уларга жазо беришда, болаларга тарбиявий таъсир ўтказишнинг бошқа воситаларини қўллашда ягона бирлик бўлиши лозим. Кўпинча боланинг онаси ёки бувиси рухсат берган нарсани отаси тақиқлаб қўяди ёки отаси берган жазони онаси бекор қилади, боланинг бир қилиғини бувиси мақтаса, шу қилиғи учун отаси уни қўйида ва ҳоказо. Бундай келишмовчилик аввало бола тарбиясини бузади. Болалар талабчан отаси билан кам талабчан онаси ва ҳеч бир талабчан бўлмаган бувиси ўртасида ўзларича йўл топишга тез одатланадилар. Катталарнинг ҳаракатларидаги келишмовчиликни кўриб, муғомбирлик, алдамчилик, хушомадгўйликка ўрганадилар. Болага нисбатан ўзаро келишилмаган талаблар қўйилганида, у ўзини бутунлай йўқотиб қўяди ва нима қилишини билмай қолади. Шундай қилиб, оила аъзолари ўртасидаги ўзаро аҳилилик, ҳамжиҳатлик бўлмаган оилаларда фарзандларнинг ахлоқий тарбиясига катта путур етади.

Бир оилада шундай воқеа рўй беради: бувиси 5 яшар невараси Лоладан овқатдан олдин қўлларини ювиб келишини талаб қилади. Орадан анча вақт ўтишига қарамай, қизчанинг ҳали ҳам қўлларини ювмай юрганини кўрган ота ундан жиддий оҳангда сўрайди:

— Қўлингни ювингми?

— Йўқ, дада.

— Бувинг сенга нима дедилар?

Шунда Лола индамай, бошини қуйи эгади.

— Қани, тезгина бор-да, қулоқсизлик қилганинг учун, аввало, бувингдан узр сўра, сўнгра қўлларингни яхшилаб ювиб, менинг олдимга кел.

Отанинг бу сўзлари гарчи оҳисталик билан айтилган бўлса-да, тарбиявий таъсири кучли бўлди.

Буви ҳам ўрни келганда ўғли ва келинининг гапини маъқуллашга тиришади. Ўйин билан чалғиб, отанинг гапини унутган неварасига дакки беради, отаси рухсат қилмаган жойга боргани учун койиди. Бола яхши ишлар қилганида мақтаб қўйиш, ёмон қилиқлари учун уни койиш жуда ўринлидир.

Бир куни Маъсума опа ва Хатира опа ўртасида шундай суҳбат бўлиб ўтди:

Х а т и р а : Билмайман, менинг эрим қанақа ота, болаларга таълим бериш тўғрисида зинҳор ўйламайди. Эрта кетиб, кеч қайтади, уйда нима бўлаётгани билан иши бўлмайди. Ишдан қайтиб бола-чақа билан ёзилиб ўтириш ўрнига нари-бери овқатланади-ю, ошна-оғайнилари олдига чопади. Дардимни ичимга ютавериб, ниҳоят, тоқатим тоқ бўлди. Бир куни жаҳлим чиқиб, паққос ёрилдим: «Ахир сизнинг ҳам бола-чақа билан ишингиз бўлса-чи», — дедим. Шунда у киши менга дўқ аралаш: «Нима, мен сенингча болам-чақам демаяпманми? Агар билсанг, эртадан кечгача шуларни деб ишляпман. Мана, кўриб турибсан: рўзгордан камчилигинг йўқ, болаларнинг эгни бут, қорни тўқ. Папка, китоб, дафтар дейсанми, хуллас ҳаммаси бор. Бундан ортиқ яна нима қилишим керак?» — деб жавоб қилди. — Бир

томони тўғри, лекин инсон дунёга фақат ейиш-ичиш учунгина келмайди-ку, — дедим, — меҳрга, илиқ сўзга ва эътиборга муҳтож бўлади. Наҳотки эрим буни тушунмаса? Кеча ўғлим Одилнинг хулқи тўғрисида мени мактабга чақиртиришибди, — гапида давом этди Хатира опа, — айтишларича, у дарсларини қолдирармиш, ўқитувчилар билан қўпол муомалада бўлармиш. Буни эшитиб, жудаям хафа бўлиб қайтдим. Болалар ҳам оталарига ўхшаб бемехр чиқишяпти. Уй ишларига қарашиш, онага раҳм қилиш кераклигини ўйлашмайди, билишмайди. Лоақал дам олиш кунлари ота бўлиб болаларни ёнларига олиб, иш ўргатай демайдилар.

Болани ёшлигида ишга ўргатмасанг, катта бўлганда меҳнатта бўйин эгиши қийин. Шу тарзда кетаверса, катта бўлганида хор бўлиши турган гап. Меҳнат қилмаган одам на кишининг, на буюмнинг қадрига етади! Мана, сизнинг болаларингиз қандай уддабурон, хушодоб болалар. Сиз уйда бўлмаган вақтда ҳам бўлиб-билиб иш қилишади. Бир-бирини хафа қилишганини ҳеч кўрмадим. Катталарингиз укаларига сўзларини ўтказишади. Қаранг-а, укалари ҳам уларнинг сўзларидан чиқишмайди, айтганлари айтган, деганлари деган. Меникилар, бирор юмушга буюрсанг борми, сансоларлик қилишади. Аҳиллик билан иш бажаришмайди. Койиб, уларга бирор нарса демоқчи бўлсам, дадаси дарров болалар ёнига тушиб: «Ҳа, мунча уришмасанг, ҳали улар ёш бола-ку, катта бўлганида эс-хушларини йиғиб олишар», — дейди. Болаларни шу тариқа талтайтирадилар. Мана оқибати, болалар гапга кулоқ солмайдиган, ўзбошимча бўлиб чиқишди.

— Ҳали тўғри айтдингиз, — деди Маъсума опа суҳбатдошининг гапларини қувватламоқчи бўлиб, — ҳақиқатан ҳам болаларим ақлли, хушли бўлишди. Мени ҳам, бувисини ҳам ҳурмат қилишади. Жонимнинг малҳами бўлишган. Отаси болалар тарбиясига жуда зийраклар. Болаларни ёшлигидан меҳнатга ўргатдик, чиниқтирдик. Ҳозир, шукур, қўлларидан ҳамма нарса келади».

Ота-онага болани оқилона, талабчанлик билан севиш, унинг қизиқишларига диққат билан эътибор бериш, унинг

турли ёшдаги талаб ва эҳтиёжларини билиш руҳан ва жисмонан бардам инсонни тарбиялаб етиштириш имконини беради. Бунда фарзанд ўз навбатида ота-онасини меҳр билан дилдан севади, улар тўғрисида ғамхўрлик қилади. Бу ажабланарли ҳол эмас, чунки биз болаларни қай тарзда яхши кўрсак, уларнинг характери, шу қаторда ўсиб борувчи шахснинг ички дунёси ҳам шу тарзда таркиб топа боради.

Айрим ота-оналар ҳаддан ташқари болага меҳрибонлик қилиб гиргитгон бўлишади. Унинг ҳамма вазифаларини ўз гардонларига олишади ва барча инжиқлик ва ўжарликларини кўтаришади. Натижада бола ношуд, бемеҳр бўлиб ўсади. Болани кўр-кўрона севиш ва талғайтириш кўпинча кўнгилсиз оқибатларга олиб келади.

Ота-онанинг ҳамма болаларини бир хилда кўриши тарбияда муҳимдир: ака-укаларни аҳил, бир-бирига меҳрибон, оқибатли бўлишга олиб келади, бола олдида ота-онанинг обрўсини, ҳурматини оширади, ўз тенгқурларига ва бошқа одамларга яхши муносабатда бўлишга, улар тўғрисида ғамхўрлик қилишга ўргатади, ўртоқлари билан чиқишиб, чин дўст бўлиб яшашга, одамлар билан ҳисоблашишга, улар кўнглини ранжитмасликка, оқибатда одамларни қадрлашга ўрганадилар.

Бир ота-онадан туғилиб, бир оилада катта бўлган болалар, кўпинча, феъл-атвор жиҳатдан бир-бирига ўхшамайди. Бири мўминтой, гапга қулоқ соладиган бўлса, бошқаси шўх, ўжар бўлади. Шунга кўра «бола ўнта бўлса, ўрни бошқа», «қирқта бўлса, қилиғи бошқа» дейишади.

Ота-она шўхтойини ҳам, қобилини ҳам бир хилда меҳр билан севади, ҳар бир боласининг хулқ-атворини яхши билади. Каттасини катта ўрнида, кичигини кичик ўрнида билиб, ҳаммасининг ўзига қараб муомала қилади. Бирини иккинчисидан ортиқ ёки кам кўриш ярамайди. Демак, ота-онанинг ҳамма бо-лаларини бир хилда кўриши уларни бир-бирига меҳрибон, аҳил бўлишларида катта аҳамиятга эгадир.

Бола тарбияси мунтазам шуғулланишни талаб этади. Тарбияда пайсалга солиш, «кейин», «вақтим йўқ», «арзи-

мас», «майда-чуйда» деб қараш бўлмайди. Бу кейинчалик катта кўнгилсизликларга олиб келиши мумкин. Тарбияда ҳамма нарса муҳим, деб қаралиши шарт.

Ота-она болаларга қўйиладиган ахлоқий талабларни аста-секин, изчиллик билан мураккаблаштириб борганидагина тарбиявий ишда кутилган мақсадга эришилади. Тарбиядан мақсад болани жисмонан соғлом ўстириш, ақлий жиҳатдан етук, ахлоқий пок ва гўзал бўлишига эришишдир. Болани яхши одатга, хулққа ўргатиш, турмушга тайёрлаш осон ва бирданига бўладиган иш эмас. Бу ота-онадан қанчадан-қанча машаққатни, сабр-тоқатни, билимдонликни талаб қилади.

Тарбия, аввало, оилада, сўнгра тарбия муассасаларида, кейин мактабда жамоатчилик томонидан мунтазам, мақсадга мувофиқ равишда олиб борилади. Демак, тарбиянинг муҳим хусусиятларидан бири, унинг мунтазам олиб борилиши ҳамда муайян мақсадга қаратилганлигидир. Бола тарбиясида бу қонданинг бузилиши унинг хулқ-атвориға ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди: Масалан: бир куни Маъсума опа ўғлининг «Кундалик дафтари»ни кўздан кечирар экан, кейинги ҳафтада баҳоларининг пасайиб кетганини кўриб қолди. Шунда унинг хаёлидан «Нега бундай бўлди?» — деган савол ўтди. Жиддий мулоҳазадан сўнг, бунда кўпроқ ўзини айбдор деб санади. Чунки у кейинги вақтларда иш билан банд бўлиб, ўғлининг ўқиши, юриш-туришларига етарли эътибор беролмади. Бунинг учун ўзини ич-ичидан койиди. Бу воқеа онанинг бола тарбияси билан мунтазам шуғулланиб туриш зарурлигига яна бир бор ишонтирди.

Она қулай фурсат топиб, ўғлини ёнига ўтқазди ва мулойимлик билан шундай насиҳат қилди:

— Ўғлим, — деб сўз бошлади она, — сени энди катта бўлиб қолди, ўзини-ўзи эплайди, деб ишониб юргандим. Бундан буён укаларингга ҳам бош бўлиб, менинг ташвишларимни озгина енгиллаштирарсан, деган умидда эдим. Сен бунга яхши тушунишинг, менинг энг яқин ғамхўрим, ёрдамчим бўлишинг керак. Афсуски, ўйлаганимча бўлиб чиқмади. Жон ўғлим, бундай ўйлаб қарасанг, оиламиздаги

катта эркагимизсан, мен уй-рўзғор ишларида энди сенга суянаман. Ақли-ҳушингни йиғ, ўғлим, энди йигит бўлиб қолдинг. Синглинг Мунира, уканг Низомларга бош бўл, намуна бўл. Йигитчасига иш тут энди!

Онанинг ишончга тўла сўзлари Носирга катта куч бағишлади. Гўё у бирданига улғайиб қолгандек бўлди. У ўзига талабчан бўла бошлади. Тунов куни бувиси ҳам насиҳат қилди: «Араванинг катта ғилдираги қаердан юрса, кичиги ҳам шу ердан юради», деган халқ мақолини эслатди. Укалари ҳам у билан анча ҳисоблашадиган бўлиб қолишди. Бунда бувиси билан онасининг укаларига: аканинг сўзини қайтармай қилиш — одобдан, деб ҳар вақт уқтиришлари муҳим роль ўйнади. Носирнинг ўзи ҳам укаларига меҳрибон бўлиб қолди, ҳар ишда уларга кўмаклашиб туради, ўқиши ҳам яхшиланиб, изга тушиб кетди.

Юқоридаги ҳаётий фактдан қандай педагогик хулосага келиш мумкин? Ота-она болага доимо кўз-қулоқ бўлиб туриши керак, вақтида тийиб, йўл-йўриққа солиши лозим.

Тарбия ғоят зийракликни, бола қалбига қандайдир илиқлик билан кириб боришни талаб этади. Бунда ота-онанинг бола табиатини яхши билиши алоҳида аҳамиятга эга. Шундагина болада ўз-ўзини тарбиялаш, яъни ёмон одат, қилиқлардан ўзини тийиш, яхши бўлишга интилиш истаги ўй-ғонади.

Баъзан оналар иккинчи фарзанд кўришгандан сўнг негадир каттасининг унга ғашлик қилаётганини айтиб қолишади. «Укаси билан овора бўлганимни кўради-ю ўзгариб қолади, бўлар-бўлмасга баҳона қилиб хархаша қилаверади. Қайси куни йиғлаётганда чопиб кирсам ёстиқни оғзига босмоқчи бўлиб турибди. Жуда кўрқиб кетганимдан бир шапалоқ урганимни билмай қолибман. Бошқа куни эса бешигини ағдариб қочиб қолибди», деган гапларни эшитиб қоламиз.

Хўш, нега болада чақалоққа нисбатан ғашлик туғила бошлади? Иккинчи фарзанд дунёга келди. Давлатингиз зиёда бўлганидек қувонасиз. Кундалик яхши ташвишларингизга ташвиш қўшилди. Гўдакни ўзига яраша парвариши бор:

кечалари оромингиз бузилади. Таги ҳўл бўлганда янгилайсиз, соғлом ўсишини ўйлаб баданини яйратиб, кунора чўмилтирасиз, ёғлаб яйратасиз. Хуллас, кўп вақтингизни у билан ўтказасиз. Ўзингиз сезмаган ҳолда катта фарзандизга кам эътибор бера бошлайсиз. Илгари ҳамманинг оғуши, эътиборига ўрганган бола ўзини ёмон ҳис қила бошлайди. Чақалоқ туғилдию гўё ҳамманинг меҳри ундан айнаигандай, ҳамма уни ёмон кўриб қолгандек туюлади. Шу туфайли у укага ғашлик қила бошлайди. Илгаригидек унга эътибор билан қарашларини, эркалашларини истайди, шуни қўмсаб инжиқлик қилади. Бундай ҳолат юз бермаслиги учун ота-она қандай иш тутиши керак?

Аввало, чақалоқ туғилиши биланоқ энди тўнғичнинг ака, опа бўлганини айтиб суйинтиринг. Укасини боқишда у сизга ёрдамлашиши кераклигини, бўлмаса, қийналиб қолишингизни тушунтиринг. Унинг меҳрини уйғотиш мақсадида: «қарагин, уканг худди сенга ўхшайди-я! Сенга тикилиб қараяпти, «акам», «опам» деб танияпти, фақат буни ҳозир у айтолмайди, гапиришни билмайди, кичкина-да, десангиз унга меҳри тушиб, йиғласа, юраги ачиб, чоғиб бориб овутишга уринади, ёнидан кетмай, айланиб, ўргилади.

Яна муҳими унинг ҳали бола эканини унутманг, вақти-вақти билан эркалаб, кўнглини топишга ҳаракат қилинг. Катталар олдида уни мақтаб, укасига жуда меҳрибонлигини, сизга дастёр бўлиб қолганини айтиб туриш тарбиявий томондан жуда фойдалидир.

Ота-она шундай йўллар билан болаларини ёшликдан бири-бирига меҳрибон бўлишга ўргата боради. Натижада бола ўзи катта бўлганидан хурсанд бўлиб, қўлидан келса-келмаса, ҳар ишга уриниб кўради. Сизга ёрдам бермоқчи бўлади. Ака, опа бўлганидан фахрланади. Она юмуш билан банд бўлган пайтларда унга қараб, овутиб ўтиради. Ширин тиллари билан укасига нималарнидир айтиб чулдирайди. Каттароқ бўлганда ўйинчоқлар ясаб беради, қизиқ-қизиқ ўйинлар ўйлаб топади. Укалар ҳам ғамхўр опа-акаларини жондан яхши кўрадилар, уларга жуда ўрганиб қоладилар, бирор ерга кетсалар, соғиниб

хархаша қиладилар, уларни қўмсайдилар. Опа, акалар ҳам бирор яхши, тотлироқ нарса бўлса, ўзлари емай, укаларига илинишади.

...Қизча ҳам опа, акасининг меҳрибонлигидан ўзида йўқ хурсанд. Унга эркаланади. Мана, опа ёки акадаги меҳрибонлик, ўз навбатида укада ҳам хотамтойлик, яхши нарсани ҳамма билан баҳам кўришдек яхши одатларнинг тарбияланишига таъсир этади.

Келган меҳмонлар беш ёшлик Ўткирга шоколад конфет билан ўйинчоқ самолёт совға қилишади. Бола севиниб, қўшни хонага, акалари, меҳмон болалар олдига югурди. Совғаларни кўсатиб: «Буни холам олиб келдилар, — деди лабларини чўччайтириб, — ҳозир ҳаммамиз меҳмон-меҳмон ўйнаб еймиз, бўптимиз?»

Ўйинчоқ самолётини эса кичкина меҳмон Асқарнинг қўлига тутқазиб, уни овутишга шошилди...

Ака-опаларнинг вазифаси укаларига ғамхўрлик қилиш, доимо ота-онанинг энг яқин, меҳрибон, ишонган дастёри бўлиши, укалар ҳам уларга меҳрибонлик кўрсатиб, айтган сўзларидан чиқмасликни одобдан деб билишлари керак. Ҳа, яхши нарсани ўртада баҳам кўриш, бир-бирига илиниш яхши одати, одамлар ўртасида меҳр-оқибат, илиқ муносабатларнинг мустаҳкамланишига олиб келади, сабр-тоқатли бўлишга ўргатади.

Ота-она ҳамма болаларини бир хилда кўриш лозим. Баъзан ака-укалар ўзаро жанжаллашиб қолишганда, кичигини ҳимояга олиб, каттасини ноҳақ ҳақоратламаслиги керак. Кичикинангиз ерга ётиб дод солиб йиғлаяпти. Каттангиз бўлса, унинг тепасида ҳансираб икки қўлини куч билан орқасига қайиришга уринади. Кўриб жаҳлнингиз чиқади. Гап нимада эканини суриштирмай каттангиз шаънига ёмон гаплар айтиб, ҳақоратладингиз. Воқеани у сизга тушунтирмоқчи бўлди, сиз уни эшитишни ҳам истамadingиз. Уст-устига аччиқ гаплар айтиб таъна қилдингиз. Бу инсофданми?

Воқеа бундай бўлган эди: укасининг гутурт ўйнаётганини кўрган ака уни койиб, бу ишни иккинчи қил-

масликни буюрди. Яна кўрадики, ука қалтис ўйинни тарк этмабди, бундан жаҳли чиққан ака унинг қўлидан гугуртни олмоқчи бўлиб, қўлини қайиради, бола қаршилиқ кўрсатиб дод солади. Бу ҳолда катта ўғлингиз ҳақ эди. Бебош укани тийиб, қўлидан гугуртни олиб қўймоқчи бўлди. Сиз унинг яхши ниятини ёмонлик, деб тушундингиз. Болалик гурурини менсимай ҳақоратладингиз. Бундай ҳолатда оғирлик қилиш керак. Ака ва укани ўтқазиб, гап нимада эканини секин аниқлаб, сўнгра акаси тўғри иш қилганини айтиш, акс ҳолда, ёнғин чиқиб, бахтсиз ҳодиса юз бериши мумкинлигини уқтириш лозим эди. Ака бир нарса деганда, уканинг унга кулоқ солиши одобдан эканлигини тушунтириш зарур.

Юқоридаги мисолда эса она ўзининг шошма-шошарлиги билан ака-укани бир-бирига қарши қилиб қўйди. Энди ака қандай қилиб бўлса-да, ундан ўч олишга, унга алам етказишга тиришади.

Яна бир мисол: кичкина Карима дарс тайёрлаб ўтирган опасига шўхлик қилиб, тош отиб унинг бошини гурра қилади. Оғриқ зарбига чидай олмаган опа ўтирган ерида ҳўнграб йиғлай бошлади. Шу вақт ота уйдан чиқади-ю унга ўшқириб кетади: «Ҳа мунча дод-вой солмасанг, кичкина боланинг урганига шунчами? Бўйингни қара, теракдай бўлиб қолибди-ку, ақлдан заррача йўқ». Биринчидан, бўйга етиб қолган бола билан бундай муомала қилиш мутлақо хатодир. Иккинчидан, у бутунлай гуноҳсиз. Болани атайлаб қилган гуноҳ ишини «бола» деб кечиравериш керакми?

Бундай муносабат ака-ука, опа-сингил ўртасида ўзаро адоват, аламзадалиқни кучайтиради. Ноҳақ жабрланган бола ўйлайди: «Шу тантиқ укамни деб гап эшитдим». Ука унинг кўзига ёмон кўринади. «Дадам ўзлари мени ёмон кўрадилар, уларга эркатойлари бўлса бас. Бошимни гурра қилибди-ку, жим тураверармишман. Қараб турсин, дадам йўғида бир адабини бериб қўяйки, кейин мен билан ўйнашишқанақа бўлишини билиб қўйсин». Албатта, ота қизига нисбатан адолатсизлик қилди. Опага тегажоглик қилган сингилнинг айбини кўрсатиб, қаттиқ койиб қўйиш, хатосини кўрсатиш

отадан лозим эди. Шўхлиги орқасида бировни безовта қилиб қўйганидан афсусланишга, иккинчи марта бундай ёмон қилиқлардан ўзини тийишга ўргатиш зарур. Каттани ҳам юпатиб қўйишни унутмаслик керак.

Фарзандларнинг ота-она ўғитига сўзсиз итоат қилиши қўп жиҳатдан ота ёки онанинг оиладаги обрўсига ҳам боғлиқдир.

ОТА-ОНА ОБРЎСИ — ТАРБИЯ АСОСИ

Баъзи ота-оналар болам менга кулоқ солмаяпти, деб шикоят қилишади. Болаларнинг гапга кулоқ солмаслиги ота-оналарнинг улар олдида ҳурмати йўқлигини кўрсатувчи белгидир. Хўш, ота-оналарнинг обрўси нима ва оилада улар қандай обрў қозонишлари мумкин?

Чинакам обрўнинг ўзи нима, чинакам обрў нимага боғлиқ? Ота-онанинг бутун ҳаёти, жумладан, ижтимоий бурчга бўлган муносабати, меҳнатсеварлиги, унинг ҳам ўз ота-онаси олдидаги фарзандлик бурчини қай даражада ўтаётгани, оиласи ҳақида қайғуриши, болажонлиги, пок ва виждонли бўлиши, одамларга меҳрибон ва жонкуярлиги кабилар улар қозонадиган обрўнинг асоси ҳисобланади.

Ота-оналар болалар учун энг яқин ва энг азиз кишилардир. Шу боисдан болалар ота ёки онага тақлид қилишга, уларга ўхшашга интилади. Ота-оналар ҳамма жиҳатдан болаларга ибрат бўлишлари табиий. Оилада болалар билан ота-оналарнинг ўзаро муносабатлари уларнинг ўзаро ҳурмат қилишлари ва бир-бирларига ишонишларига асосланади. Болалар ўзларининг ҳамма ишларида ота-оналарини маслаҳатчи деб биладилар, ҳар хил қийинчиликларни бартараф қилишда уларни ўзларига ёрдамчи деб ҳисоблайдилар, ота-оналарини ҳақиқий дўст деб билиб, шодликларини ҳам, ташвишларини ҳам улар билан ўртоқлашадилар. Ота-оналар болаларига нисбатан юксак талабчан бўлишлари, айтилиши вақтда уларни қадрлаб ҳурматлашлари лозим. Катталарнинг болаларга нисбатан оқилона талабчанлиги болага таъсир қилмасдан қолиши мумкин эмас, бу болани ахлоқли бўлишга руҳан тайёрлайди.

Бола кичиклигида кўпинча катталарга тақлид қилувчи ва итоаткор бўлади. Катталар нима қилса, шуни қилади, айтганларидан чиқмайди. Ёши ўсиб борган сари ақли кўп нарсаларга етадиган бўлиб қолади. Энди у баъзи масалаларда катталар билан келиша олмайди, ўз фикрида туриб олади. Катталар бунни одобсизлик, ўжарлик, ўзбошимчалик деб тушуниб, уни ноҳақ жазолашга уринадилар. Бундай ҳақсизлик бола қалбини жароҳатлайди ва натижада, ота-она обрўсига путур етади.

Яна бир бор таъкидлаш ўринлики, болани тушунмаслик, унинг ёш ва характер-хусусиятларини эътиборга олмаслик, ота-она ва болалар ўртасидаги меҳр-муҳаббат ва ишончнинг бир оз сўнишига олиб келади. Тарбияда ҳар қандай майда-чуйда ҳам муҳимдир. «Болани фақат у билан гаплашганда, насиҳат қилганда ёки унга бирор нарса буюргандагина тарбиялайман, деб ўйламанг, — деган эди донолардан бири. — Сиз болани турмушингизнинг ҳар бир дақиқасида, ҳаттоки ўзингиз уйда йўқлигингизда ҳам тарбиялайсиз. Сизнинг қандай қийин ишингиз, бошқалар билан ва бошқалар ҳақида қандай гаплашишингиз, хурсанд бўлишингиз ёки ташвишланишингиз, дўст ва душманингиз билан қандай муомала қилишингиз, кулишингиз, газета ўқишингиз — булар ҳаммаси бола учун катта аҳамиятга эга.»

Ота-она болаларнинг биринчи тарбиячисидирлар. Бола хулқининг шаклланиши ва умуман унинг камол топишида уларнинг таъсири ғоят катта. Бола ўз ота-онасини ҳаммадан яхши, ҳар қандай ишнинг уддасидан чиқадиган ажойиб кишилар, деб ҳис этади. Бола қанчалик ёш бўлса, шунчалик катталар хулқ-атвориغا эргашувчан бўлади. Бу боладаги ҳаёт, турмуш тажрибасининг кам бўлганидандир.

Бола, ота-онадан ташқари, оиланинг бошқа аъзолари таъсирида ҳам тарбияланади. Баъзан катталар ўз ташвишлари билан бўлиб, болага қандай ҳаракатлар билан таъсир кўрсатаётганларини сезишмайди. Оилада бола доимо катталарнинг бақирӣқ-чақирӣғи, дарғазаб юзини кўрса, у ҳам ёмон феъл-атворли, жаҳлдор бўлиб ўсади. Агар оила аъзолари ўзаро

хушмуомала, бир-бирларига меҳрибон ва аҳил бўлсалар, бола ҳам улардан ибрат олиб хушчақчақ, инсонпарвар бўлиб ўсади.

Ота-онанинг ўз болалари олдида ҳеч қандай обрўга эга бўлмаган ҳоллари учраб туради. Булар боланинг ҳар қандай инжиқлигини дарров бажарувчи, ўз талабларининг бажарилишига лоқайд қаровчи, болага бугун бирор нарсани қилишга рухсат бериб, эртасига худди шу нарса учун жазо-ловчи ота-оналардир.

Ҳақиқий ота-оналик обрўси меъёридан ортиқча қаттиққўллик, боланинг ҳамма нарсани қилишига йўл қўйиш, ҳар қандай шўхлигини кечириш, шунингдек, ўтакетган даражадаги марҳаматлилик билан қўлга киритилмайди. Оқил-лона талабчанлик, боланинг ҳаётига доимо эътибор бериш ва қизиқиш ҳақиқий обрўнинг асосидир.

Обрўга эга бўлган оилаларда болалар ота-оналари топшириқларини сўзсиз бажарадилар, кўрсатмаларига бажону дил бўйсунадилар. Агар болалар ўз ота-оналарини чиндан ҳурмат қилсалар, доимо уларнинг гапидан чиқмайдиган бўлишади. Истак ва талабларига қулоқ солишади. Ҳар бир нарсада улар билан маслаҳатлашиб иш тутишга ўрганадилар. Бу уларни кўп хатолардан сақлаб қолади.

Оилада ота-она обрўсининг сақланишида сўз билан иш бирлиги муҳимдир. Болаларнинг ўқиш, дам олиш, оилавий юмушларга ёрдамлашиш ва ҳоказоларни муайян тартибга солиб, унга амал қилишини талаб этиш билан бирга, аввало, ота-онанинг ҳам бу кун тартибига итоат этишда намуна кўрсатиши катта аҳамиятга эга.

Оилада болаларни кун тартибига ўргатиш — тарбиянинг муҳим воситаси. Кун тартиби — боланинг кундалик ҳаётини маълум тартибга солиб туришдир. Кун тартиби болани тартиб-интизомга ўргатади, вақтини тежашга ёрдам беради, топшириқларни ўз вақтида пухта, аниқ бажаришга, жамоат орасида ўзини тутишга ўргатади, одатлантиради. Бола ҳаётининг муайян бир маромда ташкил этилиши, меҳнат билан дам олишнинг тўғри алмашилиб туришини таъминлайди. Кун

тартиби — боланинг соғлом, тетик ўсишига ҳамда ақлий жиҳатдан тўғри ривожланишига таъсир этади. Кун тартибига асосланган бола ҳар бир ишни вақтида қилишга ўрганади. Вақтида меҳнат қилиб, вақтида дам олади. Севган машғулоти билан шуғулланишга ҳам пайт топади. Уй юмушларида дастёрчиликка одатланади. Бундай бола ҳамиша руҳан тетик, мақсадга интилувчан, серзавқ бўлади. Шунинг учун ҳам ота-она болани ёшлиқдан вақтдан тўғри фойдаланиш, ҳар бир ишни ўз муддатида бажаришга ўргатиб бориши керак.

Маълумки, ўқув машғулоти бола учун меҳнатнинг энг мураккаб тури бўлиб, ундан фаолликни, диққат-эътиборни, чидам ва иродани талаб этади. Ўқувчининг муваффақияти, аввало, унинг меҳнатсеварлигига, оилада ҳар бир юмушни ўз вақтида бажаришга одатланишига боғлиқ.

Мактабга тайёрланаётганида ҳар бир бола яхши ўқигиси, ўзини яхши тутгиси келади ва агар бунга ҳар доим ҳам эришавермаса, у ҳолда айб кўнроқ катталарнинг гарданига тушади. Шунинг учун ота-оналар болаларининг уй вази-фаларини қандай бажараётганлигини мунтазам назорат қилиб туришлари, мактабдаги ўқишлари, юриш-туришларини суриштиришлари, уларнинг муваффақиятини тақдирлашлари, ўз кучларига ишончларини қувватлашлари муҳимдир.

Ота-оналарнинг болага, унинг ўқишига доим эътибор беришлари, ўқув ҳамда ахлоқий мажбуриятларини бажариш билан қизиқишлари, мактаб ва ўқитувчининг ўқувчига қўйиладиган талаб ва қоидаларига, маслаҳат ва топшириқларига жиддий муносабатда бўлишлари болани муваффақиятли ўқитиш ва тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Айрим ҳолларда бола ўз ихтиёрига ташлаб қўйилганлиги туфайли дарс тайёрламай, сандироқлаб кунини кеч қилади. Ота-она ишдан қайтиб кўрадики, бола дарс тайёрламаган. Болани қойиб, кеч бўлса ҳам дарс тайёрлашга мажбур қилиши керак. Аммо бола кун бўйи кучини сарфлаб чарчагани туфайли иши унумли бўлмайди. Фақат у ухлашнигина истайди. Шунинг учун болани вақтида дарс тайёрлашини назорат қилиш ҳар бир оила аъзоларининг бурчи ҳисобланади.

Бола овқатга ўтиришдан олдин қўлини ювиши зарурлигини, турганда эса миннатдорчилик билдириш одобдан эканини тушунсин. Болангиз вазиятга қараб иш тутишни ўргансин, фаҳм-фаросатли бўлсин. Кўряптики, сиз ҳам хизматга шошаяпсиз. Дарҳол ишингизни енгиллаштиришга тиришсин. Ўзини ўзи эплашга ўргансин.

Болани эрта билан турганда ўрнини тузатишга ўргатиш лозим. Уни мактабга кечикиб боришига йўл қўймаслик керак. Бола ўқиш бошланишидан бир-бир ярим соат олдин уйқудан туришга одатланса, шошилмасдан, нонушта қилиб, ўз вақтида мактабга етиб бора олади.

Кундалик тартибга риоя қилмаслик болада пала-партишлик, интизомсизлик иллатларини урчилади. Бу эса унинг ўқишга ва тенгқурларига бўлган муносабатига салбий таъсир қилади.

Болани яхши одат, тартибга ўргатиш катталардан кунт, сабр-чидамни талаб этади. Болани яхши одатларга ўргата бориш билан бирга уни доимий кузатиш лозим. Яхши одатни тарк этмаслик одобли боланинг фазилати эканини англатиш керак. Токи яхши одат унга дилхушлик келтиришини ўзи тушунсин, англаб етсин.

Кун тартиби боланинг маълум малака, машғулот билан мунтазам шуғулланиши асосида юзага келади. Машғулот тушунчаси кенг мазмунга эга бўлиб, уй юмушларини бажаришдан тортиб, то бирон касб-хунар билан боғлиқ ишларни бажаришгача бўлган вазифаларни ўз ичига олади. Демак, болани қатъий кун тартибига ўргатишда меҳнат тарбияси ҳам асосий омиллардан бири экан.

ОИЛАДА МЕҲНАТ ТАРБИЯСИ

Доно халқимиз «Инсоннинг бахти, кўрки — меҳнатдан» деб бежиз айтмаган. Дарҳақиқат, киши ўз бахтини ҳалол меҳнат туфайли яратади. Ҳа, инсонни улуғлайдиган, элга танитадиган мўъжиза, бу меҳнатдир. Ҳалол меҳнатнинг завқи-шавқи лаззатли бўлади. Меҳнат самараси киши руҳини кўтаради, қувноқ ва тетик қилади, уни янада унумлироқ

меҳнат қилишга ундайди, инсон ҳаётига маъно, мазмун қиритади.

Меҳнат жараёнида кишилар энг яхши инсоний фазилатларни ўзларида мужассамлаштира борадилар: улар хушодоб, фаҳм-фаросатли, қувноқ, тадбиркор, иродали бўлишни ўрганадилар. Албатта, бундай кишилар ўз ўғил-қизларини ҳам келажакда меҳнаткаш қилиб вояга етказади. Демак, эзгу орзуларнинг қанот ёйиши кўп жиҳатдан ота-онанинг ўзларига боғлиқдир. Бунини эътиборга олган ҳолда ҳар бир ота-она фарзандининг меҳнатда тарбия топишига алоҳида аҳамият бериши керак.

Ёши, кучи ва имкониятларига тўғри келадиган ҳар қандай меҳнат болани чиниқтиради, ақлини ўстиради ҳамда қийинчиликни енга оладиган, кучли, иродали қилади. Шунингдек, ахлоқий фазилатларнинг камол топишига ижобий таъсир кўрсатади.

Маълумки, болада мустақилликка интилиш жуда эрта вужудга келади. Ҳар бир ишни «ўзим қиламан» деб уринади. Ота-она болада пайдо бўлган ана шу табиий эҳтиёждан тарбиявий мақсадда фойдаланиши, болани ўзини-ўзи бошқара олишга, оила, рўзгор ишларида кучи етадиган юмушларни қилишга ўргатиши яхши самара беради.

Бола улғайган сари унга оиланинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида маълум меҳнат топшириғи бериш зарур. Бу нарса болада топширилган иш учун оила аъзолари олдида масъулият ҳиссини тарбиялайди. Болага бу ишни қандай бажариш кераклигини кўрсатиб бериш лозим, албатта. Лекин боланинг ўзига ҳам мустақиллик берилгани яхши. Бола бажараётган иши билан оилага ёрдамлашаётганини сезсин. Бордию, ўзига топширилган вазифани бажармаса, бундан барча оила аъзолари ранжишини тушуниб етсин.

Болага иш буюрганда меҳнатдан кўзда тутилган мақсадни, уни яхши ва сифатли бажарилиши учун сабр-тоқат зарурлигини тушунтириш керак. Топширилган вазифани бола қандай бажараётганини катталар назорат қилиши, кези кел-

ганда ёрдам бериши, ишнинг натижасига баҳо бериши тарбиявий жиҳатдан муҳимдир.

Болага буюрилган ҳаддан ташқари қийин топшириқлар ишдан бешишга, шунингдек, жуда осон топшириқлар уни ялқов бўлишга олиб келади.

Боланинг ёши улғайган сари буюриладиган ишларнинг мазмунини кенгайтириб, мураккаблаштириб бориш лозим. Акс ҳолда, болада фаоллик йўқолади. Меҳнат қилишга одатланган бола бошқаларнинг меҳнатини ҳам ҳурмат қилади, қадрлайди. Бу нарса тарбияда ғоят муҳим.

Хуллас, болалардаги меҳнатсеварлик, тadbиркорлик, чаққонлик каби фазилатлар оиладаги тўғри тартиб-интизом отананинг ижобий намунасида камол топа боради.

Фарзандимизни мустақилликка, меҳнат қилишга ўргатар эканмиз, баъзан учрайдиган қийинчиликларни бартараф этишда унга кўмаклашишга шошамиз. Чунки фарзандим — дилбандим, деганидек, биз уларни севамиз.

Болани севишнинг ҳам меъёри бор. Боланинг кўнглига қараш, талтайтириш яхшиликка олиб бормайди, у ишёқмас бўлиб ўсади. Бу тоифадаги ота-оналар фахрланиб: «Биз ўз фарзандларимиздан ҳеч нарсани аямаймиз», дейдилар. Хўш, болани шу билан бахтли қилиб бўладими? Йўқ, албатта. Бу билан бола ёки турмуш қийинчиликлари олдида ўзини йўқотиб қўядиган ёки текинхўр, меҳнатсиз роҳатни ўйлайдиган бўлиб ўсиши мумкин.

Ота-оналар ҳар хил бўлади. Эр-хотин ишлашиб яхшигина маош оладиган бир оилани биламиз. Феъли кенг одамлар. Лозим бўлганда ёру дўст, кўни-кўшнилardan ҳеч нарсани аяшмайди. Болаларга келганда пулга қаттиқ туришади, чўнтақларига ортиқча пул солишмайди. Болалар меҳнат қилиб, топилган пулнинг қадрига етишсин деб, шундай қилишади. Улар фарзандларини ёшликдан меҳнатда тарбия топишларига алоҳида аҳамият беришади. Кичикларини ўз-ўзини эплашга, қолганларини эса, ёши, кучи, имкониятига қараб жисмоний меҳнатга ўргатиб, қийинчиликларни енга оладиган ирода эгаси қилиб тарбияладилар. Эндиликда уларнинг болалари

қўлидан ҳар бир иш келадиган, уддабурон, меҳнатсевар ўғил-қизлар бўлишди.

Меҳнатсевар оилаларда ўсган болалар ёшлигиданоқ рўзгор тутишнинг бутун сирларини ўрганиб борадилар. Чунки ҳалол меҳнат билан топилган пулнинг ҳар бир тийинини ота-оналари тежаб-тергаб сарф қилишганини кўриб, кўзлари пишиб боради. Шунинг учун болалар ҳам пул, ота-она ва меҳнат қадрига етадилар.

Катта маош билан яшайдиган баъзи оилаларда ўсган болалар эса кўпинча, меҳнат ва унинг моддий ўлчов бирлиги — пул қадрини билмайдилар. Улар ота-оналари катта-катта сарф қилганликларини, унча-мунча пулни менсимасликларини кўриб, турмушни осон деб ўйлай бошлайдилар. Бундай ота-оналар болалари чўнтакларига майда харажатлар учун ҳам катта-катта пулларни солиб қўядилар. Бола эса бемеҳнат, беташвиш чўнтакка кирган пулни ҳеч аямай исроф қилади. У ота-онаси яна пул беришини билади. Шу тахлит бола пулга ўрганади, уни қадр қилмайдиган бўлади. Бу нарса болани меҳнат қилмай ҳам яхши яшаш мумкин, деган хатарли тушунчага олиб келади. Бола уй ишларига ҳам эътибор бермайдиган, тайёрга айёр бўлиб ўсади. Шунинг учун ота-онанинг фарзандига бўлган меҳр-муҳаббатини унга яратиб берадиган моддий шароити билан ўлчамасдан, балки унинг келажагини ўйлаб берган тўғри тарбиясига қараб белгиламоқ керак. Демак, ота-она болани ёшлиқдан меҳнатда чиниқтириб бориши, меҳнат билан топилган ҳар бир нарса ва буюмни эҳтиётлаш ва қадрига етишга ўргатиши керак.

Ҳар бир ота-она ўғил-қизини ёшлиқдан оилавий ҳаётда чиниқтира бориш билан бир қаторда, уни ижтимоий фаолиятга тайёрлаши, яъни унда жамият, одамлар фойдасини кўзлаб меҳнат қилиш иштиёқини тарбиялаши, мактабда яхши ўқиб, меҳнатда ҳам чиниқиб бориши учун ғамхўрлик қилиши жуда муҳимдир.

Ёшларни ҳаётга, касбларни онгли равишда танлаб олишга тайёрлаш мактаб билан бир қаторда оиланинг ҳам муҳим вазифаси. Бола ёшлиқдан ўзи тиришиб меҳнат қилишга

одатлансин, ўзини-ўзи эпласин, ҳар бир ишнинг уддасидан чиқа оладиган укувли бола бўлсин.

Одатда, болалар ёшлиқдан ҳар нарсага қизиқувчан бўлишади, ниманидир яшашни, бузишни ёқтирадилар. Катталар боладаги ана шу ташаббусни қувватлаб, уни фойдали томонга бурмоқлари керак.

Анвар VI синфда ўқийди. Меҳнат дарсида қоркурак яшашни ўрганиб қайтди. Уйда ўзи уриниб, қоркурак яшагга ҳаракат қилди. Ҳаммаси жойида бўлди-ю, дастасига келганда уддалай олмади. Дастани арралаб, фанерни қандай бириктириш устида ўйлаб турган эди, дадаси эшикдан кириб келди. Ўғлининг ишига разм солган ота мийиғида кулиб қўйди:

«Ҳа, уста, ҳорманг, нима ҳаракат?» — деб, боланинг ақли етмай қолган ишни энди ота-бола биргаликда бажаришди. Ниҳоят, қоркурак ҳам тайёр бўлди. Ёш «уста»нинг юзида севинч, табассум жилваланарди. Ота ўғлининг қилган иши учун мақтаб қўяди. Онанинг хурсандлиғи ҳам шундай кўриниб турарди.

Анвар отасига ўхшаб устахонада ишлашни жуда ёқтиради. Тунов кун ишасига стулча ясаб берганида у қанча суюнганди. Уйга атаб сабзи тахта, кийим илғич, тузлиқ, оёқ кийимлар учун махсус токча — этажерка ясаб, ойисини хурсанд қилди.

Бу оилада отанинг ўзи меҳнатсевар, билмаган иши, ҳунари йўқ. Ота ўғилларини болаликдан ёнига олиб, ҳар хил ишларга ўргатди, чиниқтирди. Яхши ишлари учун мақтади, қўллаб-қувватлади. Шу тариқа болада меҳнатга ҳавас, ихлос уйғотиб борди. Айрим ота-оналарга ўхшаб «Сенга ким қўйибди буни, аввал ўқишингни қойил қилгин. Қани, йиғиштир, ҳаммаёқни ивирситиб юбординг» ёки «Мунча тақ-тақ қиласан. Ҳа, нима, дурадгор бўлармидинг?» қабилида иш тутмади.

Боланинг ёшлиғидан бошлаб қандай ишларга майли ва қобилияти борлигини аниқлаш керак. Болалар ёшлиқдан бошлаб расм солишга, лой ва пластилиндан турли нарсалар яшагга уринадилар. Ўқиш даврида айрим болалар физика,

математика, бошқалари адабиёт, тарих фанларига қизиқадилар. Баъзан буни сезган ота-оналар ўз болаларини жуда қобилиятли деб ўйлаб, буни болаларига ҳам айтадилар. Бу зарарли бўлиб, боланинг мағрурланишига, кибрланишига олиб келади. Болалардаги ҳавас ҳамиша ҳам истеъдод бўлавермайди. Боланинг қобилиятини, майлини ва соғлигини ҳисобга олиш керак.

Ўғил-қизингиз мактабни тугатиб, ҳадемай ҳаёт йўлланмаси — етуклик аттестатини қўлга олади. Лекин қаерда ўқишни давом эттириши ёки қайси соҳада меҳнат фаолиятини бошлаш ҳақида ўйлаб ўйига ета олмайди. Чунки бу давр мактабни тугатаётган ҳар бир йигит-қиз ҳаётида энг масъулиятли, ҳал қилувчи бурилиш давридир. Бу даврда ҳар бир йигит-қиз олдида «Келажакда ким бўлсам экан?» деган савол туғилади.

Маълум касб-ҳунарга нисбатан ўзида қизиқиш, қобилият, мойиллик борлигини ҳис эта бошлайди. Ўзига ёққан касб ҳақида атрофлича ўйлайди, ҳаётда янглишмаслик учун қобилияти, имкониятларини синаб кўради, яқинларига маслаҳат солади. Аммо айрим ёшлар касб танлаш масаласига юзаки қарайдилар, бир амаллаб бирор олий ўқув юртига кириб олиш ёки бирор «ёғлироқ» жойдан иш топиш ҳақида бош қотирадилар. Бу билан улар ўзларининг келгуси ҳаёт йўлига нисбатан енгил муносабатда бўлаётганларини ҳаёлларига ҳам келтирмайдилар. Шунинг учун ҳам баъзи ёшлар институт ёки коллежнинг 2, 3-курсига ўтгач, олаётган мутахассислиги ҳақида тушунчага эга бўлгач, бу соҳани ёқтирмай, ўқишни ташлаб кетадилар. Ёхуд дипломни оладилару, ўз касбига меҳр қўймаганликлари туфайли шунчаки бекорчиликдан кўра ишлаб турганликларини айтадилар, ҳаётларидан афсусланадилар ёки бир ишдан иккинчисига кўчиб юрадилар.

Шунинг учун ҳар бир ота-она ўғил-қизини касб-ҳунар танлашига жиддий эътибор бериши, бу йўлда тасодифларга, шошма-шошарликка йўл қўймаслиги учун болаларига ўз вақтида тўғри маслаҳат беришлари зарур.

БОЛА БОШДАН, НИХОЛ ЁШДАН

Мактабгача ёшдаги болалар тарбиясининг мазмуни болани яхши фазилатларга, масалан, озодаликка, ювиниш-таранишга, хушмуомалаликка, кишиларга нисбатан ғамхўр бўлишга, меҳнат қилиш, уни севиш ва қадрлашга ўргатиш ҳамда одатлантиришни талаб этади. Болани ёшлигидан бошлаб маълум гигиеник шароитда тарбиялаш уни озодаликка ўргатади. 2—3 ёшдаёқ дастлабки хулқ-атвор меъёрлари таркиб топа бошлайди. Болалар «мумкин» ва «мумкин эмас», «яхши» ва «ёмон» деган тушунчаларни бир-биридан фарқлай борадилар. Худди мана шу ёшдан бошлабоқ хатти-ҳаракат, маданият одатларини таркиб топтириш, маънавий ҳис-туйғуларни тарбиялаш зарур. Беш ёшгача бўлган болада киши характери таркиб топади, кейин қайта тарбиялаш давом этади, деб тўғри айтган эди педагоглардан бири.

Ёш бола ҳамма нарсадан тез таъсирланади, ҳис-туйғуга берилувчан бўлади. Бола қанчалик ёш бўлса, шунчалик беихтиёр ҳаракат қилади. Улар бирор иш қилганда одатда ақлга таяниб эмас, балки ҳис-туйғуга берилиб ҳаракат қиладилар. Қўрқув, жаҳл, раҳмдиллик каби турли ҳис-туйғулар кўп вақт болани ҳаракатга солувчи куч бўлиб қолади.

Ёш боланинг асаб тизими ҳали яхши шаклланмаган, қўзғалиш жараёни тормозланиш жараёнидан устунлик қилади, шунинг учун ҳам улар номаъқул ишларни қилиб қўядилар, яъни ўзларини тия билмайдилар. Бу улардаги ирода сифатининг бўшлигидан дарак беради. Масалан, бола узоқ кутишга чидамайди. Қорни очса, сабр қилиб ўтирмайди, бетоқат бўлади. Уйқу босса, уни қочира олмайди, чунки улар ундан сабр-чидам, ирода талаб этади. Сўзсиз, булар бола характериға таъсир қилмай қолмайди.

Боланинг табиий эҳтиёжига зарурий нарсаларни тақиқлаш керак эмас. Акс ҳолда, унинг меъёрида ўсишига зарар етказган бўламиз. Боланинг ўсаётган организми ҳаракат қилиб туришни талаб этади. Агар унинг бу эҳтиёжига қарши турсак, бола ўжарлик билан гапга кулоқ солмайди, йиғлайди ва инжиқлик қилади. Кўпинча болани шўхлик қилгани учун

койиб, ундан жим ўтиришини талаб қиламиз ёки болани узоқ вақт бир турдаги иш билан шуғулланишга мажбур этамиз. Болада ҳали сабр-тоқат етишмаслиги, бир хилдаги фаолиятдан у тез толиқиб қолишини тушуниб етмаймиз.

Маълумки, болалар узоқ чопишлари, ўйнашлари, ҳамма ишлар билан машғул бўлишлари мумкин, аммо бундан уларда чарчоқ аломатларини сезмаймиз. Бундан «қаттиққўл» ота-оналарнинг тоқатлари тоқ бўлиб, болани жеркиб солишади ва «Тинч ўтир!», «Жонимга тегма!», «Овозингни ўчир!», «Шовқин солма!», «Югурма!» каби қўпол сўзлар билан боланинг шахдини қайтариб, нотўғри иш қиладилар.

Ёш болаларга характерли бўлган яна бир хусусият — ҳар бир нарсага қизиқиш, уни тезроқ билиб олишга интилишдир. Шунга кўра у дам-бадам «Бу нима учун?», «Нега ундай?», «Бунинг ичида нима бор?» каби саволларни беради. Бу унинг ҳаёт тажрибаси кам бўлганидан, олам сирларини тезроқ билишга ташналигидандир. Боланинг бундай саволларига бефарқ бўлиш ярамайди. Иложи борица унга қисқа ва аниқ жавоб қайтаришга ҳаракат қилиш керак. Вақт йўқлигини баҳона қилиб, пайсалга солиш ёки жавобсиз қолдириш ярамайди. Боладаги бу хусусият уни атроф-оламни ўрганишга, билишга олиб келади. Ақли кўп нарсаларга етадиган бўлади.

Баъзида бола ёшига тўғри келмайдиган саволларни беради. Яхшиси, унда болани бошқа нарсаларга чалғитган маъкул, ёки катта бўлганингда ўқиб, билиб оласан дейиш яхши. Зинҳор нотўғри тушунтиришга уринманг.

Маълумки, болаларнинг ҳаммасига бир хилда муносабатда бўла олмаймиз, чунки ҳар бир боланинг ўзига хос қилиғи, одати бор. Буни, албатта, ота-она тарбияда ҳисобга олиши керак. Масалан, бир боламизга мулоиймлиқ билан айтилган яхши гап, бошқасига эса қаттиқроқ танбеҳ таъсир этади. Яна бирига маъноли қараш ёки бош қимирлатиб қўйишнинг ўзи кифоя. Аввало боланинг муайян таъсир этиш чораларига кўникканлиги бунда муҳим роль ўйнайди. Бироқ табиатан ҳар бир одамда асаб тизими ўзига хос хусусиятларга эга эканини ҳам ҳисобга олишга тўғри келади. Бу хусусият-

лар инсон ҳаётида муҳим роль ўйнайди ва шахсининг ўзига хослигини вужудга келтиради. Кичик ёшдаги болаларда бу фарқлар, айниқса, аниқ намоён бўлади. Агар бола билан бўлган муносабатда шу хусусиятлар ҳисобга олинмаса, нима-лар рўй бериши мумкин? Вазмин, уятчан болаларга қўпол муносабатда бўлинса, арзимаган хатолари учун койиб уришилаверса, у ҳолда бола зада ва қўрқоқ бўлиб ўсади. Оталар олдида титраб, чўчиб турадилар, улар бўлмаганда эса ўзларича иш тутадилар.

Болалар ўзларининг тўполончиликлари, ҳаракатчанлик-лари ва бир жойда ўтира олмасликлари билан ажралиб турадилар. Бундай болалар катталарга қўп ташвиш келтирадилар, чунки улар шўх ва сўзга кирмайдиган бўладилар. Агар бундай болаларга тасодикий хатолари ва ўзларини тута билмас-ликлари учун ота-она тез-тез жазо берсалар, уларда қаршилик кўрсатиш, ўзини қандай қилиб бўлса-да ҳимоя қилиш, ўжарлик одати пайдо бўлади. Кейинчалик ёмон хулқли, тарбияси «қийин» болаларга айланадилар.

Болаларнинг хатолари кўпинча «мен ҳамма нарсани қила оламан», «мен каттаман» каби истакларини исботламоқчи бўлганидан келиб чиқади. Айрим ота-оналар болаларининг у ёки бу ишни қилишга ундаган сабабларни суриштирмайдилар, фақат улар келтирган зарарнигина кўрадилар.

Очиғини айтганда, биз болаларимизнинг қилган гуноҳлари сабабларини тўла аниқламасдан туриб, бекорга жазолаймиз. Гоҳ уларни суриштиришга «вақтимиз» бўлмайди, гоҳ ўзимизни тута билмаймиз, гоҳ сабр-чидам етишмайди, ёки боланинг ёш хусусиятлари билан ҳисоблашмай, ундан бажаришга қурби етмайдиган каттароқ нарсани талаб қиламиз, баъзан жаҳл устида, унинг хулқига жиддий баҳо берамиз.

Боланинг фаоллик, ҳар бир нарсани билишни ҳавас қилиш каби хусусиятларини ёддан чиқармаслик керак. Ўйин бола ҳаётида катта ўрин тутати. Шунинг учун ҳам бу ёшдаги даврни «ўйинқароқлик вақти» деб атайдилар. Ўйин жараёнида бола жисмонан ўсади, ақли тўлишади, ўрганади, ўй-фикр-лари теранлаша боради, атроф-оламни тушуна бошлайди.

Ижобий ва ижодий мазмунга эга бўлган яхши ўйинлар ахлоқий тарбияда фаол восита бўлиб хизмат қилади. Болалар ўйинида меҳнат тарбиясининг элементларини кўрамиз. Болалар ўйинининг кўпчилиги кишилар меҳнатига тақлид қилишдан иборатдир. Ўйинда ишлатиладиган материал, ўйинчоқларни ўз вақтида йиғиштириб олиб, жой-жойига қўйиш, баъзи бир ўйинчоқларни ювиш, тозалаш, тузатиш, парвариш қилиш кабилар. Демак, улар ўзларига тегишли ишларни ўзлари қилишга ўргана бошлайдилар.

Болалар ўйинларининг тарбиявий аҳамият касб этиши учун уларга раҳбарлик қилиш керак. Бу ота-оналардан алоҳида вақт талаб қилмайди. Ўз иши билан банд бўлиб турган ота-оналар ҳам болалар ўйинининг мазмуни қандай эканини, энг яхши инсоний фазилатларнинг таркиб топишига, ташаббускорлик, мустақиллик ва жамоавий хусусиятларни ривожлантиришга ёрдам берадими ёки йўқми, билиб олишлари мумкин.

Кўпгина педагоглар ўйинни меҳнатга тайёргарлик деб ҳисоблайдилар. Ўйин боланинг турмушга тайёрланишига восита бўлувчи машқдир. Бола ўйинда ўзини қай тарзда тутса, ўсиб катта бўлганидан кейин, ишда ҳам ўзини у кўп жиҳатдан шундай тарзда тутати. Яхши ўйин ишга ўхшайди. Ҳар бир яхши ўйинда, аввало, қўл ва мия ишлатилади, ўйин болаларга шодлик бахш этади, яхши иш ҳам одамга ана шундай шодлик келтиради, ишда бўлгани каби ўйинда ҳам катта масъулият бор.

Ўйин боланинг жисмоний ўсишида, ақлий ва ахлоқий камолотида катта роль ўйнайди. Уларнинг ҳаёлини ва ижодий қобилиятини бойитади. Эътиборли ота ёки она боланинг нима билан шуғулланиши ва унга қизиқарли ўйинларни топишда қандай ёрдам бериш кераклиги ҳақида ўйлашга, албатта, озгина бўлса ҳам вақт топадилар. Мисол учун кир юваётган она қизига қўғирчоғининг қўйлагини ювишни тавсия этади. Қизча шу заҳоти онасининг олдида кир ювишга тутинади. Улар ўртасида суҳбат боради. Қизча ҳам ўзининг онаси сингари қандайдир зарур иш билан шуғулланаётганини ҳис

қилади. Кечқурун эса акаси ва опаси дарс тайёрлашга ўтирганда, бола ҳам улар билан бирга ўтириб, гоҳ расм чизади, гоҳ қоғоздан нималарнидир кесади ёки бирор нарса ясайди. Хонада сокинлик ҳукм суради. Қизча фойдали иш билан банд бўлади ва катталарга халал бермайди. Шундай қилиб, ёш бола аста-секин катталарнинг ишини ҳурмат қилишга одатланиб боради.

Болани мактабга тайёрлаш оиланинг энг муҳим вазифасидир. Оилада болаларни ҳар тарафлама камол топишига оид тарбиявий ишлар ота-оналардан ўз болаларининг ёш хусусиятларини яхши билишлари ва ҳисобга олишларини талаб этади.

Ота-онанинг «ширин ташвиши». Бола мактабга қатнай бошлагач, оила тарбияси янги мазмун билан бойитилади. Ота-она мактаб билан ҳамкорликда боланинг яхши ўқиши ва интизомли бўлиши устида ғамхўрлик қилади.

Фарзанд мактабга бориши билан унинг ҳаётида катта ўзгариш рўй беради — асосий вазифаси ўқиш бўлиб қолади. Бола ҳаётига янги ўй, янги вазифа кириб келади. Бу эса ота-онанинг ширин ташвишларига янги ташвиш қўшади.

Ота-она болани ўқитувчи қўлига топшираётиб, жуда ҳаяжонланади, унга катта ишонч, умид билан қарайди, берган маслаҳатларини тинглаб, унга амал қилишга уринади. Боланинг мактабга, ўқишга бўлган ҳавасини орттиришга ҳаракат қилади. Ўқитувчига ҳурмат билан қараб, унинг ҳамма айтганларини ўз вақтида пухта бажариш кераклигини, мактабга кечикмай вақтида келиши, яхши ўқиши зарурлигини унга такрор-такрор уқтира боради.

Бола мактабда ўқий бошлаган кунданоқ уларни одоб қоидаларига риоя қилишга ўргатиб борилади. Жумладан, катталарни кўрганда салом беришга, ўзидан кичикларга ғамхўрлик қилишга, ўртоқлари билан аҳил, дўст бўлишга, ўқишда ва бошқа ишларда бир-бирларига ёрдамлашиш ва ҳоказоларга ўргатилади. Ота-она боланинг яхши ўқиши учун лозим бўлган барча шарт-шароитни яратишга интилади: бола учун тўғри кун тартиби белгилайди ва уни шу тартибга қў-

никтира боради. Вақтида дарс тайёрлаб, вақтида дам олиш, ўйнаш, ухлаш, овқатланиш ва фойдали меҳнат билан шуғулланишга одатлантириб боради. Ўқув қуроллари тахт қилиб, боланинг дарс тайёрлаши учун махсус хона ёки бурчак ажратишади. Уй вазифасини бажараётганда назорат қилиб турадилар. Ёрдам лозим бўлганда кўмаклашиб, болани кўпроқ мустақил бўлишга ўргатишни унутмайдилар. Биринчи синф айниқса, ота-онадан кўпроқ вақт, сабр-чидам талаб қилади. Болани мактаб шароитига кўниктириш лозим бўлади.

Мактабга қадар бола асосий вақтини ўйин билан ўтказади. У қанчалик ўйинга берилиб ўзи билан овора бўлса, шунчалик хурсанд бўламиз. Энди фарзандимиз мактаб ўқувчиси. Эрта билан туриб мактабга бориши, дарсда тартиб сақлаши, ўқитувчининг рухсатисиз гапирмасликка одатланиши керак.

...Қобилнинг қорни очди шекилли, сумкадан нон олиб ея бошлади. Ўқитувчи унга дарсда нон ейиш мумкин эмаслигини тушунтирди. Бир боланинг эшикка қараб кетаётганини кўрган муаллима, тўхтатди: «Ҳа, Гулчехра, қаёққа боряпсан, ҳали танаффус бўлгани йўқ-ку». Шундай йўллар билан ўқитувчи болани мактаб тартиб-қоидаларига ўргата боради.

Мана ўқишнинг биринчи кuni ҳам тугади. Бола эшикдан отилиб кирди-ю, сизга таассуротларини тўлиб-тошиб айтиб, тугата олмайди. Бизга ўқитувчимиз: «Бирор нарса сўрамоқчи бўлсангиз, қўлингизни кўтариб, рухсат олгач, ўрнингиздан туриб сўранг, катталарни кўрганда салом бериб, дарров қўлларида нарсаларини олинг», деб айтдилар. — Яна, уйга борганда, ота-оналарингизга салом беринглар, ойингизнинг ишига қарашишни, укаларингизга қараб, дастурчилик қилиб туришни унутманглар, деб тайинладилар» — деди у. Ўз навбатида ота-она ҳам ўқитувчи ўғитларини қўллаб-қувватлаши керак. «Қара, ўқитувчинг жуда яхши нарсаларни ўргатибди. Кимда-ким шу нарсаларни қулоғига олиб, яхши бола бўлишга интилса, албатта, «бешчи», «аълочи» бўлади. Бунақа болани ўқитувчи ҳам, бошқалар ҳам ёқтиради» қабилида жавоб қилса, нур устига аъло нур бўлади.

Ўқиш — катта меҳнат! Ҳар қандай меҳнатнинг ўзига хос қийинчилиги бўлгани каби, ўқишда ҳам ўқувчи учун ҳамма нарса силлиқ, қизиқарли бўлиб боравермайди. Буни ўқувчининг фанлардан олган баҳосига қараб ҳам белгилаш мумкин.

Баҳо — ўқувчининг ўқув фаолиятидан дарак берувчи, унинг муваффақияти ёки муваффақиятсизлигининг ўлчовидир. Ўқувчи баҳоси давлат аҳамиятига эга. У боланинг ўзлаштиришини, мактабда давлат ўқув режалари ва дастурларнинг бажарилаётганини кўрсатади. Баҳода боланинг қобилияти, ўқишга бўлган муносабати, тарбияси кўринади.

Ота-онанинг баҳога бўлган муносабати бола билимининг сифатига ҳамда тарбиясига салбий таъсир этади. Бола кўркўрона яхши баҳога интилади. Билимни юзаки ўзлаштиради. Дарс тайёрлаётганда уй вазифаларини тушуниб эмас, яхши баҳо олиш нуқтаи назаридан қараб бажаради.

Болангиз мактабдан қайтди. Сизни аввало, у қандай баҳо олгани эмас, нималарни ўргангани, қандай қизиқ воқеалар рўй бергани, ўқитувчи берган саволларга кимнинг қандай жавоб бергани қизиқтиргани маъқул. Ҳар куни шундай тарзда бола билан суҳбатлашсангиз, у ўтган дарсларни яхши ўзлаштириб олади, ўрганишга, билишга бўлган қизиқиши ўсиб боради. Яхши баҳоси эса унинг билим олишга бўлган катта иштиёқи, меҳнатсеварлиги натижасидир.

Бола баъзан паст баҳо олгани учун ўқитувчини айбламоқчи бўлади. «Ҳамма саволларга жавоб берсам ҳам... ўзлари мени ёмон кўрадилар» деганда, «Наҳотки, ўқитувчининг ҳамма нарсани билган бўлсанг, ёмон баҳо қўяди? Қизиқ, кеча кун бўйи копток тепиб кунингни ўтказган бўлсанг, қандай қилиб яхши баҳо олишинг керак? Уялмайсанми, ўқитувчининг шаънига бунақа гаплар айтишга. Рост гапириш мард кишининг иши. Ўқитувчи ҳам ота-онадек меҳрибон бўлади. Ўқувчиси билса, қувониб-қувониб яхши баҳо қўяди», каби жавоб қилинса, даkki берилса, уялтирилса, болада тўғри сўзлаш, ўқиш-ўрганишга ҳавас уйғонади. Энг муҳими, ўқитувчи ҳурматини сақлаб, тўғри иш қилган бўласиз. Бу, боланинг

ўқишида, унда яхши сифатларни тарбияланишида алоҳида аҳамият касб этади. Бола ўқишга қизиқса, дарс тайёрлашга уни мажбур қилиб турмайсиз. Уни қийинчиликларни енгишга ўргатсангиз, натижада, мустақилликка ўрганиб, ҳар бир ишни ўзи бажарадиган бўлади.

Бас, шундай экан, боланинг яхши ўқиши, одобли бўлиши учун ота-она қандай ғамхўрлик қилиши керак? Бола дарс тайёрлаётганда ота-онанинг мунтазам кузатиб бориши, қийналган пайтида унинг ўзига мустақиллик берган ҳолда кўмаклашиши, йўланма бериши — муваффақиятли ўқишнинг гаровидир. Ота-она фарзандини билмаган, одатланмаган ижобий нарсаларга эътиборини кучайтириши, эринмай ўргатиб, тушунтириб бориши зарур. Яна таъкидлаймизки, ёш бола ниҳоятда таъсирчан бўлади. Ҳадемай маълум тартибга тушиб қолади, ўқишга кўникиш ҳосил қилади: уй вазифаларини ҳушига келганда эмас, ўз вақтида бажарадиган бўлади. Хатоларини кўра бошлайди, уларни тузатиш чораларини ахтаради. Бола билан мунтазам шундай шуғулланиш уни юқори баҳога етаклайди.

Дейлик, фарзандингиз мактабдан «аъло» баҳо олиб, қувониб қайтди. «Мана, кўрдингми, ўз вақтида диққат билан дарсингни қилиб, шошилмай бажарганинг учун юқори баҳо олдинг. Яна ўқитувчинг тушунтираётганда диққат билан қулоқ солсанг, уй вазифаларини қандай бажариш кераклигини ўқитувчидан сўраб олсанг, баҳоларинг «аъло»дан тушмайди», деб руҳлантириб қўйсангиз, айти муддао бўлади.

Меҳнат эвазига яхши баҳо олган болани рағбанлантириш ўринли. Оила аъзолари тўпланганда боланинг муваффақиятини айтиб, мақтаб қўйиш, совға бериш (китоб ёки биронта ўқув қуроли), бирга сайрга ёки кинога олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Аммо яхши баҳо олган болани пул билан хурсанд қилиш ва шунга ўргатиб бориш қанчалик кўнгилсиз оқибатларга олиб келса, ёмон баҳо олган болага азоб бериш ҳам шунчалик ёмон натижаларга бошлайди. Бундай муносабат болада ўқишга нисбатан салбий хусусиятларни пайдо қилади. Ёмон баҳо олган бола уйга келишга

зириллаб қолади. «Яна дадам, ойим уришади, сўкади» деб, дайдиб юради. Кундалик дафтарини «йўқотиб қўйдим» деб баҳона қилиш ёки ундаги ёмон баҳоларни ўчириш, йиртиш каби ҳоллар шундан келиб чиқади. Бола ўқишдан совийди.

Боланинг яхши ўқиши учун ота-она қандай ғамхўрлик кўрсатиши керак? Бу масалада ота-оналар турлича фикр билдиришади:

— Бола дарс тайёрлаганда, албатта, ота-она ёрдамлашиши керак, айниқса, биринчи синфда, — дейди Ғайратнинг онаси.

— Ўғлимнинг биринчи синфда ўқигани эсимда. Дарс тайёрлашга ўтирганда ҳамиша зийрак бўлиб турардим. Аввал ўқитувчи уйга қандай топшириқ берганини аниқлаб олардим ва уни қандай бажариш кераклигини ўздан сўрардим. Ўзим ҳам кўрсатиб бериб, сўнгра шошилмай, диққат билан ёзиш кераклигини ўқтириб, четдан кузатиб турар эдим. Бирор нарсага чалғиб қолсам борми, албатта, дафтарини ифлос қилар эди ё ҳарфларни чизикдан чиқариб, хунук ёзиб қўяр эди. Ҳозир у 3-синфда ўқияпти. Қийналган жойларида ҳали ҳам ёрдамлашамиз. Ўқишда бир оз қийналади. Сўзларнинг охириги ҳарфларини аниқ ўқий олмайди. Ўқиганини сўзлаб беришга қийналади. Аввал уни тўғри тушуниб, онгли ўқишга машқ қилдира бошладик. Ҳозир анча тўғри ўқийдиган бўлиб боряпти, ўқиганини ҳам яхши гапириб берадиган бўлиб қолди. Баъзан масалалар ечишда қийналиб қолади. Шунда унинг диққатини масаланинг асосий жиҳатига қаратамиз, ўзини ўйлаб топишга қизиқтирамиз.

— Мен қизимга фақат дарс тайёрлаши кераклигини эслатиб тураман, — деб эътироз билдирди бошқа она. — Дарсига аралашмайман. Ўзи қилиб ўргансин, дейман-да.

— Менда ҳам учта бола бор, — деб сўзга аралашди яна бир она, — ҳаммаси яхши ўқишди, ҳеч ким уларга ёрдам бергани йўқ. Аммо доим «Дарс қилдиларингми?», «Ҳаммасиними?», «Тўғри бажардингми?» деб сўраб туришим бор. Улар ҳам «Ҳа, ҳаммасини тўғри бажардик, текшириб чиқдик» дейишса, хотиржам бўламан. Дарс қилишаётганда бошқа

нарсаларга чалғимасликларининг тадбирини кўраман. Укаларини тўполон қилмасдан ўйнашларини тайинлайман. Ўзимнинг ҳар қандай зарур ишим бўлганда ҳам тўхтаб тураман. Ҳадеб бола ҳаёли бузилаверса, миясига ўқиш кирадими?

Демак, ота-оналар ҳам боланинг ўқиши билан қизиқадилар. Ўқишдаги муваффақиятларидан қувонишади, ёмон ўқиса, ташвишланиб қайғуришади.

Ота-она боланинг ўқиши, юриш-туришига бефарқ қараса, уни назоратсиз қолдирса, бола ҳам ўқишга қизиқмай қўяди. Бўш вақтини кўча-кўйда ўтказишга ўрганади. Ота-она болани ўқишнинг биринчи куниданоқ тиришқоқлик билан ўқишга, яхши хулқ-атвор эгаси бўлишга даъват этиши керак.

Айрим ота-оналар болани уй вазифаларини тайёрлашдаги ёрдамни бутунлай бошқача тушунишади. Яхшилик қиламан деб, ёмонлик қилиб қўйишади. Эҳтимол, бундай ота-оналар ҳисобни ечиб, машқларни ёзиб бериш билан гўё болаларининг яхши ўқиши учун катта «ҳисса» қўшгандек бўлишади. Бир-икки марта шунга йўл қўйилса, бола бунга ўрганиб қолади, орқа қилади. Бу нарса болани ўқишдан совутади, мустақил ўйлаш, меҳнат қилиш қобилиятининг сўниб кетишига сабабчи бўлади, эринчоқлик аломатлари урчий бошлайди, масъулиятсизлик, дангасаликка ўргатади. Дарсларда эътиборсиз ўтиради, бирор масала устида узоқ ўйлашни ёқтирмайди. Дарс тайёрлаганда жиддийроқ ўйланадиган жойи чиқиб қолса, дарров ота-онасига юзланади. Сабр-тоқат билан болани масалани тўғри ечишга йўлланг, қолганини ўзи ҳал қилсин. Болани ўз кучига ишонтира бориш, йўл қўйган хатосини ўзи топишига қизиқтириш керак. Маълум мавзу бўйича ўқиган, кўрган, кузатган нарсалар юзасидан суҳбатлашиши, боланинг суҳбатда фаол қатнашишига эришиш орқали ота-она боланинг билим савиясини ошира боради, нутқи ва фикрининг ўсишига олиб келади.

Ҳар бир ҳарфнинг чиройли ва тартибли ёзилишини кузатиб бориш эса, боланинг бир умр ҳуснихат эгаси бўлишига ёрдам беради.

Болани математикага қизиқтириш учун эринмай ижодий характердаги қизиқ масалалар тузишга, ечишга ўргатинг! Карра жадвални биргалашиб ёд олишни машқ қилинг!

Шундай қилиб, болада секин-аста мустақил ишлаш кўникмаси ҳосил бўла боради. Энди ота-она болага кўпроқ мустақиллик бериши, унинг ўз кучига ишончини орттира бориши керак. Ўшанда ҳам назоратни сусайтирмаслик керак.

Ўқувчи юқори синфга чиқиб борган сари дарслар ҳам мураккаблашиб бораверади. Ҳар бир ота-онанинг тушунчаси, билими ҳар хил бўлгани учун ҳам уй вазифаларини ҳамма ота-оналар еча олиш қобилиятига эга эмас. Натижада, бола-сининг уй вазифаларини бажаришни зиммасига олиб келган ота-онанинг фарзанди ўрта ва юқори синфларда қийналади, ўртоқларидан орқада қолади, баъзан синфдан-синфга кўчмай қолиш ҳоллари ҳам рўй беради.

Болани тўғри кун тартибига риоя қилишга ўргатиш — яхши ўқишга гаров бўлади. Айтайлик, бола мактабдан қайтиб келибоқ, дарс тайёрлашга ўтирди. Бунга йўл қўйманг. Сабаби, чарчаган бола ўтилган дарсни ёмон ўзлаштиради. Дарс тайёрлашга вақти кўп кетади. Бундай тайёргарликнинг маҳсули ҳам кам бўлади.

Бола бир оз дам олди, ўртоқлари билан ўйнаб келди, уй ишларига қарашди. Дарс тайёрлашга ўтирди. Бундай пайтда оила аъзолари ҳалақит бермасликлари зарур. Ҳадеб уйга кириб-чиқавермаслик керак, радио, телевизорни пасайтириб қўйиш лозим.

Яхшиси, бола алоҳида хонада дарс тайёрлагани маъқул. Хонтахтага букчайиб ёки ёнбошлаб дарс тайёрлаш ёмон одат. Ёш организм саломатлигига таъсир қилади. Болани стол-стулдан фойдалаланишга ўргатган дуруст.

Ота-она боланинг уйда дарс тайёрлашига диққат ва ҳурмат билан қараса, дарс тайёрлаши учун керакли шароитлар яратиб берса, унда ўз меҳнатига тўғри муносабатда бўлиш хислатлари тарбияланиб боради.

Шундай экан, фарзандимизда ёшликданоқ мактабга, ўқишга ҳавас уйғотиб, қунт ва матонат билан билим олишга,

мактаб тартиб-қоидаларини бажарадиган, одобли бола бўлишга ўргатиш ота-оналик бурчимиздир.

Дилбандингиз балоғат ёшига етганда, бола билан муносабатда, шу жумладан, ахлоқий тарбиясида ўсмирликка хос хусусиятларни тан олиниши муҳимдир. Болаликдан ўсмирликка ўтиладиган ҳаётий йўл шод-хуррамлик, қувонч, бардамлик, тетиклик йўли бўлиши керак — бу тарбиявий ишимиздаги бутун тизимнинг энг муҳим қоидаларидан бири. Шод-хуррамлик бола қалбидаги умидбахш ишончнинг манбаи бўлиб, атрофидаги оламга чинакам кенг муносабатларнинг шартидир. Бундай муносабатларсиз маънавий камолот бўлиши мумкин эмас.

ДИЛБАНДИНГИЗ ВОЯГА ЕТАЁТГАНДА

Гоҳо ота-оналар болаларининг қўйи синфларда яхши ўқиганликларини, ниҳоятда тартибли, қобил бўлганликларини айтиб, бешинчи-олтинчи синфга ўтгандан кейин уларда анча ўзгаришлар пайдо бўлганлиги, ишга қовушмайдиган, кўрс ва гап кўтара олмайдиган бўлиб қолганидан нолийдилар.

Ота-оналар таъбири билан айтганда, нима учун қобил болалари бирдан айниб қолишади? Ўсмирлик даври (12—15 ёшлар ораси) энг мураккаб давр бўлиб, уни ўтиш даври деб ҳам юритилади. Бу даврда бола организмида мураккаб анатомик-физиологик ва руҳий ўзгаришлар рўй беради. Ўсмирлик ёшида бола бўйига тез ўсади. Оёқлари гавдасидан тезроқ ўсади, шунинг учун уларнинг оёғи узун бўлиб туюлади. Танасининг бошқа қисмлари ва органлари ҳам ҳар хил тезликда ривожланади. Суяклар мускуллардан тезроқ ўсади. Суякларнинг тез ўсиши натижасида бола у ер-бу ерида қаттиқ оғриқ сезади, томир тортишади, баъзан иситмалайди. Шу боисдан кўпгина болалар асабий ва жаҳддор бўлади. Юракнинг ривожланиши тананинг умумий ўсишидан орқада қолади, қон томирлари анча ингичка бўлиб, артерия қон босими ошади. Морфологик жиҳатдан номутаносиб ри-

вожланиш туфайли томир ногўгри уради, юрак уриши сезилмайди, бош оғрийди, камқонлик юз беради, натижада, бола тез чарчайдиган бўлади.

Боланинг ўсмирлик даври бошланганда асаб тизими морфологик жиҳатдан шаклланиб бўлади. Асаб тизимининг бундан кейинги ривожланиши организмнинг ҳамма функциялари устидан назоратнинг кучайишига ва иккинчи сигнал системасининг такомиллашувига олиб келади. Ўсмирлик ёшидан ўтиши асаб аппарати учун ҳам жуда мураккаб ҳодисадир. Организмнинг тез ва нотекис ўсиши асаб силсиласидаги алоқалар ва ўзаро муносабатларни ўзгартиради.

Ўсмирни тарбиялаш шунинг учун қийинки, у ўзини кўп жиҳатдан мустақил ҳаракат қилишга қобилиятли кишиман деб, ҳис этади. Ўз фикрича катталарнинг ғамхўрлигини кераксиз ҳисоблаб, ундан қутилишга ҳаракат қилади. Аслида эса ҳамма вақт ҳам ўзи ўйлаганча иш қилиши мумкин эмас. Ўсмирлар билан ота-оналар орасида жанжал кўпинча ушбу заминда юз беради.

Шу ёшдаги болаларни тарбия қилиш қийинлигининг сабабларидан яна бири шуки, бу даврда асаб тизимига эндокрин без гармонлари таъсирини кучайиши туфайли болаларнинг бош мия қобиғида қўзғалиш ва тормозланиш жараёнларининг мувозанати бузилади. Бу эса хулқнинг бетайинлигини, ўсмирнинг юқори қўзғалувчанлигини, кайфиятнинг тез ўзгаришини, гоҳ иш қобилиятининг қутилмаган даражада кўтарилишини, гоҳ унинг тушишини вужудга келтиради. Ўсмир ё «тоғни ағдарадиган» даражада жуда фаол бўлиб олади ёхуд суст ҳолатга ўтиб, ишлашни ҳам ўқишни, ҳам хоҳламайди. У жуда ҳиссиётли бўлади, аммо ўспиринларга қараганда туйғуси кам бўлиши мумкин ва ҳатто кичик ёшдаги болаларга қараганда, ҳаяжонланишга кўп мойил бўлади. Ҳар ҳолда, бошқа ёшдагиларга қараганда, ғазаб, жаҳл, қаттиқ шодланиш, баъзан бошқалардан бемаъни кулиш, шўхлик каби эмоционал кўринишлар ўсмирларда кўпроқ юз беради.

Юқорида келтирилган психологик белгилар туфайли, ўсмирлар жуда иззатталаб ва тез жаҳл чиқадиган бўладилар.

Унинг имкониятларига катталар томонидан етарли баҳо берилмаслиги алам қилади, уларни ранжитади ва катталарга нисбатан алам, адоват ҳислари пайдо бўлиши мумкин. Ана шунинг учун ҳам ўсмирлар билан муносабатда донолар айтган қуйидаги бебаҳо қоидага риоя қилиш муҳимдир: «Тарбияланувчилардан имконият борича талаб қилиш ва мумкин қадар уни кўпроқ ҳурматлаш керак».

Ўсмир ёшидаги болаларнинг муҳим хусусиятларидан яна бири шуки, улар ижтимоий меҳнатнинг аҳамиятини яхши тушуна бошлайдилар ва фақат ўзларининг меҳнат сифатларигагина эмас, балки ўртоқларининг ҳам ва бошқа катта кишиларнинг ҳам меҳнат сифатларига қизиқиб қарайдилар.

Ўсмир ёшидаги болаларга хос бўлган айрим психологик белгиларга эътиборни жалб қилиш зарур. Ўсмирлар гарчи иродали бўлсалар-да, кўпинча уларда қарама-қарши хусусиятлар: бўшанглик, сабрсизлик, бардошсизлик, ўзини тута билмаслик каби ҳолатлар ҳам юз бериб туради. Бу даврда боланинг кўкрак қафасининг такомили, мускуллари, қўл ва оёқларининг ўсишидан анча ортда қолади. Шунинг учун ҳам болада бесўнақайлик, баъзан қўполлик ҳолатларини кузатиш мумкин. Бола тез ўсаётган қўллари ва умуман гавдасини идора этишга анча қийналади. Баъзи ота-оналар ўғил ва қизларидаги ана шу даврни ҳисобга олмай, уларни ранжитиб қўядилар. «Мунча қовушмайсан», «Жуда бесўнақай бўлиб кетяпсан» ёки «Катта бўлган сари лапашанг бўлиб кетяпсан» дейдиганлар ҳам топилиб туради. Ўсмир ёшидаги болаларнинг хатти-ҳаракатларида ва такомилида бўлаётган ўзгаришларни ҳисобга олмай, юқоридаги каби муомалада бўлиш билан ота-оналар ўз фарзандларида ишончсизликни, ҳадиксирашни пайдо қилиб қўядилар. Бундай ҳолларда ўсмир оилада, рўзғор ишларида бажариши лозим бўлган меҳнатга лоқайдлик билан қарайди. Ундан завқланмайди ҳам.

Боланинг ўсмирлик ёши, унинг ҳам жисмоний, ҳам ақлий ўсиш даври экан, ота-оналаримиз ўсмир организмда модда алмашувини меъёрллаштирувчи таомлар истеъмол қилишига, унинг жисмоний томондан ўсишини таъминлаш

учун жисмоний тарбияга алоҳида эътибор бермоқлари лозим. Бунда ўсмирнинг оғир юк кўтаришига, ҳаддан ташқари куч сарф этадиган машқлар қилишига йўл қўймаслик лозим.

Ўсмирлик даври боланинг балоғатга етиш даври ҳамдир. Балоғатга етиш даврида уларда тундлик, асабийлашиш, хулқ-атворида беқарорлик пайдо бўлади. Ўсмирлик ёшини оғир, хавфли, ҳалокатли давр, тарбиявий таъсирга берилмайди, деб ҳисоблайдилар. Оила педагогикаси миллий қадриятларимиз тажрибасига таяниб, болага оила, мактаб ва жамоатчилик ҳамкорлигида тўғри тарбия берилса, қайд қилинган хусусиятларнинг пайдо бўлмаслигини исботлаб берди.

Хўш, шундай ҳолат юз бермаслиги учун ўсмирга қандай муносабатда бўлиш керак? Ҳар бир ота-она, катталар аввало, боланинг катта бўлиб қолганини тан олишлари керак. Иложи борица, у билан юмшоқ ва жиддий муомалада бўлишга ҳаракат қилишлари, айрим масалаларда уларнинг ҳам фикрини билишга қизиқишлари, гапларига эътибор билан қулоқ солиб туришлари лозим.

Оила аъзолари жам бўлганда, фурсат топиб, қизимиз ёки ўғлимизнинг бу йил катта бўлиб, ақли кириб қолгани, ўқиши, хулқи дурустлашиб бораётганини айтиб, мақтаб қўйиш жуда ўринли бўлади. Бу билан унга катта тарбиявий таъсир кўрсатган бўламиз. Кўнгли кўтарилган бола ўзини яхши тутишга, ёмон одатларини ташлашга интилади.

Шунингдек, укалари олдида унинг ҳурматини кўтаришга интилиш, уни ака, опа сифатида ҳурматлаш, сўзидан чиқмаслик кераклигига ўргатиш муҳимдир. Бунинг тарбиявий томони шундаки, энди ўсмир ўзини-ўзи тарбиялашга ўтади. Сўзини ўтказмоқ учун, аввало, ўзи яхши бўлиши кераклигини англаб етади. Бола ёшликда ота-она нима деса қайтармай қилади, чунки улар назарида катталар ҳамма нарсани билади, уларнинг айтгани ҳам, қилгани ҳам тўғри. Шунга кўра, катталарга эргашиб қилганини қилиб, айтганини айтишади. Худди уларга ўхшаб иш тутишга уринадилар. Яна бир томони, ўсмирлик ёшига етиб улар бирмунча ҳаётий тажриба орттирадилар. Тўрт йилги ўқиш мобайнида кўп

нарсаларни билиб оладилар. Шубҳасиз, уларнинг дунё-қарашида, одамларга бўлган муносабатида ҳам ўзгариш юз беради. Ҳар бир воқеа, нарсаларга ўз ақл-идроки билан қараш хусусияти камол топади. Бўйи чўзилиб, катта бўлиб қолганларини сезадилар. Ўзларини энди бола эмас, катта деб ҳис қила бошлайдилар. Бу хусусият уларнинг хулқ-атвори, муомаласида ҳам кўзга ташланади. Ҳамон уларни бола ҳисоблаб, бошларини силаб эркалаган ота-оналар уларнинг гурурига тегиши мумкин.

Боланинг ўз билганича қилган иши ёқмаслиги мумкин. Аммо бу норозиликни асло бақириниш-чақириниш билан ёки афтини буриштириб изҳор этиш ярамайди. Энг яхши йўли, аввал унинг яхши ташаббусини маъқуллаб, йўл-йўлакай унинг эътиборини хатосига қаратиб, бирор иш қилишдан олдин ўйлаш, катталарга маслаҳат солиш кераклиги, шошма-шошарликка йўл қўймаслик муҳимлигини оҳиста тушунтириб қўйинг.

Ўсмир ўз ҳаракатлари билан катталардан ўзига ҳурмат, сезгирлик ва оқилона назоратни талаб қилади. Биз бу ўринда ҳурматли ўқитувчи иш тажрибасидан бир воқеани мисол қилиб келтирмоқчимиз. «Мен раҳбарлик қилаётган синфда Қодир исмли бола ўқийди. Мулоим ва қувноқ бола. Анча меҳнаткаш, ўқишлари ҳам дуруст. Ўртоқлари билан ҳазилкашлик ва дилкашлик қилишни ёқтиради. Кейинги кунларда Қодир ўзгариб, камгап бўлиб қолди. Болалар билан илгаригидек очилиб, кулиб ҳазилкашлик қилмай қўйди. Эшитишимга қараганда, у дарсларда ўқитувчиларнинг саволларига жавоб беришдан ҳам бош тортиб, қайсарлик қилармиш. Мен бундан ташвишлана бошладим. Бир куни танаффус вақтида уни ёнимга чақириб, «Қодир, сенга нима бўлди, соғлигинг дурустми?» — деб ҳол-аҳвол сўрадим. Шунда у бошини қуйи солган ҳолда «ҳеч ерим оғриётгани йўқ, соғман» деб жавоб қилди. Унинг юз-кўзларига синчиклаб тикилар эканман, қалбида қандайдир алам борлигини сездим. Ўша куни дилидагини айтмай кетиб қолди. Мен унинг чехрасидаги

нохушликни, хулқ-атворидаги қўполлик ва ўжарлик аломатларини келтириб чиқарган сабабларни ахтара бошладим. У билан очикроқ гаплашишим кераклиги ҳақида ўйладим. Агар бундан натижа чиқмаса, уйига боришга аҳд қилганимда, тасодифан отаси билан учрашиб қолдик.

Отаси мени кўриши биланоқ ўғлидан гап очди.

— Сизни учратганим яхши бўлди, — деди у бу вазиятдан кувониб, — ўзим ҳам олдингизга ўтмоқчи эдим. Қодирга жуда ҳайронман. У кейинги вақтларда ўзбошимча бўлиб қолди. Уйда онасига, менга ҳам қўполлик қилади. Ўзимиз гапирмасак, соатлаб жим юраверади. Негадир мендан ўзини олиб қочади. Назаримда, бирор тарбияси бузукроқ болага қўшилиб қолганга ўхшайди. Бундан бир ҳафта олдин уйга кечаси соат 9 да қайтди. Шундай кетаверса, охири нима бўлади?!

Отанинг бу гаплари мени янада ўйлантириб қўйди. Воқеани аниқламай туриб, у кишига бирор нарса дейишим қийин эди. Шундай бўлса-да, отага тасалли бердим. Бу ҳақда Қодир билан дурустроқ гаплашмоқчи эканлигимни айтдим.

Ўша куннинг эртасига Қодир билан иккимиз дарсдан сўнг қолиб узоқ суҳбатлашдик. «Қодир, — деб сўз бошладим оҳиста, — яхши биласан, мен сенинг ўқитувчинг — тарбиячинг бўламан. Мен ўз ўқувчимнинг ҳамма хурсандчиликлари, шунингдек, хафачиликларини ўзим билан баҳам кўришни истардим. Буни сендан бир неча кундан бери кутардим. Кеча дадангни учратиб қолдим. У киши ҳам сендан бир оз хафа кўринади. Уйга кеч келармишсан...»

Қодир дадасининг номини эшитиши биланоқ ранги қув ўчдию, бутун вужудини титроқ босди. Ўзини босиб олгач, бўлган воқеани сўзлаб берди. Унинг айтишига қараганда, ҳамма нарса ўша кuni уйига кечикиб келишидан бошланган. Ўша кунлари мактаб биринчилиги учун бўладиган футбол мусобақаларида у ўйинчилардан бири Азим деган болани тасодифан тепиб юбориб, оёғини шикастлангирган. Қодир билан Мансур уни тезда касалхонага олиб боришган. У ерда Азимни рентгенга солишганда оёғининг синганлиги маълум

бўлган. Дўстлар Азимга ёрдам бериб, кўнгиллари тингач, бу ҳақда унинг ота-онасига хабар қилганлар. Шундай тасодифларга кўра, болалар уйларига кеч қайтганлар. Қодирнинг дадаси унинг кечикканидан ғазабга келган. У кўриниши биланоқ, сўрамай-нетмай, гуноҳсиз болани ура кетган.

— Биласизми, — дея титроқ товуш билан сўзлади Қодир, — менга, дадамнинг бир оғиз бўлса ҳам суриштириб билмаганлари алам қилади. Ахир мен дайдиб юрмаган эдим-ку! Айбим бўлса, нима қилсалар ҳам майли эди! Яна укаларим олдида! Мен Мансур билан гаплашдим. Уйидагилар уни дадам сингари ҳақорат қилмаганлар, аксинча, суриштириб яхши иш қилибсизлар. Ҳақиқий ўртоқ шундай бўлади, деганлар.

Қодир бу гапларни кўзларидан оққан алам ёшлари билан айтди.

— Қодир, — дедим мен унга, — тўғри, ўртоғингга ёрдам бериб, яхши иш қилгансан. Лекин бир нарсани унутма. Сенинг кечиккан ҳар бир дақиқанг ота-онангни ташвишга солади. Бунақа пайтларда кечикишга кўзинг етса, иложини топиб уйингга, албатта, хабар қилиб қўйгин. Ўша куни ҳам бошқа болалар орқали уйингга хабар қилишинг мумкин эди. Тўғрими?

Қодир масаланинг бу томонларини ўйламай, уйдагиларни ташвишга қўйганлигидан хижолат тортди.

Келтирилган бу мисолда ота болага нисбатан нотўғри муносабатда бўлган. Унга нисбатан адолатсизлик қилган. Қилган яхши иши учун болани мақташ, кўнглини кўтариш ўрнига, уни ноҳақ жазолаган. Мана шу воқеадан сўнг отанинг бола олдидаги обрўси нима бўлади? Катталарга хос босиқлик, улуғлик, саховат қани? Боладаги кишиларга яхшилик қилиш иштиёқи, шу борадаги ўй-фикрлари нима бўлади? Бу ҳақда жиддийроқ ўйлаб кўрайлик-чи? Жаҳолатга берилиш, сабрсизлик нималарга олиб келмайди. Жаҳолат — бахт душмани деб, бекорга айтишмаган.

Боланинг хулқ-атвори ўзгариб камгап, қўпол бўлиб қолиши отанинг ноҳақлигидан бўлди. Бўйи бўйингиз билан

тенг бўлиб қолган болани уриб, бўлмағур гаплар айтсангиз, иззат-нафсига теккан бўласиз. Сиздан безиб узоқлашишга тиришади. Қандай бўлмасин, сизга дуч келмасликка уринади. Бирга бўлганда ҳам очилиб-сочилиб гапирмайди, «ҳа», «йўқ» дейишдан нарига ўтмайди.

Агар ота-она болага нисбатан юқоридаги сингари адолатсизликка йўл қўйса, уни дарҳол ўзи тузатиши, хатосига иқрор бўлиши яхши натижалар беради. Бу ўсмир қалбидаги жароҳатнинг тезроқ йўқолишига ва боладаги ота-онага бўлган аввалги ҳурматнинг тезроқ қайта тикланишига кўмаклашади.

Ўсмир ёшидаги йигит-қизлар жамоат ишларида ўзларининг фаоллиги ва жўшқин фаолиятлари билан ажралиб турадилар.

Ота-она қандай йўл билан бўлмасин ўсмирни ўз кучи ва имкониятларига ишонч туғдира олиши, белгиланган мақсад йўлида ҳар қандай тўсиқ ва қийинчиликларни енгишга ўргатиши лозим. Ижтимоий ишларда яна кўтаринки руҳ билан ишлашга ундашлари керак. Жамоат ишлари болани кўп нарсаларга ўргатади: масъулият ҳисси, ташкилотчилик қобилияти ўсади, ўқиши, одоби ҳам яхшиланиб боради. Афсуски, айрим ота-оналар бунинг аҳамиятини тушуниб етмайдилар, болаларини жамоат ишларидан бездириб ёмон иш қиладилар. Яна бир мисол:

Ҳайрулла мактабдан кечроқ қайтди. Унга пешвоз чиққан она ўғлида қандайдир ички ҳаяжон борлигини сизди:

— Тинчликми? Нега кечикдинг?

— Бугун синф мажлиси бўлди, — деб ҳаяжон билан гап бошлади Ҳайрулла, — синф раҳбаримиз Фани ака кўп нарсаларни гапирдилар. Синфда ёмон ўқийдиган, сабабсиз дарс қолдирадиган болалардан Азим, Маъруф, Ҳамидаларни тоза уялтирдилар. Болалар ҳам бирин-кетин чиқишиб, улар синфимизни орқага тортаётгани ҳақида, айрим ўқувчиларнинг бир-бирларини камситиб «лақаб» қўйишлари, ноаҳилликларини айтишди.

Ғани ака булар ҳаммаси синфда аҳил дўстона жамоанинг йўқлиги, синф фаолларининг яхши ишламаётганини гапириб, баъзи фаолларни ўзгартиш ҳақида таклиф киритди. Ҳаммамиз қўшилдик. Бирдан болалар менинг номимни айтиб қолишди. Устозимиз ҳам, болалар ҳам мени мақташиб, бу вазифани, албатта, эплайди, деб ишонч билдиришди. Мен қизариб кетдим, нима дейишимни билмадим. Кейин ҳамма болалар табриклашди, ҳайронман, эплай оламанми?...

Она ўғлининг сўзларини эътибор билан тинглаб, бир дам сукут қилди. Ҳаёлидан нималарнидир ўтказди-да, сўнгра меҳр билан ўғлига боқиб: — Ҳа, ўғлим, ўртоқларинг сенга катта ишонч билдиришибди. Ҳаракат қилсанг, эплаб кетасан. Фақат бир нарсани қулоғингда тут: бирор иш қилмоқчи бўлсанг, албатта, синф раҳбаринг билан кенгаш, болалар билан маслаҳатлашиб биргаликда ҳал қилишни одат қил. Синфга тегишли бўлган нарсани ҳеч қачон ўзбошимчалик билан ҳал қилма, — деди.

Кечки пайт, ҳамма тўпланганда она Ҳайрулладан сўз очиб, бугун уни синфбоши қилиб сайлашганини фахрланиб сўзлади. Ота ўғлини табриклар экан, шуларни қўшиб қўйди: «Ўғлим сенга қийинроқ бўлади. Ҳамма ишда аввал ўзинг ўрнак бўлишинг керак. Бўлмаса, сенга қулоқ солишмайди. «Ўзинг-чи» дейишлари турган гап.

— Нима, унда бўлмайман қўяман-да.

— Йўқ, ўғлим, ундай қилиш ярамайди. Сенга ишонишдими, ишончни оқлашинг керак, — деди ота қатъий оҳангда — акс ҳолда, хунук иш бўлади. Шундан сўнг ҳаммалари қандай қилинганда болаларни бир ёқадан бош чиқариб ишлашга ундаш мумкин деган масала устида баҳслашибди.

Шундай қилиб, бутун оила боланинг ўй-ташвиши, синф ҳаёти билан қизиқиб яшади ва ҳар бири билганича маслаҳат беришга интилди. Шу кундан бошлаб Ҳайрулла ҳам ўзгариб, анча ўйчан, жиддий бўлиб қолди. Болалар тез-тез уйларига келишиб туришадиган, алланималар тўғрисида тортишадиган бўлишди.

Баъзи ота-оналар эса бола дилидаги яхшиликни пай-қамайдилар, кўполлик қилиб бекорга ранжитадилар. Шухрат ҳам еттинчи синфда ўқийди. Уни ҳам синф фаоли қилиб сайлашди. Бу ҳақда онасига айтганда улар ўртасида шундай суҳбат бўлиб ўтди:

- Ҳа, нима бўлибди, сайлашса?
- Ҳеч нима бўлмайди. Шундоқ сайлашди-да.
- Ҳа шундоқ, деб билгин, керакмас нарсаларга бо-шингни қотириб юрма. Ўқишингни бил. Қараб тур, агар баҳоларинг пасайиб кетгудек бўлса, мактабга бориб тоза тў-полон қиламан-а.

Синф газетасининг навбатдаги сони душанба кунига чи-қиши керак эди. Шанбада баъзи мақолалар етишмагани сабабли болалар дам олиш кuni битиришга келишиб олишди. Эртасига соат 10 ларда Шухратларникига тўпланишадиган бўлишди.

Шухрат айтишга айтди-ю, онасининг феълини ўйлаб юраги ғашланди. Ўйлаб, ўзига тасалли берди: «Кейин уриш-салар уриша қоларлар, майли. Иш битса бўлди. Аммо у ўй-лаганча бўлмади. Болаларни кўриши биланоқ онанинг авзойи бузилди:

— Уйларни эндигина не ҳасратда йиғиштирдим. Яна ҳаммаёқни ивирситишга қўймайман. — Ким айтди сизларга вақтида қилмагин деб. Энди жазоингларни тортинглар.

Шухрат онасининг қилмишидан уялиб ялинишга тушди.

— Ойижон, жуда зарур-да, тушунинг. Ифлос қилмаймиз. Кейин ўзимиз йиғиштириб қўямиз.

Болалар нима қилишларини билмай ҳайрон бўлиб туришарди.

Мана болага икки оиладаги икки хил муносабат. Бирин-чи ҳолатда ота-она бола ҳаётида рўй бераётган ҳар бир ҳо-дисага қизиқиш, эътибор билан қараяпти. Боланинг ўз кучи ва имкониятларига ишончини мустаҳкамлаб, кўпчилик ман-фаатини кўзлаб иш тутишга ундаб боряпти. Ижтимоий иш, меҳнат тарбиянинг муҳим воситаси эканини яхши тушун-яптилар. Иккинчи ҳолатда эса она бола ҳаётига бепарқ бў-

ляпти. Фақат боласининг яхши баҳосини ўйлайди-ю, боланинг кўнглини, одамгарчиликни унутди. Она бола кўнглидаги яхшилик уруғини униб чиқишига мадад беролмади! Арзимас меҳнатини, озодагарчиликни меҳрга алишди. Боласини ўздан узоқлашиб, бегоналашиб қолаётганини сезмади?! У ўғлини жамоат ишларига бўлган қизиқишини сўндириб, келажакда унда худбинлик, бефарқлик каби иллатларнинг ниш уриши мумкинлигини ҳаёлига ҳам келтирмади.

ЁШЛИК — ГЎЗАЛЛИК

Мана, ўғил-қизингиз балоғатга етди, бўй-басти, қадди-қоматини кўриб қувонасиз. Энди у бола эмас, балоғатга етган йигит-қиз хулқ-атвору юриш-туришида катталарга хос салобат бор. Илгариги ҳовлиқмалик, жиззакилик, тортинчоқлик, кўрслик одатлари йўқолиб, ўзини тутадиган, хушфеъл бўлиб боради. Шу даврда унда ўзини-ўзи тарбиялашга эҳтиёж сезилади. Ҳар бир ота-она боладаги бу хусусият катта бўлганлик аломати эканини пайқаб, ҳар бир ишда ақл билан иш тутишга, ҳаёли қиз, одобли йигит бўлишга ундаб бориши лозим.

Агар ота-она болани бошдан тўғри тарбияласа, кунт билан ўқишга, меҳнат қилишга одатлантирган бўлса, у ҳаётда қоқилмай тўғри йўлни танлаб олади. Болани ўқишга бўлган муносабати ҳам ўзгаради. Илгари дарс тайёрлашга мажбур қилган бўлсангиз, энди ўзи тиришиб, мустақил тайёрлашга уринади, ҳатто вақти етишмай қолаётганидан нолиб ҳам қўяди. Ўғил-қизингиз характерида намоён бўлаётган тиришқоқлик, мустақиллик, масъулият, қатъиятлик каби хусусиятларни вақтида маъқуллаб, уларда ўз кучи ва имкониятларига ишончини тарбиялаб бормоқ фоят зарурдир.

Ўспирин ўзини юриш-туришига эътибор беради, чиройли, ихчам кийинишга ва одобли бўлишга интилади. Худди шу даврда айрим ёшлар ўзларига оро бериб, кўча-кўйда

санғиб юриш одатини ҳам чиқарадилар. Ота-она бўй етган ўғил-қизини тергамай, ўз ҳолига ташлаб қўйса, албатта, кўнгилсиз оқибатларга олиб келади, чунки 16—17 ёшда бола ҳали ақл-ҳушини бир ерга тўхтатиб олмаган бўлади. Ҳаётнинг паст-баландига тушунмайди. Бундай пайтда ота ўғлига, она қизига яқин бўлиши, ўғил бола ўзини эркакдек тутиб, бачканалikka йўл қўймаслигини, қиз бола ўз шаънига, қизлик ғурурига яраша ифбатли, назокатли бўлиши кераклигини уқтириб туриши керак.

Ёшлик даври чексиз ғайрат-шижоат, интилиш, изланиш, дўстлар ва дугоналар билан боғлиқ бир даврдир. Шоирлар ёшликни, кўпинча, баҳор фаслига ўхшатадилар. Бу бежиз эмас, албатта. Дарҳақиқат, ёшлик баҳор каби гўзал, тонг шабадаси сингари ёқимли, гул сингари хушбўйдир. Ёшларимиз ана шу такрорланмайдиган гўзал даврни сермазмун ўтказиш ва қадрлашга интиладилар. Улар худди шу даврда ҳам маънавий, ҳам жисмоний томондан камолотга етишадилар. Дунёқарашлари таркиб топиб, илм-хунар эгаллайдилар. Мустақил ҳаётга тайёрланадилар, одоб, дид, фаросат, шарм-ҳаё, ширинсуханлик ва ишбилармонлик билан янада гўзал кўринадилар.

Катта ёшдаги ўқувчиларнинг ўсишлари ҳам жисмоний, ҳам руҳий тараққий этишидаги жиддий ўзгаришлар билан характерланади. Бу даврда ўғил ва қизлар жисмонан етилади. Уларнинг психикасида ўсмирлик ва ҳатто болалик ёшидаги баъзи бир хусусиятлар сақланган бўлса-да, катталарга хос жуда кўп белгилар пайдо бўла бошлайди. Мана шу белгилар ёшларимиздаги қобилиятнинг равшанлигида, ҳис-туйғуларининг кучида, шиддатли фаолликда, жўшқинликда намоён бўлади. Она-она, тарбиячи ўғил ва қизлардаги бу сифатларни ҳурмат қилиши, ёшлардаги ташаббус оловининг сўнишига йўл қўймаслиги, тарбияланувчиларнинг дадил интилишларини қўллаб-қувватлаши, шунингдек, уларни йўлга солиб туриши керак. Бунинг учун тарбиячи сезгир, қизгин интилишлардан завқланадиган бўлиши зарур.

Катта ёшдаги ўқувчиларда билимларни эгаллашга қизиқиш орта боради. Уларнинг синчков ақллари ҳар нарсадан

боғланиш сабабларини, мантиқий асосларни ва қоидаларнинг исботларини қидиради.

Ёшлик қизғин мунозаралар, теварак-атрофдаги борлиқни танқидий тушуниш давридир. Бу ёшда фақат бошқаларгагина баҳо бериб қолмай, балки ўзига ҳам баҳо беришга интилиш пайдо бўлади, ўзининг кучли ва бўш томонларини тушуниб олишга ҳаракат қилади. Бу хусусият ёшларда тобора тараққий этиб боради ва ўз-ўзини англаш эҳтиёжини уйғотади. Шу пайтда катталарнинг ўринли далдаси, ишончи ўспиринга куч бағишлайди.

Ота-она ўғил-қизига ўз иродасини мустаҳкамлаш, характер белгиларини таркиб топтириш ва ҳоказолар тўғрисида маслаҳат бериб туриши мақсадга мувофиқдир. Ёшларнинг ўзини-ўзи тарбиялаши, ўзи учун намуна сифатида танлаб олган ва изидан боришга ҳаракат қиладиган идеал кишиси билан чамбарчас боғлиқдир. Ёшлар идеали ўзига хос андоза бўлиб, ҳаётда у билан тенглашишни истайдилар. Уларнинг идеаллари меҳнат қаҳрамонлари ва Ватан ҳимоячилари, ажойиб тарихий шахслар, олимлар, ёзувчилар, адабий асарларнинг ижобий қаҳрамонлари ва бошқалардир.

Йигит ва қизларда яхши одамларга тақлид қилиш иштиёқи ҳосил бўлади. Ота-оналар ёшларнинг бу интилишларини қўллаб-қувватлашлари ва аксинча, ўйламасдан қилинган хатти-ҳаракатлардан уларни эҳтиётлаб, катта ёки кичик жасоратларга илҳомлантиришлари лозим.

Алломалардан бири бу ҳақда шундай деб ёзган эди: «Биз ҳар бир тарбияланувчининг ёшлик йилларида жасорат қўрсатишга, унинг маънавий ҳаётида онгли, етакчи роль ўйнашга ҳаракат қиламиз. Жасорат учун имконият фақат катта ижтимоий-сиёсий аҳамиятга эга бўлган фаолиятдагина бўлмай, балки оғир қийинчиликларни енгишда зарур бўлган жойларда, ўғил ёки қизларнинг яқинларига оид энг оддий, кундалик ҳаракатларида ҳам вужудга келади». Ўспирин ишда, ўқишда, ижтимоий ишларда жамоат манфаатларини кўзлаб иш тутишга, жамоа билан ҳисоблашишга интилади. Ўз ҳуқуқ ва имкониятларини яхши билиш билан бир қаторда, Ватан

олдидаги муқаддас бурчларини ҳам чуқурроқ ҳис қила бошлайди. Жамиятимизга фойдали кишилар бўлиб етишиш орзусида ўқиб, билим олади. Ота-она ўғил-қизларини ҳар бир ишни уддасидан чиқа оладиган, фаол жамоатчи, ташаббускор бўлиб тарбияланишларига алоҳида эътибор бермоқлари керак. Бунинг учун жамоат ишига қизиқ-тиришлари, ижтимоий ишларда уларни кўтаринки руҳ билан ишлашларига ундашлари зарур.

Жамоат ишларини чиниқиш мактаби десак бўлади. Ёшлар теварак-атрофни, муносабат-муомалани зўр иштиёқ билан ўрганадилар. Шу билан бирга, жамоат ишлари ўқувчида масъулият ҳиссини тарбиялайди. Жамоа манфаатини кўзлаб иш тутишга, ўз бурчини сидқидилдан бажаришга ўргатади.

Ҳар бир ота-она ўз фарзандини давримизнинг муносиб кишилари бўлиб вояга етишишлари учун уларга мактаб ёшидаёқ эътибор билан қарашлари лозим. Фарзандларининг ҳар бир ютуғидан қувониб, уларни руҳлантириб бормоқлари зарур. Зеро, яхши фарзанд ота-онага қанот бағишлайди, ёшликда илм-хунар эгаллаб, яхшилик чаманидан гул териб умр баҳорини ҳаётининг мазмуни деб билади ва шунга муносиб хатти-ҳаракат қилади.

УМР БАҲОРИ

*Ота-онага ҳурмат ва итоат
энг эзгу амалдир.
(ҳикмат)*

Ота-она фарзандини катта орзу-умидлар билан вояга етказди. Емай-едириб, киймай-кийдириб, ардоқлаб ўстиради. Катта бўлганда қоқилмасин деб ўқитади, хунарли қилади. Фарзандини хушхулқ бўлишга даъват этади, ёмон йўлга кирмасин деб орзу қилади. Бўйга етганда бахтини ўйлайди, ниҳоят, қизини тенгига узатиб, ўғлини муносибига уйлаб, кўнгли тинчийди. Шу зайлда кексайиб қолганини билмайди.

Ота-она ҳурматини жойига қўймоқ фарзанд учун ҳам фарз, ҳам қарз. Қобил фарзанд ота-она шуҳратини кўтарадиган ишларга қўл уради, уларни ранжитадиган нарса-

лардан ўзини тияди. Ҳар қандай ишга қўл уришдан олдин ота-она ризолигини олишга интилади. Ота-она билан ҳисоблашган фарзанд ҳаётда қоқилмайди, иши ўнгидан келади, омад кулиб боқади. Ота суйганни эл суяди, дейишади. Бундай фарзанд ота-онанинг бахти, шон-шавкати!

Болаларидан тинчиган, оқибат кўрган ота-она кексалигини ҳузур-ҳаловатда ўтказади. Болалари паноҳида пирибадавлат яшайди. Бироқ ҳар тўқисда бир айб деганларидек, ота-онанинг бола деб тортган машаққатини қадрламайдиган айрим ноқобил, кўрнамак фарзандлар ҳам учраб туради. Уларнинг тушунчасида бу «машаққатлар» шунчаки ота-она вазифаси эмиш. Тўғри, фарзанд кўргач, уни боқиш, келажаги учун қайғуриш, катта бўлганда уйли-жойли қилиб қўйиш ота-онадан лозим. Фарзандни дунёга келтириб, бир парча этни тарбиялаб, вояга етказган ота-онанинг ҳам ўз орзу-ҳаваси бор-ку! Ҳар бир инсон яхши ният билан уй-жой қилади, бола-чақа боқади. Унинг ҳузур-ҳаловатини кўрсам, қариганда таянчим, қувончим бўлса дейди. Ота-она фарзандига ҳеч қачон ёмонликни раво кўрмайди. Тўғри, айрим масалаларда улар эътироз билдирсалар, бунинг сабаби бордир. Уларнинг ҳаёт тажрибаси катта, қалб кўзи ўткир. Ўғил-қизим, бахтсиз бўлиб қолмасмикан, деган мулоҳазага боришади. Ёшлар буни ўзларича тушунадилар. Кунини келиб ота-оналари ҳақ эканини биладилар, аммо вақт ўтган бўлади.

Баъзан ота-она ноҳақ ҳам бўлиши мумкин. Бу тушунмовчилик орқасида содир бўлади. Яхшиси, бу ҳолда ёшлар одоб юзасидан оғир бўлишлари, мақсадларини ётиғи билан айтишлари ёки баобрў кишиларни ўртага қўйиб, ишни яхшилик билан битиришлари нур устига аъло нур бўлади. Жаҳолат, ўжарлик кўчасига ўтиш яхшиликка олиб келмайди. Ота-она билан фарзанд ўртасига совуқчилик тушади, ортиқча гап-сўз тарқалишига сабаб бўлади.

Қўлидан иш келадиган бўлганда ўзбошимчаликка ўтиш одобдан эмас. Ота-онага беҳурматлик, ака-ука, опа-сингилларни менсимаслик ўз қадр-қимматини ерга уриш, қолаверса, ўз бахтига ўзи зомин бўлишдир.

Хизмат юзасидан яқинда йўлимиз Андижон областининг Избосган қишлоғига тушди. Тасодифан анчадан бери кўрмаган бир кадрдонимизни кўриб қолдик. Куюқ сўрашдик. Кўярда-қўймай уйига бошлади.

Ховлиси соя-салқин, шинамгина экан. Елиб-югуриб дарахт тагидаги сўрига жой қилди. Оила аъзолари ҳам очиқ-қина, ширинсухан кишилар экан. Қизгин, кўнгилли суҳбат бошланди. Ногоҳ қўшни хонадондан баланд-паст товушлар, йиғи овози эшитилиб қолди. Таажжубланиб, мезбонларга қарадик. Қария онахон афсус билан бош чайқади.

— Яна Усмон жанжални бошлади шекилли?

— Нима гап ўзи? — сўрадик биз.

— Усмон деган қўшнимиз бор. Ўғли бу йил ўнинчи синфни битирди. Ўзим ўқитганман, яхши ўқирди. Унинг орзуси журналист бўлиш. Бола тушмагур аттестатини олдию, кунда жанжал бўлиб қолди. У Тошкентдаги университетга ўқишга кираман деди, отаси кўнмади.

Хайрон бўлиб сўрадик:

— Нега энди?

— Айланай, бечоранинг оғзи куйган, — деди кампир сўзга аралашиб. — Ўтган йили паст тушиб, баланд чиқиб деганларидек, бундан каттасини Тошкентга ўқишга жўнатди. Болам доктор бўлса, қариганимда белимга қувват бўлар, деб суюнди. Болам тенгқурлари ичида ўкинмасин, деб болачақасидан ситиб пулда-пул, посилкада-посилка жўнатиб турди. Айтишларича, анчадан бери хат хабар бўлмаган. Эҳе болам-эй, ўша кезлари она куйиб кетди. Болагинамга нима бўлдийкан? Бирор фалокат юз бермадимиз? — дерди ташвишланиб онаизор, охири отасини кўярда-қўймай шаҳарга жўнатиб кўзи эшикда қолди. Ота шаҳар кездди. Ўғлини сўроқлаб бормаган эшиги қолмади. Ниҳоят, институтни топиб бошлиқларга йўлиқди, ўғлининг таниш-билишларини учратиб гаплашди. Юзида ташвиш, қўлида тугунча қўтарган бу мўйсафидга ҳамма ачинди. Анчадан бери ўғли ўқишни ташлагани, кимгадир «уйланиб» олганини, ҳозир ўшаникида турганини

гапириб беришади. Ўртоқлари жон куйдиришиб, уни бу йўлдан қайтармоқчи бўлганлари, уларни менсимагани, ҳатто орадаги алоқани узиб қўйганини ачиниб сўзлашибди. «Уйланибди» сўзи юрагини алланечук қилиб юборганди.

— Турмуш масаласида ҳали у бола-ку. Энди ўн саккизга тўлди-я. Хўш, кимга уйланибди? Тенгини топибдими? Ҳамма гап шунда-да! — Уйланиш айб эмас, гап тенгини топишда! Ўғли ўзидан анча катта, бир савдогар, фирибгар хотинга уйланган экан! Эҳ, нодон бола, ҳаёт кўрмагани бошига етибди! «Мўмай» пул, маккор хотин уни йўлдан адаштирибди. Кайф-сафога берилиб, йигитлик шаънига доғ туширди. Енгилтаклик қилиб, беғубор ёшликни жувонмарг қилди. Ота-она фарзандини катта орзу-умидлар билан ўқисин, одам бўлсин, деб бағридан узиб шаҳарга жўнатди. Афсуски, Меливойга ўхшаш нодон фарзанд ўзини ўзи эплагудек бўлганда, жиловини йўқотиб, бебошлик қилди. Беш кунлик «хузур-ҳаловат» деб ўзини бадном қилди, ота-она, туғилиб ўсган қишлоғи олдидаги бурчларини ҳам унутди, ҳатто икки энлик хат ёзиб аҳволларидан ота-онани хабардор қилиб қўйишни, маслаҳат сўрашни ҳам эп кўрмади.

Ҳа, баъзи ёшлар ўзларини ўта эркин ҳис этадилар. Севги-муҳаббат, оила қуришда бу «эркинлик» кўпинча кўзларини «кўр» қилиб, ақл-хушларидан адаштиради. Тўғри, ҳозирги ёшлар эркин, ўз тақдирларини ўзлари ҳал этиш ҳуқуқига эгадирлар. Лекин ахлоқий эркинлик билан бир қаторда инсонда ахлоқий бурч ҳам бор-ку, ахир!

Оила — беш кунлик хузур-ҳаловат эмас, балки икки ёшнинг тўлишган муҳаббатининг меваси, бир умрлик аҳду-паймони, вафо-садоқати. Ўткинчи ҳис-туйғулар қурбони бўлиб, бир умрга бахтсиз бўлиб қолган ёшлар йўқми? Хоҳ йигит киши, хоҳ қиз бола бўлсин, аввало ҳис-туйғуларини жиловлай олиши керак.

Эртанги кунни ўйлаш, кўра олиш ҳам оқил кишининг иши. Дейлик, у сизга ёқиб қолди. Оромингизни йўқотдингиз. Назарингизда усиз ҳаёт йўқдек. «Эҳтиросли севги» бора-бора

ақлингизни лол, кўзингизни кўр қилди. Охири сиз «бахт» деб ўйлаган ўша «муҳаббат» қанча азоблар келтирмайди дейсиз. Шунингдек, ота-она, дўстлар олдида юзингиз шувит бўлади, ўзбошимчалик бошингизга етади.

Дунёда энг азиз, энг яқин киши, сенга ҳаёт бағишлаган, умр бўйи сенинг бахтинг деб жон бериб, жафо чеккан ким? Отанг-онанг! Қоқилсанг, жони ачишадиган кишинг ким? Отанг-онанг. Бас, шундай экан, ҳар бир фарзанд ота-онани бошига қўйиши, уларга итоаткор бўлиши, панд-насиҳатларини қулоққа олиши, уларнинг шон-шухратиани кўтарадиган ишларга қўл уриши ҳам қарз, ҳам фарз эканини яхши билиши керак.

Ёшларга айтадиган маслаҳатимиз: ҳўш, ёқтирган кишингиз билан турмуш қуришга аҳд қилдингиз. Савол туғилади: бу масъулиятли вазифага ўзингизни тайёр деб биласизми? Ота-она ризолигини олдингизми? Оила тебратишга қурбингиз етадими? Бирор касб-ҳунар эгаси бўлдингизми? У сизнинг қадрингизга етадими? Оила бахти учун умр баҳорини яхши ва мароқли ўтказиш учун нималар муҳим? Ана шулар устида яна бир ўйлаб кўринг. Ҳаммасига ижобий жавоб олганингиздагина, унга бемалол қадам қўйишингизни маслаҳат берардик. Агар шулардан биронтаси етишмаса, яхшиси, бу ишга шошилмаганингиз маъқул.

Ёшлик — гўзаллик, деган нақл бор. Ҳар бир қиз ва ҳар бир йигит ёшлигини беҳуда ўтказмаслиги, хайрли ишларга бел боғлаши, энг муҳими дили ҳам, тили ҳам, қилмоқчи бўлган иши ҳам одамларга маъқул ва мақбул бўлиши лозим!

АЁЛ БАХТИ, ОИЛА САОДАТИ ҲАҚИДА

Инсон ҳамиша яхшиликка интилади. Орзу-умид билан яшайди. Эзгу ният билан меҳнат қилади. Орзу қанот бўлиб уни гўзалликка етаклайди, қудрат бўлиб курашга чорлайди. Ҳа, бахт курашганларга ёр бўлиб, унга кулиб боқади, дунё-дунё қувонч ҳада етади. Курашмаганлар учун эса бахт орзу-лингича қолиб кетаверади.

Инсон, шу жумладан, аёл ҳам ўз бахтини ўзи яратади. Аёл бахти асосан оила тотувлигида, ўғил-қизларининг роҳатини кўришдадир. Бу бахт учун курашмаган аёл ҳаёт лаззатини татий олмайди. Бир кун келиб афсус-надоматлар чекади. Худди шу тотувликнинг йўқлиги туфайли қанча-қанча оилаларда аёл ҳам, эркак ҳам ўзини бахтсиз санайди.

Аёл яхши ният билан бир ёстикқа бош қўйган азиз умр йўлдошининг кўнглини топишга интилади. Ундан ширин сўзини, хизматини аямайди, эътиборли бўлади. Инсон ҳамиша бир хил кайфиятда бўлмаслиги маълум. Баъзи пайтларда қадрдон, севикли кишингга ён беришга тўғри келади. Турмушда рўй берадиган айрим воқеаларга аёлнинг шошма-шошарлик билан ёндашиши, дурустроқ суриштириб кўрмай эрнинг кўнглини огритиши эр-хотин ўртасидаги муносабатга дарз етказди. Натижада, бир-биридан кўнгил совиши, меҳр-муҳаббатнинг кўтарилишига сабаб бўлади. Шунинг учун ҳам аёлнинг офир, вазмин бўлгани дуруст.

Эр-хотин ўртасидаги тотувлик уларнинг ўзаро самимий муносабатда бўлиши, тадбиркорлиги ва меҳнатсеварлигига боғлиқ. Эр эрта-ю кеч тер тўкиб меҳнат қилса-ю, хотин унинг меҳнатини қадрламаса, унга кўмакдош бўлмаса, оилада тотувлик, бир-бирини ҳурмат қилиш йўқолиб боради.

Эр ҳам, хотин ҳам муомалада ўз турмуш ўртоғининг айни вақтдаги руҳий ҳолатини ҳисобга олиши лозим. Дейлик, ишдан чарчаб қайтган кишига дағалроқ ёки ўринсиз гап ёмон таъсир қилади. Бирор нарсадан диққат бўлган кишига ҳам шундай. Бир-бирини чинакам севувчи, ҳурмат қилувчи кишилар ҳамма вақт ана шу масалани ёдда тутадилар.

Оила бахтини ижтимоий ҳаётдан ажратиб қараш мумкин эмас. Зотан, халқ бахти оила бахтидир. Ҳар бир оила Ватан, халқ манфаати йўлида меҳнат қилиши лозим. Майли, кичик бўлсин, лекин давлатимиз ривожига бирон-бир улуш қўшмаган оилани бахтли оила деб бўладими? Ижтимоий ҳаётдан ўзининг муносиб ўрнини топган аёл ўзини бахтлироқ ҳис этади. Ҳаёт унинг учун янада гўзалроқ туюлади. Эр билан ёнма-ён туриб меҳнат қилган аёлнинг турмуши тотувроқ,

завқлироқ ўтади. Ким бўлиб хизмат қилишидан қатъи назар, шифокорми, ўқитувчими, ишчими, деҳқонми, ўз халқи бахти йўлида тер тўкаётган аёл шубҳасиз бахтиёрдир. Шу билан бирга ҳар бир аёл ўз оналик вазифасини ижтимоий ҳаётдаги меҳнат билан қўшиб олиб борса, бу нур устига аъло нур бўларди.

Гап шундаки, меҳнат қилаётган аёл ҳам маънавий, ҳам моддий жиҳатдан оила бахтини таъминлашда иштирок этаётгани билан фахрланади. Бинобарин, унинг ҳар жиҳатдан эр билан тенглиги таъминланган бўлади. Ана шу тенглик оиладаги ўзаро ҳурмат-эҳтиромнинг, оила бахтининг асоси бўлиб хизмат қилади. Натижада майда-чуйда гапларга ўрин қолмайди. Аҳил оилада яшаган кишининг ҳаёти эса сермазмун, ижтимоий фаолиятдаги меҳнати серунум бўлади.

Айрим аёллар «оила бахти»ни мансабдор эрга хотин бўлиб, бадавлат яшашда, данғиллама уй, яхши кийим-кечак, зебу зийнатларга эга бўлишда деб тушунадилар. Бундай аёллар ҳаётнинг асл завқини тота олмайдилар. Бир-иккита бола уларга ишни ташлашга баҳона бўлади. Бўш вақтларини тўй-ҳашамларда ўтказишади. Бировларнинг ғийбатини қиладилар. Ҳа, бундай аёллар ўзларини бахтли санайдилар. Аслида эса улар ҳаёти ҳақиқий бахтдан узоқда.

Ҳали орамизда хотинга ўз ҳукмронлигини ўтказувчи эркаклар ҳам топилади. «Ишингни йиғиштир, сени ўзим ҳам боқиб оламан» ёки «Ҳа, еб-ичишдан камчилигинг бўлмаса, ишлаб нима қиласан?» деб ўшқирадиган эркаклар ҳам бор. Улар ўз хотинларининг фақат пул учун меҳнат қилмаётганини тушунмасалар керак. Ахир инсон дунёга фақат ейиш-ичиш учунгина келмайди-ку! Унга маънавий озуқа ҳам керак! Ижтимоий меҳнат аёлга чин инсонийликни, оналигини янада чуқурроқ ҳис этишга кўмаклашади. Сен кимгадир керак эканингни, ўзингга ярашгулик ўрнинг, қадр-қимматинг бор эканини ҳис этасан. Бу ҳис фахр, гурур ҳиссидир. Бундай бахтдан маҳрум бўлиб бола боқиш-у, овқат пишириш билан кунини ўтказаётган аёлнинг ўз ҳаётини қанчалар зерикарли, мазмунсиз ҳис қилишини тасаввур этиб кўринг.

Манзура опа умр йўлдоши Нўъмон ака билан тотув ҳаёт кечиришади. Турмушда нималар бўлмайди, дейсиз. У ҳар қанча қийналса ҳам ҳеч қачон нолимасди. Шундай пайтларда яна ҳам ишга кўпроқ берилиб кетарди. Эрта-кеч тиниб-тинчимасди. Уйим-жойим деб тиришгани-тиришган. «Эрни эр қиладиган ҳам, қаро ер қиладиган ҳам хотин» дейдилар ота-боболаримиз. Манзура опа Нўъмон ака хонадонига файз киритди. Ниҳоят режали аёл бўлганидан уйни уй, жойни жой қилди. Эрнинг топганини тежаб, жой-жойига сарфлади. Исрофгарчиликка йўл қўймади. Айрим хотинларга ўхшаб зебу зийнатга берилмади. Уйга кераксиз, савлат тортиб турадиган буюмларни йиғмади. Бор кучини оиласининг бахтига, болаларининг яйраб-яшнаб ўсишларига сарфлади. Қайин-бўйинларини ўз туққанларидек кўриб ҳурматлади. Қайнона-келин она-боладек яшади.

Манзура опа ота-онасига ҳам меҳрибон фарзанд бўлди. Тез-тез бориб ҳол-аҳволларидан хабар олди. Шундай қилмаса кўнгли тинчирмиди? Ота-она фарзандга ҳам шунчалар ширин ва азиздир. Сенинг учун жонини фидо қилган, бахтингни тилаган азиз кишинг учун умрбод хизмат қилсанг ҳам кам. Жафокаш оналаримизни биз қизлар яхшироқ тушунамиз. Айниқса, ўзинг уй тутиб, она бўлганингдан кейин. Манзура опа шуларни дилидан ўтказар экан, кўз ўнгида шўх болалиги, қизлик чоғлари намоён бўлади. Ота-онасининг якка фарзанди — қизи ҳам, ўғли ҳам ўзи эди.

Она уни ёлғизим деб, ардоқлади, лекин эрка-тантқ қилиб ўстирмади. Оилада тотувлик бўлди. Катта хонадон бир қозондан ош ичишди. Она эпчил бўлиб катта рўзгорни эплади. Ёлғиз қизининг бахтини ўйлади. Ўқитди, юмушга солиб чиниқтирди. Қизлигида ўзи ҳам, уринчоқ эди-да! Она қандай ишга уринса, у ҳам кетидан қолмади. Дастёрлик қилишни жуда-жуда ёқтирарди. Она ҳам раъйини қайтармади. Унга лойиқ иш берди, билмаганини эринмай ўргатди. Болалик ажойиб давр бўларкан. Ҳамма-ҳамма нарсани билгинг келар экан. «Нега бундай?» деган савол бошингни чулғаб, хаёлингга аллақерларга олиб кетар экан.

Кичкина Манзура ҳам шундай бўлиб чиқди. Баъзан ойисини муаммолар дарёсига фарқ қилиб юборар эдики, она жажжи қизининг тилини оналикка хос меҳр билан топди. Ҳаёт сирларидан унга дарс берди.

Манзура опа ҳамма яхшилиқни онасидан ўрганди. Онанинг удумини тутиб, ўзи ҳам меҳрибон она, севимли рафиқа бўлди. Одамларга эса садоқатли дўст бўлди.

Манзура опа меҳмондўст аёл. Ёру дўстлари уни йўқлаб келгудек бўлса, боши осмонга етиб, елиб-югуриб хизматда бўлади. Меҳмон кўнглини овлаб, бор-йўғини тўкиб солади. Бирор тансиқроқ овқат тайёрлашга шошилади. Қизлари ҳам оналарига ўхшайдилар. Меҳмон келса, уйлари тўлиб кетгандек суюнадилар. Одоб билан саломлашишни, кексалар бўлса, кўрпача ёзиб тўрга ўтказишни ёки стул кўрсатиб «ўтиринг» деб илтифот кўрсатишни яхши биладилар. Оналари меҳмон билан ҳол-аҳвол сўрашаётганда ими-жимида иш битирадилар. Чой қўйиб, дастурхон ёзишга ҳозирлик кўрадилар. Ҳамма ёқни супуриб, осойишта қиладилар. Овқат пиширишда оналарига ёрдамлашадилар.

Манзура опа яхшигина пазанда аёл. Пиширган лаззатли таомлардан тотиб кўрган ёру дўстлари унинг бу фазилатига неча бор таҳсин ўқиганлар. У ҳақда сўз борганда одамлар: «Қўли гул, ақли доно» дейишади. У кишининг билмаган нарсаси йўқ. Дурустгина чевар ҳам экан. Болаларининг кийим-кечакларини ўзи тикар экан. Қандай яхши-я, уй-рўзғор тутишларига разм солсангиз, фаросатли, дидли аёл эканлигини кўриб киши қойил қолади. Бирор нарсанинг ўринсиз ётганини кўрмайсиз. Болалар ҳам шунга ўрганишган.

Айниқса, қизлар онаси удумини олишибди, худди оналарига ўхшайди-я. Мулойимгина, чаққонгина қизлар бўлишибди. Кўриб ҳавасинг келади. Шунинг учун ҳам кексалар «онасини кўриб, қизини ол» дейишган.

Болалари устма-уст туғилиб, Манзура опа институтда ўқий олмади, лекин баъзи аёлларга ўхшаб уй ишлари билан ивирсиб қолмади. Қанча-қанча китоблар ўқиди, ҳамширалик ҳунарини ўрганди. У ҳеч бир ўқимишли онадан кам эмас.

Бу оилада ҳаммага ибрат бўларли одатларни кўрасиз. Ҳаф-танинг охирида уйлар кўнгилдагидек йиғиштирилиб, саранжом-саришта қилинади. Ўрин-кўрпаларнинг ғилофлари алмаштирилиб ювилади.

Енгил тортиб яхши ҳордиқ чиқарадилар. Стол атрофида тўпланишиб, чой ичиб, ширин суҳбат қурадилар. Она ювилган кирларни одатича кўздан кечиради. Тикиш-чатиш лозим бўлганларини алоҳида тахлайди. Кечки пайт, қизлар оналари атрофига тўпланиб, тикиш-чатиш билан машғул бўладилар.

Манзура опа фақат ўз оиласи ҳақида қайғурмай, бошқа ёш оилаларнинг тиниб-тинчиб кетиши учун ҳам қўлидан келган хизматини аямайди. Бир куни С. исмли ёшгина келин Манзура опага қайнонаси билан бўлган можарони сўзлаб, ундан нажот сўрайди. Маълум бўлишича, куёв йигит Манзура опанинг умр йўлдоши Нўъмон ака билан бирга ишлар экан. Тўй бўлганига эндигина уч ой бўлибди. Келин билан куёв аҳил эканлар. Келин овқат пишириш, дазмол босишни яхши билмас экан. Келиннинг бу нуқсонлари қайнонага ёқмай, уни ҳадеб таҳқирлаган ва кунлардан бирида қаттиқ жанжал чиқиб, келинни уйдан ҳайдаб юборибди. Манзура опа доно маслаҳатгўй хотин эмасми, ёш келинга далда беради ва яхши бўлиб кетишларига ишонтиради. Уни ўз бағрида 20 кун тутиб, овқат пиширишни, уй юмушларини кунт билан ўргатади. Хонани саранжом-саришта қилиш, дазмол босиш, йиртилган пайпоқларни тўрлаш, ош дамлаш, ҳатто чўзма лағмонгача ўргатади. Бир куни куёв Манзура опаникига келганда, икковлашиб чўзма лағмон қилишаётган бўлади. Она чиройли чўзилган лағмондан бир косада сузиб куёвнинг олдига қўяди-да.

— Келинпошша жуда зеҳнли экан, энг қийин овқатларни ҳам ўрганиб олдилар-а! Олинг энг, қандай ширин бўлибди, — дейди. Эртасигаёқ қайнона Манзура опага қайта-қайта раҳматлар айтиб, келинини ўзи билан бирга олиб кетади.

Қайнона ҳам она-ку. Келиннинг билмаган нарсаларини яхши сўз билан кўрсатиши мумкин эди. Одамдан одамнинг

фарқи бор деганларидек, Манзура опанинг кенг қалби, дарёдек меҳри ёш оиланинг сақланиб қолишига ёрдам берди.

Орамизда Манзура опага ўхшаш фозила аёлларимиз жуда кўп. Уларнинг хайрли ишларидан кўнгиллар шод бўлиб, умрингга умр қўшилади. Аммо орамизда ҳали дилозор, беандиша аёллар ҳам учрайдики, уларнинг дастидан на оилада ором бор, на атрофдагиларда. Бундай тоифадаги хотинлар бировларнинг тинчини бузишдан, дилига озор етказишдан лаззатланадилар. Ўзларини доно, билимдон ҳисоблаб, ҳаммага ақл ўргатмоқчи бўладилар. Ўзларини мақташдан, ўзгаларни ғийбат қилиб, камситиб ерга уришдан ҳузур топадилар. Яхшилиқни «хўжа кўрсинга» қиладилар. Кўзлаган ниятларига етгач, яхшилиқ ҳам ўша ерда тугайди.

Одобли киши қилган яхшилигини ҳеч қачон гапириб миннат қилмайди. Фаразли кишилар бўлса, одамга юзаки дўст бўладилар. Кўнглидагини топмасангиз борми, балога қоласиз. Сиздан ҳар қандай йўл билан ўч олишга, пайингизни қирқишга, обрўсизлантиришга тиришади. Бу йўлда макр-ҳийлалар ишлатиб, ўзига хайрихоҳ кишилар ҳам тўплайди.

Бунга эришиш учун дунёси ҳам, виждонидан ҳам воз кечади. Ўзининг таъбирича, бу «яшаш учун курашиш» эмиш. Уларнинг одати ўзгаларни камситиш, нодон ҳисоблаш, ғийбатини қилишдир. Атрофга қарайди. Бирор одамнинг обрўси ортиб, ҳурмат топаётган бўлса, дарҳол уни ер билан яксон қилиш режасини тузади. Тирноқ остидан кир қидиради. Камчилик топишга, уни бўрттиришга, яхши томонларингизни ҳас-пўшлашга уринади. Унинг назарида ҳамма аҳмоқ, битта ўзи ақлли, гўё ҳамма нарсани у билади. Ана шундай худбин аёллар кўкрагига уриб, «қани болаларим ҳам ўзимга ўхшаса» деб болалари олдида, эри ёнида уялмай бировларнинг ғийбатини қилади, ерга уради. Айрим эркаклар ҳам лақ этиб ишонади. Болалар-чи?

Юқорида, болалар тарбиясида оналарнинг таъсири кучли бўлади, дегандик. Айниқса, қизлар онанинг ҳамма хусусиятларини ўзиники қилиб олади. Бундай оилада онасидан таълим олган беодоб қиз каттароқ бўлгач ҳатто онаси тенти келадиган

кишига «насиҳат қилмоқчи» бўлади. Қизининг бундай ҳаёсиз қилиғини кўрган бефаҳм она яна гурурланиб, «қизим қурғурнинг ақли бало», «ёш бўлатуриб, каттага ақл беради-я» деб, мақтанади. Ажабо, шунинг учундир-да бу тоифа хотинларнинг қизлари хулқ-атвориға қараганда «худди онасининг ўзи-я!» деб юборамиз.

Дарҳақиқат, бола яхши одобни ҳам, ёмон одатни ҳам ўз ота-онасидан ўрганади. Бундай она қўлида тарбия топган қиз ҳам безбет, ғийбатчи, такаббур, иккиюзламачи бўлиб ўсади. Чунки бола тарбиясида ибрат, намунадан кучли таъсир этадиган восита йўқ. Шунинг учун ҳам она мумкин қадар зийраклик, ҳушёрлик билан иш тутмоғи лозим. Қилмишларини тарозига қўйиб, ақл билан ўйлаб, виждон олдида ҳисоб бериши керак. Одамнинг одамийлик сифати — виждонида. Виждон билан ҳисоблашмаган ҳар бир инсон, шу жумладан, аёл ҳам келажақда панд ейди. Кишига виждон азобидан оғир жазо йўқ.

Қиз боланинг бахти кўп жиҳатдан оналар қўлида. Она бамаъни бўлиб, қизига яхши тарбия берса, меҳнатда чиниқтирса, рўзғор тутишни, муомала-муносабатни ўргатса, қизига ҳам, ўзига ҳам фойда. Акс ҳолда қизи, бахтига ўзи зомин бўлади.

ЭСИЗ, БАХТИГА ЗОМИН БЎЛИБСИЗ...

Онасини кўриб қизини ол.

(Халқ мақоли)

Баъзи оналар қиз бола бировнинг хасми, бўйига етдими, ҳадемай узатилиб кетади. Ота-онасиникида ўйнагани-кулгани қолади, деган нотўғри тушунча билан кап-катта қизларини талтайтириб, уй-рўзғор ташвишларидан, турмуш қийинчиликларидан четда тутадилар. Уларни ўз майлларига ташлаб, хато қиладилар. Она барча қийинчиликни ўз устига олади. Қизини тик ўстиради, бу билан зарар иш қиладиганини тушуниб етмайди, чамаси. Яна шундай тоифадаги оналар борки, қизларига «яхши ўқисанг, одам бўлсанг бас, уй ишларини бўлса ўзим эплайман», деб ҳатто бўйига етган

қизларига чўри бўладилар. Бу билан она ўз қадр-қимматини ерга урган бўлади. Ўзлари «яхши ўқиб, одам бўл» дейдилар амалда эса бунга тескари иш тутадилар. Меҳнатда чиниқмаган, қийинчиликларни кўрмаган қиз қандай қилиб яхши инсон бўла олади.

Қиз бола, аввало, меҳнатда, ҳаётда чиниқади. Меҳнат билан ақл-фаросати ўткирлашади. Маънавий камолотга етишади. Қизингиз ёш, айнаи кучга тўлган даври, юмуш билан чарчамайди, аксинча балки рангига ранг, қонига қон қўшилади, чиройи очилади. Сиз фақат уни ҳар бир ишни режа билан қилишга ўргатинг. Шунда у ҳамма нарсага; ўқишга ҳам, тикиш-чатишга ҳам, сизга қарашишга ҳам вақт топади, улгуради.

Бўйига етган қизингизни ўз ҳолига ташлаб қўйсангиз, тергамасангиз, ёмон кўчаларга кириб кетиши мумкин. Чунки 15—16 ёшли қиз ҳали ақлини бир жойга тўхтатиб олмаган бўлади. Ёмон билан яхшининг фарқига етмайди. Ғоят таъсирчан, ўзига жуда бино қўйган, жинсий томондан етилиб келаётган пайти бўлади. Шунинг учун ҳам она қизига яқин бўлиши, унинг сирдош дўстига айланиб, ундан доимо кўз-қулоқ бўлиб туриши керак. Она қизини насиҳат йўли биланми, шунингдек, хайрли ишларга ўргатиш биланми, ёмон йўللардан сақлаб қолиши керак.

«Бошига тушса ҳамма нарсага кўникиб кетади», деган иборани кўп ишлатамиз. Қиз бола турмуш қургач, ўша оиланинг домига тушиб кетади, деб ишонамиз. Бироқ, янги оиланинг домига тушиш осон иш эмас. Бунинг учун келинчак ўзининг яхши томонлари билан уларга ёқиши лозим.

Келинчак ўзининг уч хислати билан: яъни уй ишларига эпчил бўлиши, хуш одоби, зийраклиги, фаросатлилиги ила қайнонасини ҳам, куёвини ҳам мамнун этади. Улар олдида ҳурмати ошади. Бундан ўзининг ҳам юзи ёруғ, дили чароғон бўлади. Қиз бола уйлик-жойлик бўлди, дейлик. Энди у уй-жойни, эрни эпламоғи, қайин-бўйни билан чиқишиб, аҳил яшашни билмоғи, вақти етиб она бўлганда, фарзандини қобил қилиб ўстиришнинг ҳам уддасидан чиқмоғи керак. Қиз бола уқувли бўлса, буларни қийналмай эплаб кетади.

Уйда тик ўсган бўлса-чи? У ҳолда дакки ейди. Ношуд номини олади. Онага лаънат келтиради. Тез-тез оилавий жанжалларнинг рўй беришига сабаб бўлади. Ҳаттоки турмушнинг бузилишигача бориб етади. Ҳаётий мисолларга назар ташлайлик.

Салима исмли жувон биз билан бўлган суҳбатда қандай қилиб ўз бахтини бой берганини шундай ҳикоя қилди. «Институтни тамомлайдиган йилим турмушга чиқдим. Тузуккина хонадонга келин бўлдим. Ҳусним ҳам бор. Қизлик пайтимда уй ишларига унча уринмаганимдан ишга қовушолмай тоза қийналдим. Таъналар эшитдим. Уйимизда ҳамма юмуш ойим билан келинойимдан ортмас эди. Биз қилган иш ойимга ёқмасди. Мен «ўқиш бўлса бас», деб юраверибман. Ҳаётнинг бу тарафларига ақлим етмабди. Қайнонам икки гапнинг бирида «Бунча ивирсиқсан, уй тутишни билмасанг, эрни эплай олмасанг, ўлиб бўлдим, худо кўтарсин сендек ношуд келинни», дерди. Эрим ҳам бора-бора онасининг томонига ўтиб олди. Мени ҳақоратлайдиган бўлди. Мен бўлсам бу аламларга чидай олмадим. Уйга бориб онамга кўз ёшимни тўқдим. Ахир бўлмади, битта болалик бўлганимизда ажралишдик.

Ўйлаб кўрсам, ўзимдан ҳам хатолик ўтган экан. Хотин бўлиб уйга кўнгил қўймадим, эримга тузукроқ равиш қилишни ўйламадим, қайин-бўйинларимнинг кўнглини ололмадим. Оқибат уйим бузилди. Бироқ бу ўринда қайнонамдан ҳам домангир бўламан. Ўтирсам ўпоқ, турсам сўпоқ, дерди. Ўз боласидек кўриб, билмаганларимни юзимга солмай, ўргата қолса бўлмасмиди. Ёш новда эдим, эгилардим, албатта. Лекин энг аччиғи, юрагимни йиллар давомида эзиб келатган аламни нарса — фарзанд доғи. Аччиқ қилиб етти ойлик боламни қайнонамга ташлаб кетибман. Бола бечора она меҳрига қонмай дунёдан ўтди. Ҳаёт мени қаттиқ жазолади. Уч марта уй қилдим. Аммо фарзанд кўрмадим. Қандай қилай, гўдакнинг қарғишига учрадим. Тирноққа зор бўлиб қолдим. Бунинг учун ўзимни ҳеч кечиролмайман. Энди минг-минг пушаймон бўламан. На чора, ҳаммаси бефойда экан!

Ҳозир ёлғизман. Яхши ҳам ишим бор экан, овунаман. Онам ҳаётлар. Бошқа-бошқа яшаймиз. Қариндош-уруғларим ўз хузур-ҳаловати билан».

Бу ўринда шуни айтиш керакки, қизнинг бахтсиз бўлишига шубҳасиз она айбдор. Она қизнинг келажагини ўйлаб, уни ҳаётга тайёрламади. Қизи уйидан нолиб келган вақтларида уни юпатиб, насихат қилиб жўнатмади. Унинг ўрнига «Ҳа, ўша қайнонангни худо кўтарсин, сени қул қилиб сотганмидим. Тор қорнимга сиққан кенг уйимга ҳам сиғиб қоларсан», деб кўнглини уйидан совутди.

Салима эса ўз бахти учун курашмади, айтишича яхши оилага тушган, бахтли бўлиши мумкин эди. Аммо уқувсизлик қилди. Уйининг бузилмаслиги учун интилиб, уй-рўзғор ишларини ўрганишга жазм қилмади. Лоақал тенгқурларидан ибрат олиб, ҳаётини қайта изга солишга уринмади. Эҳтимол ҳуснига ортиқча оро бериб, турмушнинг бу томонларини ўйламаган. Сўнг иккинчи марта сўққабош йигитга тегиб, улар билан ҳам умр-мурса кечиролмай кетиб қолди. Ёлғизлик жонига тегиб, яна уй қилишга рози бўлди. Бу эри ҳам тўрт етимга она бўлар деган умид билан унга уйланди. Аммо у оналикнинг уддасидан чиқа олмади. Етимларнинг бошини силаб, оқ ювиб, оқ тараса, ўтган гуноҳларини ювган бўларди. Бировни ҳам ноумид қилмасди.

Доно халқимиз турмуш тажрибаларига таяниб, қиз боланинг бахти кўп жиҳатдан она тарбиясига боғлиқ эканини уқтиради. Қиз боланинг бахти унинг ақл-идрокида, ҳар ишга эпчил, лобарлигида, одобида, ҳаё-ибосидадир.

Демак, қиз боланинг бахти кўп жиҳатдан оналарнинг қўлида. Ула ўз қизининг бахти учун лозим бўлган ҳамма чора-тадбирларни кўриши керак.

ОИЛАДА ЭРКАК ҚАДРИ

Оилада эркак кишининг ўз ўрни, қадри бўлиши керак. Эр ҳурматини жойига қўйган аёл бахтлидир. Эркаклар омон бўлсин!

Оилада эркак кишининг файзӣ ўзгача, салобати улуғвор. Оқил эр бош бўлган хонадон обод, бола-чақа бахтиёр яшайди. Эркакнинг асили диёнатли, мард бўлади, сўзидан қайтмайди. Яхшиликка кўкрак кериб, ёмонликка беомон бўлади. Покликни шараф тожи қилиб тақиб, эл-юрт ташвишида яшайди. Ота-онани бошга қўйиб, жигаргўшаларга меҳрибон бўлади. Аёлманд, болажон бўлади. Оилада эркак кўп ҳолларда аёлдан 4—5 ёш катта бўлганидан, ҳаётнинг паст-баландини билганидан унга кичик хўжаликнинг бошлиғи сифатида қаралади ва ҳурмат қилинади.

Эркакнинг ўрни, қадри бўлган хонадон тинч-тотув яшайди, аёллар сийланади, уруш-жанжалга ўрин қолмайди. Волидаи меҳрибонларимиз падари бузрукворимизни қандай сийлашганини, эр ҳурматини қаттиқ тутишганини, сўзларини икки қилишмаганини яхши биламиз. Оналаримизнинг «Жим, даданг уйдалар», «Даданг хафа бўладиган иш бўлмасин-а», «Даданг нима деркинлар» каби сўзларини эслаб қолганмиз. Ота ҳурматининг улуғлигини оналаримиз намунасида кўрганмиз.

Қизиқ, отамлар қачон кўчадан келмасинлар аввал онамизни йўқлардилар, — деб хотирлайди Фазлиддин ака. — Тўғри ошхонага ўтиб, ойим билан икки-уч оғиз гаплашиб, кейин бошқа ишга тутинардилар. Онамиз уйда йўқ кунлари отам ўзларини қаерга қўйишни билмай қолардилар. Бир-бирларига жуда меҳрибон эдилар. Ёшлиқдан бир-бирларини ҳурматлаб, кўнгил қоларли ишларга боришмагани учун ҳам шунақа яшашган.

Хўш, ота-боболар, доно онахонлардан қолган яхши удумлар давом этияптими? Ҳозирги аёлларимиз ўқимишли, оқ-қорани таниган, эркаклар билан ёнма-ён туриб хизмат қилишади. Уйни ҳам, ишни ҳам эплашади. Бундан жамиятимизга ҳам, оилага ҳам катта манфаат етади, албатта.

Лекин афсуски, баъзан орамизда оиладаги бурчини, аёллик латофатини, ўзбек аёлларига хос иффат-назокат, ҳаёандишани унутиб қўяётган аёллар ҳам анчагина учрайди.

Бугун Қодиржоннинг кайфияти суст. Кун бўйи ўзи билан ўзи гаплашди. Ишида ҳам тайин бўлмади. Эрталаб хотини кайфиятини бузди. Ҳар галгидек жанжал арзимаган нарсадан чиқди. Чой устида ўғилчаси қўлидаги чинни пиёлани синдириб қўйди. Хотини боланинг юзига «тасир-тусир» қилиб икки шапалоқ урди.

Бундан Қодиржоннинг асаби таранглашди:

— Ярамас, болани ҳам шунақа урадимиз?

— Ҳа, мен «ярамас», сиз «оппоқ». Мана бу «оппоқ» ҳам худди ўзингизга тортяпти.

Бу гап Қодиржоннинг жон-жонидан ўтиб кетди. Кейинги пайтда хотини ўзгариб қолди. Нега? Ўқитмаса бўлармиди? Ўйлаб толади. Ўзи биладиган ўқимишли аёлларни бирма-бир хаёлидан ўтказди. Хотинига таққослаб кўради. Йўқ, улар бутунлай бошқа дунё.

Хотин киши уй-жойни, бола-чақа, мурса-ю мадорани ўйламаса, охири нима бўлиши маълум. Тарбия жараёнида боланинг «қулоғи кар, кўзи кўр» бўладиган пайтлар бўлиши ҳаммага маълум. Бола шўхлик қилиб, бирор нарсани тушириб юборади, тўкади ёки синдиради. Бунинг учун болага бақир-иш-чақир-ишнинг ҳожати йўқ. Яхшиси, «Қара, нима иш қилиб қўйдинг? Мана бундай ушлаш керак. Юрганда секин, оёқнинг тагига қараб юриш лозим» десангиз, олам гулистон. Эҳтиётсизлиги орқасида шу ишнинг содир бўлганига бола ачинади. Бошқа пайт огоҳроқ бўлади. Шу йўсинда болани онгли ҳаётга кўниктириб борамиз, ўзимизнинг ҳам, фарзандимизнинг ҳам асабини асраган бўламиз.

Бола олдида ота шаънига бўлар-бўлмас гапларни гапириш унинг тарбиясини бузади, ота обрўсига путур етказди.

Ҳаётда ҳар хил ишлар бўлади. Баъзи эркакларнинг йўлдан адашган ҳолларини эшитамиз. Хотини, болаларини ўйлаб ачинамиз. Бундай ҳолларда баъзи аёллар ўта изтироб чекса ҳам сирини ошкор қилмасликка уринади. Буни аёл ор-номус деб билади ҳамда эрининг шаънига ёмон гаплар айтишга тили бормади. Ҳар ҳолда болаларининг отаси, шунча йил бирга яшагани учун юз-хотирини қилади. Яхши от ҳам баъзан

қоқилади, дейишади. Яхши кунларга умид боғлаб, сабр қилади.

Айрим ҳолларда эркак ҳаёлининг бузилишига аёлнинг ўзи ҳам сабабчи бўлади. Бола-чақа, иш билан бўлиб эрга эътибори сусаяди. Эркак табиати худди аёлларники каби доимо эътиборни талаб қилишини унутмаслик керак. Аёл ҳамиша ўзига қараб юргани яхши. Буни кўрган кўз қувонади. Ўзида ҳам, бошқаларда ҳам яхши кайфият пайдо бўлади. Афсуски, айрим аёллар юриш-туриш, кийиниш, муомала-муносабат масаласида бефарқлик қилишади, пала-партиш юришади. Уйда ўзларини бир алпозга солиб қўйишади. Кексалар «онангни отангга бепардоз кўрсатма», деб бежиз айтишмаган.

Давлат идораларида раҳбарлик лавозимида ишлаётган айрим аёллар оилада ҳам «буйруқчи»га айланиб қолмоқдалар. Аёллик латофати-ю назокатларини йўқотиб, эркаксимон бўлиб бормоқдалар. Аёлларимиз ҳуқуқлари тенглигидан қувонибми, оила ҳўжалигини бошқариш, рўзғор ташвишларини ўзларига олиб қўймоқдалар. Баъзи аёллар бу соҳада ўзларини «дидлироқ» санашади. Гўё эркаклар бозор-ўчарни кўнгилдагидек қилишмайди. Эркакларнинг оилавий бурчларини енгиллаштириб, хатога йўл қўяётганлари йўқми? Бу ҳолат айрим кишиларда эркакнинг вазифаси оилани моддий томондан (пул билан) таъминлаш, деган нотўғри тушунчанинг шаклланишига олиб келмасмикан?!

Рўзғорнинг ҳамма ташвишларини зиммаларига олиб, кейин пушаймон бўлиб юрадиган аёллар ҳам йўқ эмас. Эркак киши рўзғор ташвишини қилгани яхши, уйга, бола-чақага меҳри ошади. Ўғил-қизнинг ширин ташвиши нималигини билади. Оила ҳўжалигини бошқариш эркакларга ярашади, уни ўрнига қўйишади ҳам, қурилиш, ҳўжалик ишлари, боғ-роғларга қараш, бозор-ўчар қилиш эркакларга хос ишлардир. Хотинлар эса ўзларига ярашадиган вазифалар — аёллик, бекалик, оналикни ўз ўрнига қўя олсалар қандай яхши. Аёл киши ҳар қанақа мартаба-мансабга эришганда ҳам оилада аёл бўлиб қолиши керак. Аёлсиз уй файзсиз бўлишини ким

билмайди, дейсиз. Хотинлари вафотидан кейин эркаклар тез қариб қолишади. Она меҳридан жудо бўлган болалар бошларини эгиб, ўксиб қоладилар. Умуман, аёлсиз хонадон қақраб қолган саҳрога ўхшайди.

Бир қанча аҳил, бахтиёр оилалар турмушини кузатиш, ўрганиш натижалари шуни кўрсатадики, оилавий бахт эр-хотиннинг бир-бирига садоқатли, меҳр-муҳаббатли бўлишида, ишда, ўқишда, уй ишларида болалар тарбиясида бир-бирларига кўмаклашишларида юзага келади.

Демак, аёл бахти — оила тотувлигида, ўғил-қизларининг бахт уйини қуришидадир. Бу бахт учун курашмаган аёл ҳаёт лаззатини тота олмайди.

Эр-хотин ўртасидаги келишмовчиликларнинг сабаби ўрганилса, уларнинг кўпчилиги арзимаган гаплардан бошланганини кўрасиз. Кўпинча, эркакнинг гапига аёл терс жавоб беради, аёлнинг гаплари эрга оғир ботади. Шу билан жанжал бошланади, асаблари зирқирайди. Шундай ҳолларда икки кишидан бири бир оғиз гапдан қолса, оғирлик қилса, ширин гапирса, «кечиринг» сўзини тилга олишдан орланмаса, олам гулистон.

Бир оз фурсат ўтиб қизишган томон ҳовуридан тушади. Ўйлаб, сизни нотўғри ҳафа қилганидан хижолат тортади. Сиздан узр сўрайди. Шундай қилинганда, кўнглингизда заррача ғубор қолмайди. Яна чеҳрангизда табассум жилваланади. Аёл яхши ният билан бир ёстиққа бош қўйган азиз умр йўлдошининг кўнглини топишга интилади. Ундан ширин сўзини, хизматини аямайди, эътиборли бўлади.

Инсон ҳамиша бир хил кайфиятда бўлмаслиги маълум. Баъзи пайтларда қадрдон, сеvimли кишингга ён беришга тўғри келади. Турмушда рўй берадиган айрим воқеаларга аёлнинг шошма-шошарлик билан ёндашиши, ҳадиксираши, дурустроқ суриштириб кўрмай эрининг кўнглини оғритиши эр-хотин ўртасидаги муносабатга дарз етказиши. Натижада, бир-биридан кўнгил қолиш, меҳр-муҳаббатнинг совишига сабаб бўлади. Шунинг учун ҳам аёлнинг оғир-вазмин бўлгани дуруст.

Айрим аёлларнинг тушунчасида эрга ҳурматда бўлиб, унга мулозамат қилиш ўқимишли, маданиятли хотин учун келишмаган одат эмиш. Гўё бу билан унинг қадр-қиммати тушгандек бўлармиш. Албатта, биз бундай фикрга қўшилмаймиз, чунки ҳаётий тажриба эркакни ҳам оқила рафиқасининг ҳурматига ҳурмат билан жавоб беришга интилишини кўрсатмоқда.

ЁШЛИК — БЕБОШЛИК ЭМАС...

Икки ўт ичида қолган «ошиқ». Қудрат исмли йигит бошидан кечган воқеаларни рўй-рост ёзиб юборибди. Маълум бўлишича, у Бахтигул деган қиз билан аввалига яхши муносабатда бўлган, уни севиши, кўрмаса, тура олмаслиги, хуллас, ундан бошқа қизга уйланмасликка аҳд қилганини айтган. Секин-секин қиз кўнгли ҳам илиб ўртада муҳаббат пайдо бўлган. Аммо бахтли дамлар узоққа чўзилмаган. Ногоҳ Қудратнинг бошига янги «муҳаббат» савдоси тушган. Яна ким?

Ўша Қудратнинг «оҳ-воҳ»ларига ишониб, алданган Бахтигулнинг дугонаси. Бундан ортиқ номардлик бўладими? Нечун, бир содда, пок қиз қалбига бунчалар алам етказиш! Қиз қалбини ўғирлаган содда муғамбир ким? Ўзингиз эмасми? Дугонасини ҳам йўлдан адаштирдингиз. Улар ўртасига рақиблик ўтини ёқдингиз.

Шунча ишлар ўтгач, энди нима қилишни ўйлаб қолибсиз. Бу ҳақда олдинроқ ўйлаш керак эди. Ҳаёт кўрган одамларга маслаҳат солганингизда эҳтимол ўзингизни ҳам, бировларни ҳам бебахт қилмасдингиз. Институтни тугатиб, ўқишни давом эттириш ниятида эканингизни ёзибсиз. Илм-фанга берилган одамнинг табиати бошқачароқ бўларди. Бунақа «бемаъниликка» бормаиди, вақти ҳам етишмаиди. Биринчидан, институтда қолдирилган экансиз, демак жамоа сизга ишонган, умид боғлаган, эсиз, бунга қадрламабсиз. Иккинчидан, ота-онангиз бағридан узиб, не умидда ўқитди. Тўйлар қилиб, бошингизни икки қилиш тараддудида юрганда, уларни эл-юрт олдида уятга қўйдингиз. Ота-она билан ҳи-

соблашиш фарзанд бурчи-ку! Учинчидан, бировнинг азиз фарзанди — икки қизнинг умрига завол бўлдингиз. Умр бўйи ўзингизни виждон азобига қўйдингиз. Бу воқеа кўпларга сабоқ бўлиши керак. Узоқ вилоятдан ўқиш ниятида келган йигит-қизлар жуда кўп. Кўпчилик бу даврнинг қадрига етади. Тиришиб ўқишади, меҳнат, жамоат ишларида фаол бўлишади. Ўзларини-ўзлари бошқара олишади. Бу яхши тарбия кўрганлик оқибати, албатта. Туғилган қишлоғи, шаҳрига ёруғ юз билан қайтганга не етсин!

Навбатдаги сўзни қизлар хусусида гапирсак, қиз бола ҳам ўзини тута олиш, ким билан қанақа муомала-муносабатда бўлишни яхши билиши керак. Айниқса, йигит, эр-каклар масаласида эҳтиёт бўлиши керак. Шу нарса равшанки, аввало, бу ерга ўқиш, илм-хунар эгаллаш мақсадида келган. Шунга муносиб иш тугилса, олам гулистон.

Тўғри, кишида кўнгил деган нарса ҳам бор. Унинг амрига ҳам қулоқ соламиз. Фикримизча, шу масалада ақл, виждон аралашса, киши ҳеч қачон хатога йўл қўймайди.

Аввало, йигит қизни чин дилдан севса, уни эҳтиёт қилади, шаънига доғ туширадиган хатти-ҳаракатлардан ўзини тияди. Бахтигул ўзининг юрак сирини, нозик ҳисларини биринчи бор дугонасига очди. Уни дўст деб билди, ишонди. Калтабин қиз эса дўстликнинг қадрига етмади. Дўст вафосини тайинсиз «ошиқ», «муҳаббати»га алишди. Эҳ, нодон қиз! Кеча дугонангга, бугун сенга ишқ-муҳаббат изҳор қилган бета-йиндан нима кутиш мумкинлигига ақлинг етмади, чамаси! Баъмани қиз бундай пайтда ўзини ҳақорат қилаётгани учун йигитни қаттиқ койиб қўйган бўларди.

Яхши тарбия кўрган ёшлар ҳаётда қоқилишмайди. Чунки бирор ишга қўл уришдан олдин ота-она, катталарнинг маслаҳатини олиш зарурлигини яхши билишади. Ҳа, ота-она — Йўлчи юлдуз.

Инсон ҳаётининг баҳори — ёшлик. Бу даврда қизлар ғоят барно, назокатга бой бўладилар. Йигитлар ҳам ажабтовур кўркам, кўрган кўзларни қувонтирадиган бўлишади. Ақл-хушлари тўлишиб, турмушга жиддийроқ қарай бошлайдилар.

Илм-хунар ўрганиб, ҳаётга тайёрланадилар. Бу йўлда уларга ота-оналари, ўқитувчилар, қолаверса, жамоатчилик раҳнамо бўлади. Қизларга табиат томонидан йигитлардек шиддатли одамни бошқариш, бўйсундириш, бахтли ва бахтини қаро қила олиш қудрати ато этилганким, бу куч бошқа ҳеч кимда, ҳеч бир улуғ зотда йўқдир (*П. Мериме*). Дарҳақиқат, табиат қизларга, аёлларга шунча латофатли куч ато этган. Ҳаётнинг кўрки ва лаззати ҳам қиз ва аёллар билан. Аёллар бор ерда меҳр-вафо, орасталик, эзгулик бор. Қиз бола ҳаёси билан гўзал. Ифбатли қиз ҳаммага ёқади.

Йигит сўзидан, арслон изидан қайтмас, деганлар. Йигит кишининг сўзи — сўз бўлмоғи керак. Сўзидан қайтган йигит — йигит эмас, бир бебурд, тайинсиз олифтадир.

Муҳаббати соф, ўзи пок йигит виждонли бўлади. Ҳеч қачон баландпарвоз гапларни айтмайди. Ўзини сипо, камтар тутади. Сизни ҳурматлаб, эҳтиёт қилади. Зинҳор шаънингизга бирор гап-сўз бўлишини истамайди. Бундай йигитни қадрламоқ, севгисига вафодор бўлмоқ ҳар бир оқила қизнинг бурчи.

Ақлли йигит узоқни ўйлайди, меҳнатсевар, тиришқоқ бўлади. Меҳнаткаш одамнинг келажаги бор. Яъни одамни ҳам, ҳаётни ҳам қадрига етадиган бўлади. Ҳалол меҳнати билан танилиб, обрў-эътибор қозонади. Ишонардимки, ҳаётимни шундай яхши йигит билан боғлай олсам, албатта, бахтли бўла олардим. Мен ҳам қараб турмасдим, тиришардим, унга меҳрибон дўст, рафиқа бўлишга интилардим, — дейди баҳса сўз олган Насиба.

— Бир дугонамни ана шундай йигит севар эди. Ўзининг ҳам кўнгли борлигини билардим. Нима бўлди-ю, унга бир мансабдор оиладан совчи чиқади. Ота-оналар рози бўлишади. Энди ҳамма гап қиз билан йигитда қолади. Қиз совчи келган йигит билан учрашади. Лекин юрган йигити ҳақида бир нарсa демайди. Тўйга розилик беради. Воқеадан хабардор бўлган йигит бечора эсанкираб қолади. Нима қилишини билмайди. Ўйлаб-ўйлаб, унаштирилган йигитнинг отаси олдида боришга қарор қилади. Учрашади ва қиз билан юришини, аҳду-

паймон қилишгани рўйи-рост айтади. Ҳатто у билан бирга тушган расмларини кўрсатади. Ота бошини куйи солганча жим қолади. Ниҳоят, ўзини бир оз тутиб олади-да йигитнинг елкасига қоқади:

— Ўғлим, кечиринг, биз бутунлай бу ишлардан хабарсизмиз, мени таажжубга солаётган нарса — қизнинг хулқ-атвори, сиз билан шунча ишларга бориб, юзсиз, ҳеч нарса кўрмагандек тўйга розилик бергани. Ўғлим, хотиржам бўлинг, энди бу иш ҳеч қачон бўлмайди». Охири нима билан тутади денг? Ҳалиги бадавлат йигит қиздан юз ўгирди, ўша яхши йигит бўлса ўйланиб қолди, ва ниҳоят, шунча йиллик соф севгини оёқ ости қилган қиз билан бахтли бўла олмаслигига кўзи етди шекилли, унга уйланишдан воз кечди.

Ана енгилтаклик, ҳаёсизлик оқибати. Ўзи ҳам бебахт бўлди, бировни ҳам бахтсиз қилди. Ота-онасининг юзини ерга қаратди.

Менимча, яхши фарзанд: хоҳ йигит, хоҳ қиз бўлсин, аввало, ота-она билан ҳисоблашмоғи керак. Отанг билан онанг бир парча этни тарбиялаб вояга етказишди. Улар сенинг бахтинг учун қўлларида нима келса, шуни қилишди. Энди сен уларнинг саломатлигини сақлашинг, дилларини оғритмаслигинг керак. Одам кексайган сари қўнгли нозик бўлиб қолади.

Ҳеч бир ота-она ўз фарзандига ёмонликни асло раво кўрмайди. Шундай экан, нега биз уларга қулоқ солмаслигимиз керак? Уларнинг турмуш тажрибаси кўп бўлганидан ҳамма нарсага жиддий, чуқур қарашади. Сизни, бахтсиз бўлиб қолмасмикан, деб ўйлашади. Бизнинг фикримизча, ота-онанинг куёв ёки келин олдига қўядиган ҳақли талабларига ҳурмат билан қараш керак. Ота-оналарнинг ҳамма ишда, жумладан, турмуш масаласида, севги-муҳаббатда ҳам анча «кўзи ўтқир»лигини ҳисобга олиш лозим. Биз, бу ўринда, онда-сонда учрагувчи жоҳил ота-оналарни назарда тутмаймиз, албатта. Ахир, ҳар тўқисда бир айб, деганларидек, кўрнамак фарзандлар ҳам учраб турадики, биз уларни

ҳам назарда тутмаймиз. Ҳар бир йигит-қиз, аввало, ўқиб, бирор ҳунарли бўлишга ҳаракат қилсин.

Гўзаллик — бу фақат ташқи қиёфа, жозиба эмас, балки одоб-ахлоқ, фаросат, покизалик, олижаноблик, шарм-ҳаё, иффат, ғурур, латофат, меҳнатсеварлик, ўзини тута билишдир. Мана шулар мужассамлашгандагина инсон ҳақиқий гўзал бўла олади. Гўзаллик дилни равшан қила оладиган бир нурки, инсон ҳар вақт шу маънавий нурнинг зиёсига муҳтождир ва инсон мана шу нур томон интилади. Суқрот Ҳаким: «Қизларнинг энг гўзали ҳаё ва иффат пардасига ўралганидир», дейди.

Ҳақиқатан ҳам агар қиз бола қаламқош, шаҳло кўз, узун соч, келишган, сулув бўлса-ю, шарм-ҳаёси бўлмаса, ундайларни ҳеч ким гўзал дея олмайди. Бундайларни такасалтанг, усти ялтироқ, ичи қалтироқ, дейишади. Ундайлардан ҳар қандай йигит ўзини четга тортади. Ҳақиқий гўзал одам билан доимо гаплашгингиз ва унинг одил гапларидан баҳра олгингиз келади.

Ҳаётини шундай қиз билан боғлаган йигит бахтлидир. Донолар қиз боланинг ор-номусини шишага ўхшатишади. Маълумки, шиша синса, уни ўз ҳолига қайтариб бўлмайди. Шунинг учун, қиз бола ҳар бир қадамини ўйлаб, ўлчаб босмоғи керак.

ОИЛА — МУҚАДДАС, УНГА ДОҒ ТУШМАСИН

Хотининг сени суйса, сен уни суй.

Бирга ёниб, бирга шодлан, бир ўтда куй.

Оила бахти — турмушнинг ширинлигидадир. Эр-хотин иноқ, бир-бирига дардкаш, меҳр-оқибатли бўлса, бундан ортиқ бахт йўқ. Қанча аҳил ва бахтиёр оилалар турмушини кузатиш, ўрганиш натижалари шуни кўрсатадики, оилавий бахт эр-хотиннинг бир-бирига садоқатли, меҳр-муҳаббатли бўлишида, ишда, ўқишда уй ишларида, болалар тарбиясида бир-бирларига ҳамроҳ ва ҳамдам бўлишларидан юзага келади.

Ўз «ҳузур-ҳаловати» деб бола-чақани ҳўрлайдиган, ҳалолликни нопок ишлардан ажрата билмайдиган суюқоёқ эркакни оила бошлиғи, деб бўлмайди. Бундай ёмон ота бошлиқ оилада ҳамиша уруш-жанжал, дилсиёҳликни кўрасиз.

Аёл!... Иффат ва назокат соҳибаси, гўзаллик ва нафосат тимсоли. Оилада қиз туғилди. Келажакда кимнидир асир этиб, ўзига мафтун этувчи бўлажак қайлиқ, бўлажак ёр, бўлажак она дунё юзини кўрди. Йиллар ўтади. Қизалоқ ўсиб, бўйи етади. Она совчи кутади. Ниҳоят, юлдузи юлдузига тўғри келгани рост бўлсин деб, дам кулиб, дам йиғлаб, ҳар бир ҳаракатда жигарбандига бахт тилаб, патир ушатади. Худди шу аснода кўзларидан севинч ёшлари оқади. Она бу кунни йиллар бўйи кутган эди. Ниятига етади. Эндиги орзуси қизининг борган жойида яйраб-яшнаб юриши, ували-жували бўлганини кўриш бўлиб қолади.

Шогирд ҳам устозга бамисоли фарзанддек бўлиб қоларкан. Унинг ҳар бир ютуғини, муваффақиятини кўриб дунё-дунё шодланасан. Ногоҳ унинг бахтсизлигидан хабар топгудек бўлсанг, юрагинг ачишади. Менинг бир суюкли шогирдим бўларди. Яқинда тасодифан уни кўчада учратиб қолдим. У билан суҳбатлашдим-у, оромим йўқолди.

Талабалик кезлари у кундузи ишлаб, институтнинг кечки бўлимида ўқирди. Турмушга чиққанини ҳам, боласи борлигини ҳам билардим. Ниҳоятда ҳозиржавоб, билимга чанқоқ эди. Ҳамма имтиҳонларни фақат аъло баҳога топширарди. Юзлари лўппигина, истараси иссиқ, ҳамиша кулиб турарди.

Назаримда қаршимда турган бу аёл билан у аёл бутунлай бошқа-бошқа кишилар эди. Озиб-тўзиб кетибди. Бир вақтлар чақнаб турадиган кўзларига тикиламан. Бу кўзларда қандайдир бир алам, ҳасрат яширингандек. Ҳол-аҳвол сўрадим, негадир у очилиб-сочилиб сўзламасди. Саволларимга қисқа-қисқа жавоб қайтаради.

— Ишлаб турибман. Болаларни бир амаллаб катта қил-япман, — деди-ю, кўзида ёш айланди. Дарҳол ўзини тугди:

— Ҳа, болалар ҳам катта бўлиб, ёнимга киришар. Ишлаётган аёллардан фақат мен эмасман-ку, опа.

Турмуш ўртоғидан гап очдим.

— Хизматчилик, эрта кетиб, кеч қайтадилар. Ҳатто дам олиш кунлари ҳам кўпинча уйда бўлмайдилар. У кишига ҳам қийин.

Сўхбатимиз унчалик қовушмагандан тезгина хайрлашдим. Анчагача уни унутолмадим. Ўзимга ўзим «Нега у бунчалар паришон? Ё қалбида қандайдир жароҳат бормикин? — деб ўз-ўзимга савол бераман.

Сўнг дугонасини учратдим-у, ҳамма нарса равшан бўлди. Дугонасининг айтишига қараганда, эри хотинининг покиза туйғусига тупуриб, садоқатини оёқ ости қилгану қўл остида ишлайдиган бир қиз билан юрган. Охир-оқибат хотинига муносабати ёмонлашган, бўлар-бўлмасга жанжал кўтариб, неча бор уни уйдан ҳайдаган. Болалари ҳам кўзига ёмон кўринган.

Бечора аёл аввалига эрининг ўз ҳузур-ҳаловати деб, шу даражада тубанликка боришини, хиёнат кўчасига киришини ҳаёлига ҳам келтирмаган. Унга ишонган. Кеч қайтиши, ўзгариб, қўпол бўлиб қолиши сабабини хизматдаги кўнгилсизликдан деб ўйлаган. У ҳар тун алламаҳалгача эрини кутар, авайлаб ўралган овқат билан чой ҳар сафар совиб қоларди.

Аёл дардини ичига ютди. Кимга ҳам айтсин? Эрини ёмонлашга тили бормасди.

Оила муқаддас бўлиши керак. Оила олдидаги масъулият кишини номаъқул ишлардан ўзини тийишга мажбур этади. Ўткинчи ҳавас деб ўзини бадном қилиш, бола-чақа олдида юзни қора қилиш ўта кетган ҳаёсизликдир.

Ўша номард эрга: «Мард одам уйланади, бола-чақа қилади. Оила, рўзғор ташвишини ўйлашнинг ҳам ўзгача гашти бор. Хотин кишида ҳам юрак бор, орзу-ҳавас, иззат-нафс бор. Нечун уни шунчалар таҳқирлаш, ҳўрлаш керак? Ўзингиз ёқтириб унга уйландингиз, рафиқангиз фахрланса арзийдиган аёл, ширин-шакар фарзандларингиз ҳам бор.

Демак, сиз хотиндан ҳам, оиладан ҳам ёлчигансиз. Шундай экан, ўринсиз хатти-ҳаракатингиз қанчадан-қанча кўз ёшларнинг тўкилишига сабаб бўлишини, қанча дилларни чилпарчин қилишини била туриб нопок йўлга киришингизни, бахтни топташингизнинг сабаби нима? Ўткинчи ҳавас қурбони бўлиб, бола-чақа олдида юзни қора қилишинг доимо пок сақланиши лозим бўлган ота номига, эр номига иснод келтиришининг нима зарурияти бор? Жамоатчилик ҳам бундайларни лаънатлайди, қоралайди, дегимиз келади.

Меҳр-муҳаббат, вафони улуғлаб Заҳриддин Муҳаммад Бобур шундай сатрлар битган:

Ҳар кимки вафо қилса, вафо топқусидир.

Ҳар кимки жафо қилса, жафо топқусидир.

Яхши киши топмагай ёмонлиқ ҳаргиз

Ҳар кимки ёмон бўлса, жазо топқусидир.

Ҳа, ҳар бир оилада меҳр-муҳаббат, ҳурмат-эътибор нондек азиз, нондек қадрли бўлмоғи лозим. Ана шундагина бундай оилаларни бахтли оила деб айтишимиз мумкин.

ҚАРС ИККИ ҚЎЛДАН

Оилавий ҳаётда бахтли бўлишни ҳамма истайди ва шунга интилади. Унинг ўзига хос мураккаб, «нозик» томонлари борки, уни ҳар бир киши билиши, тўғри тушуниши, тан олиши, ҳаётини шу қонуниятлар асосида қуришга астойдил ихлос қўйиши, бу нарса унинг ички эътиқодига айланмоғи лозим. Ҳа, оилавий ҳаёт муаммоси, хонадон соҳиби, соҳибаси ўртасидаги муносабат, фарзанд камолоти, тақдири ҳамиша диққатга молик масаладир.

Оилада эркак файзи ўзгача. Эркак салобати, саҳоватидан кўнгиллар шоду, диллар чароғон. Яхши эркак — аёл бахти, хонадон қувончи, қобил фарзандлар отаси. Шундай экан, яхши эркак қадрига етмоқ керак. Ҳурматини жойига қўйиб, имкони борича, хизматида бўлиш хотиннинг бурчи.

Оилада эркак файзи, бурчи, вазифаси ҳақида сўз кетганда Ҳамиджон ака ва унинг хонадони кўз олдимга келади.

Турмуш қуришганда ҳали улар ўқишни тугатишмаганди. Бунинг устига фарзандлик бўлишди. Қандай бўлмасин, у рафиқаси ўқишни тугатиб олишини ўйлади, болани бирга боқишди, ҳар қанақа юмушдан орланмади, ота бўлганидан фахрланди.

Икки йил ҳар тонг у ўғлини бағрига босиб, ёнида рафиқаси билан ТошМИ дарвозасидан кириб келар эди. Ниҳоят қийинчиликлар ортда қолди, шифокор бўлишди. Севган касбларини ардоқлаб халқ хизматидан бахт топишди, фарзандлари кўпайди, эр-хотин муҳаббатига муҳаббат қўшилди. Болалар тарбияси, келажаги уларнинг ширин ташвишига айланди. Оилада уч ўғил вояга етди. Катталари уйлик-жойлик бўлишди. Қуш уясида кўрганини қилади деганларидек, ўғиллар отага тортишди.

Ўттиз уч йиллик турмушлари аҳилликда ширин ўтди. Эр хотинни аяди, хотин эрни сийлади. Бир-бирига вафодор бўлишди. Ўртада ёлғон-яшиқ, алдамлик бўлмади. Бири қизишганда, иккинчиси паст келди. «Мен сен»га боришмади, кўнгил қолдиришмади. Эр-хотин «аррани баробар тортишди», оқибатда, оилада тотувлик бўлди, болалар қувнаб ўсишди.

Ҳа, турмушда нималар бўлмайди дейсиз. Сиртдан осойишта, тинчдек кўринган хонадоннинг ҳам ўзига яраша ташвиши, сири бор. Бунда ақл билан иш тутиш, босиқлик, кўнгил кенглиги, гапни яхши томонга буриш, айрим «нарсаларни ичга ютиш, «ҳасрат», «гина»дан йироқ бўлиш кабилар бахтни асрашнинг муҳим омилидир. Уйланиб, болачақалик бўлгандан кейин бўйдоқликдаги ҳаёт қолиб кетаркан. Ишдан чиқиб уйга шошиласиз. Йўлингизга кўз тутган маҳбубангизни ўйлаб қадамингизни шаҳдам ташлайсиз.

Халқимизда насл-насаб суриштириш одати бор. Бунда бойлик, амал назарда тутилмай, тарбия кўрганлик, ота-онаси қанақа кишилар экани тушунилади. Қиз чиқариш тараддудида бўлган ота-она «болам тинч бўлса бас, кўз ёши оқмаса, бўлди» деган ўйда бўлади.

Ҳалол пул топиб бола-чақа боқиш, пок яшаш, инсонийлик, ўғил-қиз тарбиясига жонқуярлик, кенглик, тилнинг

ширин бўлиши, меҳрибонлик оиланинг бугунги ҳамда эртанги истиқболидир.

Турмуш мураккаб, ўз қонун-қоидалари бор. Кўп ҳолларда мураса-ю мадорага борилади. Акс ҳолда, оила бузилиши ҳеч гап эмас. Адолат, виждон билан иш тутган яхши, ёмон кунларни ўйлаймиз, торозуга соламыз, ношукурчилик бўляптими, деган мулоҳазаларга борамиз. Яхши кунларга умид боғлаб, ўртадаги совуқчиликни унутамиз.

Одилжон хотини табиатини яхши билади, характери «тезроқ», кўп нарсада «ўзибилармон». Хотинининг қайсарлиги тутганда, у оғир бўлади. «Сеники маъкул» қабiliда иш тутади. Бунн онадан барвақт қолиб етимликда ўсган-да, деб билди. Шу боисдан ҳам уни кечирар, гапларини кўнглига олмасликка тиришарди. Ўша пайтлари унга осон бўлмади, албатта. Ўзини ушласа ҳам, ичида қаттиқ ҳаяжонланди. Бу ҳақда оғиз очиб биронга одамга нолимади. Шундай кезларда хотини хатосини тушунди ва эрининг ҳурматини яна оширди. Бу билан хотини айбига иқрор бўлгандек туюларди.

Инсонликнинг яхши хусусияти — беғаразлик, ёмонликни унута олишдир. Бундай одам соғлом бўлади, ғам-ғуссадан йироқ бўлади, қаримайди. Одамлар ҳам ундан баҳра оладилар. Ҳурматталаб бўлиб, иззат-нафс, қовоқ солиш, кесатиш, ичимдагини топ, «мажбурсан» қабiliда муомала-муносабатда бўлиш хатодир. Ҳурмат қилишга «мажбурият» юклаб бўлмайди. Аввало, холис хизмат билан, қолаверса, яхши сўз, ширин гап айтиб қалбни иситиш, ийдириш лозимлигини унутмаслиги керак. «Ҳурмат қилсанг, ҳурмат топасан» деб бежиз айтилмаган.

Оилада қайнона ва келин муносабати алоҳида аҳамият касб этади. Қайнона келинга меҳрибон, инсофли муносабатда бўлса, яхшисини ошириб, ёмонини яширса, ўзига яхши. Келин ҳам уйга меҳр қўяди. Қайнонанинг ҳам айтгани айтган, дегани — деган бўлади.

Она-боладек яшаётган қайнона-келинларни кўриб меҳринг товланади, ҳавас қиласан киши. Келинга фарзандидек қараб, меҳригиёсини улашаётган қайноналар қанчадан-қанча.

Бундай қайнона ўз навбатида, келинидан иззат-ҳурмат кўради. Қайнона билан келин аҳил оилада ҳаммаша кўнгил-хушлик, тотувликни кўрасиз, рўзғорда ҳам барака бўлади.

Афсус, минг афсуски, ҳаётда ноинсоф инсонлар ҳам учраб туради. Куйида оқибатсиз оилага тушиб, орзу-умидлари топталган келин ҳикоясини эътиборингизга ҳавола қиламиз.

«Ўқимишли оилага келин бўлдим. Қайнотам, қайнонам ҳам оқ-қорани таниган, замонавий кишилар эди. Турмуш ўртоғим, қайнсингилларим институтни битиришган, ҳам-малари ишларди. Эрта билан барвақтроқ туриб нонуштага бирор иссиқ овқат тайёрлашга уринаман. Уй-ҳовлиларга қараб чиқаман. Дастурхон ёзиб, ҳаммаларини чойга таклиф этаман. Сўнг дастурхонни йиғиштираман-у, ишга чопаман. Ишдан қайтиб, кечки овқатга уннайман. Нима иш қилсам ҳам, ўз ойижонимнинг режаларини эслайман. Ойим ғоят режали иш тутардилар. Яхшиям ишга солиб, ўргатган эканлар. Бўлмаса қийналардим, яна гап-сўзга қолардим. Тутган ишим қайнотамга ёқарди. Шунинг учун: «Барака топинг келин, кам бўлманг», — деб кўнглимни тоғ қилардилар. Меҳрим ҳам уларга кўпроқ тушганди. Қайнонам эса анча қийиқ, унча-мунча одамнинг ишини ёқтиравермасди. Нима иш қилсам, ёнимда разм солиб турардилар. Қараб турганларини сезардим-у, негадир эсанкираб, қилар ишимни билмай қолардим. Шунда ё кўлимдан бир нарсани тушириб юборардим, ё бўлмаса, ишим унмай диққат бўлардим. Ўз ҳолимга қўймай, ҳадеб камситар эдилар. Шундай бўлгандан кейин, билганингни ҳам унутиб қўяр экансан. Бир ишга тутинсанг, қўлинг бормай, зириллаб турасан. Қўйингчи, овқатдан ҳам бир камчилик топиб, кўнгилни хижил қилардилар, «ё суюк, ё шўр, ё тузи паст» деб ранжитардилар.

Аввалига уялдим, кечирим сўраган вақтларим ҳам бўлди. Кейинги сафар огоҳроқ бўлишга тиришдим. Барибир бўлмасди, яна бир нарсадан айб топиб турардилар. Ўйлаб, ҳайрон бўламан. Уйда ҳам шу овқатларни қилганман. Бувимнинг сўзларини эслайман. «Боламнинг қўли шакар, овқати бирам мазали бўлибдики, ичиб танам яйрайди», дердилар. Бу мақ-

товлардан эриб кетардим. Эртасига, индинига ҳам овқат қилгим келиб турарди. Нега энди бундай? Ўйлаб сиқиламан. Яна қайнонам икки гапнинг бирида: «Ўғлимга муносиб-массан» деб камситиб турса, қилган ишимдан камчилик топса, кўнглимни чўктирса, шу уйга қандай қилиб кўнгил исийди. Қайнсингилларимдан ҳам хафа бўламан. Ёш бўла туриб, одамга ачинишмайди. Тиллари бирам аччиққи, жон-жонингдан ўтиб кетади. Ахир, эрта-индин ўзлари ҳам келин бўлишади-ку.

Жуда алам ўтган пайтлари турмуш ўртоғимга гапириб йиғлардим. Мени юпатиш, далда бериш қаёқда, унинг ўрнига кўполлик қилиб, баттар дилимни оғритарди. Эркак эркакдай бўлса, ўз ақли билан иш тутиб, ҳар икки томонга муносиб, илиқ сўз топса, кўнглинг исиб, муҳаббатингга муҳаббат кўшилади-ку. Лекин тушунмаган одам билан ўтган умр эсиэ экан. Ўзингга савол берасан: «Ким учун у уйда яшаяпсан?»

Борди-келди гаплар бўла бошлади, бора-бора ўртага со-вуқчилик тушаверди. Энди ойимларни гуноҳкор қила бошлашди. Уйга фақат икки-уч ойда бир боришимни шарт қилиб кўйишди. Бунисига чидай олмадим. Онам бечоранинг гуноҳи нима? Қиз боққаними? Уни ўқитиб, олий маълумотли қилганими? Ўша уйда тинчиб кетишимни ўйлаб, на-сиҳат берганими?

Она ҳеч қачон қизининг бахтсиз бўлишини истамайди. Хўрлансангиз, албатта, ташлаб қўймайди. Бағрига олиб, дар-дига малҳам бўлади. Ичида бахтсизлигига куйиб, ранги заъ-фарон бўлади. Қайнотам ҳам бора-бора уйдагиларнинг гапини маъқуллайдиган бўлди. Мен бу уйда ёлғиз эдим. Хуллас, кў-лимдан келганича уларни ҳурматлашга, шу уйда муроса-ю мадора қилиб кетишга кўп тиришдим. Ҳар қанча оғирчиликка кўндим. «Сув келса симирдим, тош келса, кемирдим». Бўл-мади, хўрлик жонимдан ўтди.

Ҳозир ота-онамникидаман. Яқинда она бўлишимни ўйлаб, тақдиримга куяман. Боланинг келажаги нима бўлади? Ота-онамга ҳам ачинаман. Ҳар куни қош-қовоғимга қара-шиб, бир ўтлари ўн ўт бўляпти».

Хўш, кўнгилсиз воқеанинг сабаби нима? Уйда бўйга етган қизлар бўла туриб, ҳамма юмушни келин устига юклаш инсофдан эмас. Бунда кўпроқ қайнонани айблаш керак. Она ўз қизига ачинади-ю, нима учун келинга шафқатсиз бўлади? У ҳам энди ўзининг фарзанди-ку.

Бўлар-бўлмасга келинини айблаш, бегуноҳ қудаларга ҳурматсизлик яхшиликка олиб бормайди.

Қайнсингилнинг келинойига яқин бўлгани қандай яхши!

Яхши она кўлида тарбия топган қиз янгасига ўта меҳрибон бўлади. Ўзи ҳам ундан кўп нарсаларни билиб, ўрганиб олади. Қиз боланинг яхши номини чиқарадиган, ҳамиша кунига ярайдиган киши келинойидир. Онадек меҳрибон янгани ҳурматлаш ҳар бир ҳаёли қизнинг бурчи.

Ота-онани вақтида кўриш, ҳол-аҳволини сўраш ҳар бир фарзанднинг бурчи. Келин ҳам бировнинг боласи. Ота-онасини тез-тез бориб кўргани учун келинни гуноҳкор қилиш одам-гарчиликдан эмас. Ётти тирноқдан ажратиб бўладими? Ёшларни тушган ерида тиниб-тинчиб кетиши, ували-жували бўлиши кўп жиҳатдан онахонларга, уларнинг меҳр-мурувватига боғлиқдир.

ОНА — БОҒБОН

Аҳмаджонларнинг катта ҳовлиси. Эрталаб, тўрдаги айвонда Шарофат ая ёлғиз. Кирларни таҳлади. Невараларининг кийим-бошларини кўздан кечирди. Тугма қадади, чокларни тикди. Пайпоқларни қунт билан тўрлади. Кун ёйилиб, вақт ҳам алламаҳал бўлиб қолибди. Қорни очгандек бўлди. Келин ётган хонага қараб «Тавба, ҳалиям турмаяпти у. Ётаверармикан-а! Эрта турганнинг хосияти кўп-ку. Уйғотаймикан, чой ҳам совиб қолди, йўғ-е, тагин хафа бўлиб юрмасин мендан, майли ўзи чиқиб қолар», деган ўй кўнгилдан ўтди.

Шу пайт хонадан келин чиқиб қолади. Таъби бир оз суст, нимадандир жаҳли чиққандай.

Қ а й н о н а : Болам. Эртароқ турсангиз бўлармиди?

К е л и н : Ётсам ётибман-да, кечгача ишлагандан кейин чарчайди-да. Ўзингиз...

Қ а й н о н а : Эрта туришнинг хосияти кўп, болам, ишингиз ҳам унади. Эшикли уй, биров келиб қолса, уят эмасми? Келинли уй деб ким айтади, айланай.

К е л и н : *(зарда билан)* Ўз ҳолимга қўясизми, йўқми? «Кеч келдинг, барвақт турмайсан, уй-рўзғорни билмайсан», дейсиз. Бунча кундошга ўхшамасангиз?

Қ а й н о н а : *(алам билан)* Ҳа, она бўлиб гапирмасам, ким гапирadi. Мунча ношудсиз, болам. Бундоқ уй тутишни, эр эплашни билмасангиз, каттани катта ўрнида кўрмасангиз, бунинг устига тилингиз бир қарич, ўлар бўлсам ўлиб бўлдим, сиздақа ўқиган, ишлайдиган келин йўқми? Тўлиб ётибди. Мана, лоақал ён қўшни Муаттархондан ибрат олсангиз бўлмайdimи? У ҳам сизга ўхшаган келин. Барака топкур, уйни ҳам эплаяпти. Қайнона-қайнотасини бошига кўтаради. Эрини сийлаб ҳурматини келтиради-я.

К е л и н : *(лабини буриб)* Оббо, намунча мақтамасангиз? Жа, Сизга ёқиб қолибди-да-а?

Қ а й н о н а : Қайнонасининг айтишига қараганда, Муаттархон докторларнинг олими бўлганмиш. Тунов кун и аллақайси йиғинда қайнотаси Қўчқор амакингиз ҳам «Мани келинимдакаси дунёда битта» деб мақтанибди. Ота-онасига раҳмат, қизларига яхши тарбия беришган. Ахир бундай келин кимга ёқмайди? Кошки сиз ҳам Муаттархондай... *(гапи оғзида қолади. Саодат қайнонаси унга шама қилаётганини билиб энсаси қотди. Жаҳли чиқиб эшикни тарақлатиб ёпиб уйга кириб кетади. Энди воқеа ичкарисида давом этади. Эр-хотиннинг айтишгани, болаларнинг йиғиси Шарофат холага эшитилиб турарди).*

К е л и н : Онангизнинг аччиқ таъналаридан ўлар бўлсам ўлиб бўлдим, ўтирсам ўпоқ, турсам сўпоқ, дейдилар. Бу уй эмас, жаҳаннам. Кетамиз, бўлак турамиз. Мени десангиз, шундай қиласиз. Бўлмаса ўзим кетаман.

А ҳ м а д ж о н : *(саросимага тушиб иккиланади):* Онамни десам, сен ва болаларим, сенларни десам у онам-ку! Мендан

бўлак уларнинг кими бор? Ишонгани, кўзининг оқ-қораси мен бўлсам, тушунсанг-чи! Қачонгача икки ўт ичида ёндирасан мени? Сенга ҳам инсоф кирадими, йўқми? Ўзинг ҳам ўғил-қиз ўстиряпсан. Бир кун сени ҳам бошингга шу кун тушса, нима қиласан, нодон?

К е л и н : Ҳа, Сиз ақлли, мен нодон, ўша кун келганда кўрамиз. Майли, онангиз билан қўшмозор бўлинг! *(болаларини етаклаб Саодат чиқиб кетади)*

* * *

Кенг саҳнли ҳовли. Саодатнинг аразлаб келганига ҳам анча кун бўлди. У онасига ҳасратларини тўкиб соляпти.

О н а : Бо худо, ўша қайнонангни . . . Доим «мижи-мижи» қилади. Мияси айниган кампир. Кун бўйи нима иш қилади, ўзи?

С а о д а т : Гап сотадилар-да, гап.

О н а : Ҳа, сенга қийин бўлди. Қайнона она бўлармиди, сенга ачинармиди? Сенга куядиган мана мен *(қўлини кўкрагига уриб)*. Бориб ўша ношукур кампирни бир «узиб» келайки... Лекин айтайми, ўзингга ҳам айб бор. *(Она овозини пасайтириб.)* Ўшанинг ўғлига тегдинг-у, «шалвираб» тушдинг. Қиз вақтингда тутган ерингни кесадиган «шаддодгина» эдинг. Ҳа, айтгандай, «Онанг уй-рўзғорга солмабди» деганида: «Онам ўқитди, бахтимни ўйлади», деб оғзига урмадингми қайнонангни?

С а о д а т : Ундан баттарроғини қилдим, барибир ўзи ҳам, ўғли ҳам насихатини қўймайди.

Холисона айтинг, азиз китобхон, ўз қизига бахт тилаган она шундай иш тутадами? Қиз бола ўқиб, илм-ҳунарли бўлиши яхши. Лекин бу бахтнинг бир томони-ку, вақти келиб, қиз бола турмуш қуради, оила-рўзғор тебратади, она бўлиб фарзанд тарбиялайди. Эр эплайди, қайинбўйинлар билан муомала қилади. Бу қиз бола бахтининг муҳим томони. Оналар буни яхши билишлари керак.

Аҳмаджонларнинг уйи. Она-бола дардлашиб ўтиришибди.

Аҳмаджон : Ойижон, сиз кўпни кўрган, оқ-қорани таниган аёлсиз. Ҳаммамизни ақлли-хушли қилиб тарбия-ладингиз. Мана ёмон бўлмадик, меҳр оқибатлимиз. Кўли-мизда ҳунаримиз бор. Уй-жойли қилдингиз, кўплар бизга ҳавас қилишади. Шундай бўла туриб, наҳотки битта келинингизни йўлга сололмасангиз? Йўқ, ойижон, сиз бунинг уддасидан чиқасиз. Сизга ишонаман.

Она (*қалби юмшаб, меҳр билан*): Болам, фарзанд ҳам ҳар хил бўларкан. Мана, Мастура опоқингнинг ўғли Жўра жуда нобоп чиқибди. Хотинининг бўлар-бўлмас гапларига кириб, онасини беҳурмат қилармиш. Ҳа, Мастура опоқингга ачинаман. Бечора не қийинчилик билан уни ўстирганди. Шукур, сен эсли-хушли бўлдинг. Мени ҳурмат қиласан. Хотинингни ҳам кўнглини қолдирмасликка ҳаракат қиласан. Биримизни иккинчимизга иситишга уринасан. Сендан минг бор розиман. Барака топ, ўғлим. Ҳақиқий ота ўғилсан. Тўғри, келиним баъзан нодонлигига бориб, бир хил нарсаларнинг фарқига бормайди. Кўявер, ўзим ётиғи билан тушунтириб кўяман. Невараларимни ҳам соғиндим. Олиб келсанг бўлармиди?

Аҳмаджон : (*миннатдор ҳолда*) Майли, бориб кўраман, зора йўлга тушиб қолса.

Саодат онаси билан ҳомуш суҳбатлашиб ўтирибди. Болалар чуғурлашиб ўйнашмоқда. Бирдан эшик очилиб, Аҳмаджон кириб келади.

Болалар : Урра-урра, дадам келдилар, дадам.

Биринчи бола : Дада, сизни соғиндик, дадажон.

Иккинчи бола : Ойим «уришқоқ», «мижи-мижи»лар, катта ойим айтдилар? (*Отасига эркаланиб*).

Ҳаммалари бирдан : Уйга кетамизми, а?

Аҳмаджон : (*ҳаяжонланади, қизчасини кўлига кўтариб*) Ҳа, кетамиз, кетамиз, жоним.

Аҳмаджонни она-бола ўтиришга таклиф қилишади. Анча ҳовуридан тушиб қолган Саодат хижолатда ҳол-аҳвол сўрашгач, Аҳмаджон мақсадга ўтади.

Аҳмаджон : *(мулойимлик билан)* Саодат, тўғри, жаҳл чиққанда ақл кетади дейишади, лекин сиз ёш бола эмассиз, ўзингизни тутишингиз керак. Ахир ойим кексайиб қолдилар, ҳар ҳолда, уйнинг каттаси, маслаҳатгўйимиз. Қари билганини пари билмайди. Бир нима десалар, бизнинг фойдамизни ўйлаб гапирадилар. Сиз кўпинча ойимлардан ўринсиз хафа бўласиз. Киши кексайгандан кейин кўнгли ҳам нозик бўлиб қолади. Шуларни ўйласам, назаримда фарзандлик бурчимни ўрнига қўёлмагандайман. Шунинг учун ҳам бу ҳақда яна бир бор ўйлаб кўришимиз керак *(қайнонасига қараб)*, тўғрими, ойи?

Қайнона : *(бир оз жаҳл билан)* Тўғри-ю, лекин ҳадеб бировнинг боласини чўқийвермасинлар, болам кўчада қолгани йўқ, айтиб қўйинг қудамга, золимлик ҳам эви билан бўлсин.

Саодат : *(эрининг гапидан кейин таъсирланиб)* Унчалик эмас, ойи! Мен ҳам, *(дудуқланиб)* оз-озгина қизишиб... *(гапини тугатолмайди)*.

Қайнона : Нима? Айб кимда? Қайнонангни қоралаб, ўзингни оппоқ қилиб келгандинг-ку. Гапирсанг-чи, гапирсанг-чи, жувонмарг.

Саодат : *(ноқулай аҳволда)* Айтган гапларимга пушаймонман. Энди ойимнинг юзларига қандай қарайман?

Аҳмаджон : *(кулиб)* Ҳаммадан ҳам хатолик ўтади-да. Хатони тушуниб, тан олиш марднинг иши.

Саодат : *(хаёлан қайнонаси билан гаплашади)* Ойи, мени кечиринг. Иззатингизни жойига қўёлмадим. Ўзимни ўқиган, сизни саводсиз деб, талтайиб кетибман, гўр бўлмасам, шундоқ қилармидим? Яхшиям сиз босиқлик қилгансиз. Энди бир умр сизни бошимга кўгараман. Шундоқ ойимнинг қадрига етмабман-а. Энди одамлар кўзига қандай қарайман, улар менинг ҳақимда нима дейишаркин?

Шундай одамлар бор бўлсин! Одабийлик, ҳиммат, мурувватдан гап кетганда киши чинакамига яйраб кетади. Атроф-олам, ҳаётнинг гўзаллиги, ширинлиги ҳам ёлғиз шу яхшилик, яхшилар туфайли-ку, ахир. Ҳа, яхши одамларда,

меҳр-вафо ҳикмат кўп, улар хазинасида фақат бахту, мулкида одамлар хушвақт.

Бизда шундай одамлар борки, улар ўзларининг ҳалол меҳнати, хушодоби, камтарлиги, ажойиб фазилатлари билан кишилар ўртасида ҳурмат қозонишган. Улар инсон деган юксак номни ҳаётда покиза сақлаб, унга муносиб иш тутадилар, кишилар тақдири ҳақида қайғуриб, оғирини енгил, мушкулини осон этишга ҳаракат қиладилар. Одатда, шундай кишилар одамларга меҳрибон, хушфёъл, оққўнгил бўладилар. Шунинг учун улар ўз оилаларида, маҳаллада, иш жойидаги жамоада, ёру дўстлари ўртасида ҳурматга сазовор бўладилар.

Кишиларга яхшилик қилиш, уларнинг ҳаётда ўз ўрнини топишда кўмаклашиш, бахт-саодатли қилиш саҳий қалб, меҳри дарё кишиларга хос бўлган инсонийлик жасоратидир. Инсонийлик деганда одамгарчиликни, яхшиликни, меҳр-муҳаббатни, вафо, садоқатни тушунамиз. Инсон меҳри, инсон мурувватидан ҳаёт гўзал, инсон дили мунаввар. Инсон умри неча йил яшагани билан ўлчанмайди. Умр — инсон бахт-саодати йўлида қилинган хайрли ишлар, кўрсатилган мурувват, чекилган азият билан ўлчанади. Баъзан кишини ҳаёт лаззатларидан воз кечиб, умидсизликка учрайдиган пайтлари ҳам бўлади, бунинг сабаблари турлича. Шунда яхши кишилар туфайли умидсизликдан қутулиб қоласан. Қийинчиликни енгиб ҳаёт оқимиға тушиб оласан. Ҳаёт машаққатларига бардош беролган одамгина, унинг марҳаматига сазовор бўлади.

Инсонийлик — биров оғир шароитга дуч келиб, умидсизликка тушиб қолганда унга раҳнамолик кўрсатиш, юз берган қийинчиликни енгилда унга ишонч туғдиришдир.

Ўз жонини қийноққа солиб, ўзгаларга қувонч бахш этувчи, ҳақиқат, адолат, диёнат, одамлар манфаати йўлида ўзини фидо қилувчи шахслар ҳаётда учрайди. Шундай бўлмаганда инсон деган зот бу қадар табаррук бўлмасди.

Шу ўринда мана бу воқеага эътибор беринг: «Онамнинг ўлими бувим қаддини яна ҳам букиб қўйганди. Унинг ёш кетганига бир куйса, тўрт етимга қараб икки куярди. Уйи-

миздан файз кетганди. Назаримда барча хурсандчилигу яхши нарсалар онам билан кўмилгандек.

Илгари уйимиздан меҳмон аримасди. Хурсандчилик, ўйин-кулги бўларди. Онам бечоранинг елиб-югуриб меҳмон кутганлари эсимда. Ҳаш-паш дегунча бир йил ҳам ўтиб кетди. Бувим куч-қувватдан кетаётганини сезгани сайин куёви ва набираларининг тақдирини ўйлар, шу ҳовлига инсофликкина бир жувоннинг келишидан бошқа илож йўқлигини тушунарди. Она учун қанча оғир бўлмасин, отамни уйланишга кўндирди. Уйга «Ўғай она»нинг келиши биз учун қандай даҳшатли кўринди. Дилга солиб кетган она яраси янгиланди, уйлар баттар мотамсаро кўринди. «Ўғай она» нималигини чўпчаклардан билардим.

«Ўғай она» деганда кўз олдимга барваста, баджаҳил хотин келарди. Уйда ҳукмрон, қандай бўлмасин отани болалардан совутишга уринадиган, етимларга азоб бериб, кўнгли жойига тушадиган аёлни тасаввур этардик. Ҳа, «Ўғай она»ни биз ана шундай тасаввур этардик. Кунлар кетидан кунлар ўтарди. Ниҳоят, биз кутган ўша кун ҳам келди. Мана, уйимизда ўғай она пайдо бўлди. Пилдираб юрган укамга термуламан. Негадир, хўрлигим келади. Гўдак укагинам етимлик нималигини билмасди. Ана, у «ёғоч от»га мингашиб ҳовли бўйлаб чопарди. Қувончи ичига сиғмай қичқирарди. Нима бўлди-ю, кўзи бирдан ўғай онамизга тушиб қолди. Бир чинқириб «ойи-жон» деди-ю, ўзини унинг бағрига отди. Маҳкам қучоқлаб олди. Йиғи аралаш «Ойижон, ойижон, энди йиғламайман, яна ўлиб қолмайсизми?» деб ёлворди. Ҳаммани йиғлатди. Ўғай онамиз ҳам укамни бағрига қайта-қайта босиб, йиғлади.

Эй худо, худди ўзимизнинг онамиз тирилиб келгандек эди. Ростанам, у онамизга ўхшаб кетарди.

Кўп ўтмай, бувим ҳол-аҳволимизни билишга келди. Севиниб бувимни ўраб олдик. Онамиз ҳам уйдан чиқди-ю, энг қадрдон, жуда соғинган кишисини кутгандай қучоқ очиб кўриша кетди. Айланиб-ўргилиб дастурхон ёзди. Бор ноз-неъматлар билан меҳмон қилди. Ҳар гапда оғизларидан

«ойижон» сўзини қўймасдилар. Укам ойим тиззасида ўтириб эркаланарди.

Набираларини ювинган-таранган, хурсанд қолда кўрган бувим севинди. Шукур қилгандек, лаблари нималарнидир айтиб пичирлади. Онамни қўл очиб дуо ҳам қилди. Орадан кунлар, ойлар, йиллар ўтаверди. Онам ўлими билан уйимиздан ариган файз-ҳаловат, меҳр-муҳаббат қайтиб келгандек бўлди. Бу дилкаш жувон қалбимизда меҳр уйғотди. Биз улардан яхшилик кўрдик, яхшиликни ўргандик. Ҳаммамиз уларга ўз онамиздай меҳрибон бўлиб қолдик.

Ўгай онамизнинг яхши аёл экани бувим бетоб кунларида яна ҳам билинди. Ётиб қолган бувимни бир ой чамаси парваришлаб боқдилар. Оқ ювиб, оқ тарадилар. Кўнгилларига ёққан таомларни пишириб оғизларига тутдилар. Шу воқеадан сўнг онамизга бўлган меҳримиз яна ошди. Бувим ҳам қизим деб, астойдил кўнгил қўйдилар.

Қаранг-а, бундан ҳам олижаноброқ иш борми?!

Ўлиб кетган кундошининг онасига шунчалар яхшилик, меҳрибонлик, мурувват. Бу ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди. Ёлғиз онажонимга ўхшаш меҳрли, асл одамгина бунга қодир. Ёш жувоннинг шунча боласи бор киши билан турмуш қуришга рози бўлганлиги, тўрт боланинг ўзига яраша ташвиш-аламини кўтаришга журъат этганлигининг ўзи меҳрингни оширади.

Мана, онамга тикиламан. Энди унинг сочлари оппоқ, юзларида ажинлар. Балки биз туфайлидир. Лекин онагинам, руҳан тетик, юзларидан нур томади. Дуогўй, файзли кексалардан. Шу меҳри дарё онамиз туфайли ўқидик, одам бўлдик. Ҳаммамиз уйлик-жойлик, бахтли яшайтимиз. Ҳамма-ҳамма бахтимиз, қувончимизнинг боиси азиз онамиз эканини яхши биламан. Онамиз бизни бахтиёр этгани учун ўзи ҳам ғоят бахтиёр».

Ҳа, бу онахон ўзининг юрагини, бағри тўла меҳрини стимуларга улашибди. Муқаддас оналикни, одамгарчиликни эъзозлаб ўрнига қўя олибди. Ўксик, ҳувиллаб қолган кўнгиллар уйини меҳр чироғи ила ёритибди. Болалар кетидан

яна ука-сингиллар туғилди. Ота-она паноҳида бир-бирига меҳрибон жигар бўлиб ўсишди. У тўрт қиз чиқариб, икки ўғил уйлантирди.

Энди она бахтли кексалик гаштини суряпти. Ўғил-қизлари унинг атрофида парвона. Қўйгани жой топишмайди. Тўрга ўтқазиб, овқатнинг олдини унга сузишади.

Яхшилик — яхшилик келтиради. Яхшилик қилган одам муродга етади. Айтгандай, агар яхшилик беминнат бўлса. Ҳа, она бағри кенглиги, болажонлиги, диёнати туфайли ҳақиқий она бўлишга эришди, етимлар меҳр-муҳаббатини қозонди. Шундай яхши кишилар бор бўлсин, кўпайсин, деймиз.

«Ҳар ким экканин ўради». Кишининг ёши улғайиб, белидан қувват, кўзидан нур кетиши билан кўнгли нозиклашиб қоларкан. Дилидан кўп нарсаларни ўтказаркан, уддасидан чиқолмай афсусланаркан. Шу боисдан ҳам ўғил-қизга муҳтожлик сезиларкан. Фарзандлар ота-оналари кексайиб, куч-қувватдан қолаётганлари, кўнгиллари нозиклашиб бораётганини тушунишлари, уларга иложи борича ғамхўрлик кўрсатишлари лозим. Маъфиратхон опа ёшлигини болалари бахтига алмашди. Умид билан фарзанд ўстирди. Ўқитди, меҳнатда чиниқтирди, одобига қаради. Ҳаммаси илм-ҳунарли бўлишди. Онанинг меҳнати зое кетмади. Ўғил-қизлари боодоб, она ҳурматини жойига қўядиган болалар бўлишди. Ака-ука, опа-сингиллар бир-бирига меҳрибон, оқибатли. Қайнона-келинлар она-боладек яшашади. Овсинлар ўзаро аҳил, бир-бирининг ишини қилиб, болаларини боқиб кетаверишади. Қут-барака, бахт-саодат шу оилага кулиб боққандек.

Бу хонадонда катталар иззатда, ёшлар хизматда. «Қари бор уйнинг — зари бор», дейишади.

Кўнгилни кенг тутиш, ёшлар дилини тушуниш, хатосини яхшилик билан «болам», «бўтам» деб тушунтириш, келинга ўз фарзандидек қараш оила бахти, она қувончининг асосий омилидир. Она фарзандларидан минг бор хурсанд.

— Шукур, ўғил-қизларим, келин-куёвларим бири-биридан яхши, ҳурматимни қилишади. Ҳар нарсанинг олди,

яхшисини менга аташади. Болаларидан ўзларига ҳам қайтсин.

Келини Маъмурахон ҳақида қайнона оғзидан бол томиб гапирди:

— Каттам, барака топкурнинг ўзи бошқача. Очиқ, далиғули, борини аямайди. «Ойижон, ойижонлаб» эси кетади. Болаларимга туққан онасидек меҳрибон, қўлимга ёш келин бўлиб тушди. Аввалига техникумда, кейин институтда ўқиди. Онаси йўқ, ўксинмасин, дедим. Болаларини боқдим. Ишлаб ўқиса ҳам, уй ишларини эплади, чаққон бўлди. Бирор марта «сан» «манга» борганимизни билмайман.

Кичикларим опа-акаларини сийлашади. Уларнинг маслаҳатисиз бирор ишга қўл уришмайди. Барака топишсин. Укалари оёққа тургунча озмунча меҳнат қилишмади. Ҳамиша аҳил бўлинглар, ака-укалар бир-бирининг кунига ярайди, деб гапириб тураман. Бирини иккинчисига меҳрини иситишга уринаман. Қайси бири бирор нарсадан муҳтожлик сезса, ўшанинг ҳолидан хабар олдираман. Гапимни икки қилишмайди. Болалари ҳам шунга ўрганишган.

Фарзандлар меҳригиёсидан ёшарган онахонга ҳавас қилдик. Ҳамманинг фарзанди ҳам шуларникига ўхшасин деб, ният қилдик. Маъфиратхон аянинг қувончини, яъни ўғил-қизлари, келин-куёвлари яхши, бир-бирига меҳрибон, оқибатлилигини бир мисолда гапириб бермоқчиман.

Кутилмаганда кичкина қизи аварияга учраб, ҳаёти хавф остида қолди. Опа-сингил, ака-укалар оёққа туришди. Кўп шифокорларга мурожаат қилишди. Не-не дори-дармонларни топишди. Ўртада ташвиши зиёда онадан хабар олишди, унга тасалли беришди. Ўша кезлари келини Маъмурахон тоза елиб югурди. Овсинлари бемор опаларининг уй-жойи, болачақасидан хабар олиб туришди. Дунёда инсон меҳридан зўр нарса йўқ экан. Сожидахон бир неча ой деганда тузалиб кетди.

Ниҳоят уни яна умидли ўйи, севикли ёри, отасидек меҳрибон қайнотаси ёнида, бир-биридан ширин ўғиллари бағрида кўришиб шукур қилишди, севинишди.

Ота-онани ризо қилиб, эл-юртда азиз бўлган ўғил-қизни ҳамма суяди. «Баракалла, асл ота ўғил экансиз!», «Отангизга раҳмат!», «Кам бўлманг», «Мартабангиз улуғ бўлсин!» деган яхши истаклар билдиришади.

Чиндан ҳам ота-онасини қадрлаган, оиласини севган, катта-кичикнинг ҳурматини ўрнига қўйган ҳар бир инсон одамлардан раҳмат эшитади, обрў-эътибор топади, бахтли бўлади. Ота-онасига фарзанд нимаики қилса, ҳаётда ўз болаларидан шундай мева олади. Шунинг учун ҳам доно халқимиз «ҳар ким экканини ўради», дейди. Бу ҳикматни ҳеч ким, ҳеч қачон унутмасин!

ҚУШ УЯСИДА КЎРГАНИНИ ҚИЛАДИ

*Тарбиялаш яшашга ўргатиш демакдир.
(Донолар бисотидан)*

Яхши фарзанд она дилига қувонч ва гурур бағишлайди. Унинг ҳаётини мазмундор қилади. Бунга эришиш кўп жиҳатдан онага боғлиқ. У ўз фарзандининг асосий тарбиячиси. Она қалбидаги дарёдай меҳр ҳар қанча фарзандни ардоқлашга етади. Аммо оила учун ҳам, жамият учун ҳам фойда етказадиган меҳнатсевар, билимдон, юксак маданиятли ўғил-қизларни вояга етказиш учун шу меҳрнинг ўзи кифоя қилмайди. Унга, албатта, талабчанлик қўшилиши зарур. Бу ҳолда онгли тарбия она меҳри билан уйғунлашиб, фарзанд камолотида муҳим восита хизматини бажаради.

Тарбияшунос олимлардан бири болаларни ажойиб гуллаган олмazor боққа таққослаб, бу боғда, албатта, ишлаш зарурлиги, вақти-вақти билан ерни юмшатиш, дарахтни сугориш, ҳашаротларни йўқотиш, қуриб қолган шохчани кесиб ташлаш кераклиги, дарахтни ҳам ўз вақтида усталик билан оқилона парвариш қилинса, кузда ундан яхши мева кутиш мумкинлиги тўғрисида гапириб, болаларни ҳаётнинг бўронларидан оқилона ва тўғри олиб ўтиш иштиёқидаги ҳар бир киши бу ишни қила олишини алоҳида таъкидлаган эди.

Келинг, яхшиси тадбиркор, оқилона оналар ҳаётига назар ташлайлик. Муқаддасхон опа 3 қиз, 1 ўғилнинг онаси.

Унинг меҳр чашмасидан баҳра олиб ўсаётган ўғил-қизларга кўпнинг ҳаваси келади. Уларнинг 2 қизи, бир ўғли Шай-ҳонтоҳур туманига қарашли 23-мактабда аъло баҳолар билан ўқишади. Болалар хушхулқ, жамоат ишларида фаол қатнашадилар, уй-рўзғор ишларини кунт билан бажарадилар. Шу мўътабар оила аъзолари билан яқиндан танишиш ниятида улар хонадонида бўлдик.

Йўлда кетаётиб бу катта оила ҳақида ўйлардик. Болалар ҳали ёш. Каттаси энди 15 ёшда, уларни вояга етказиш қанча машаққат, сабр-тоқат, матонат талаб этади. Ҳа, буни ёлғиз оналик меҳригина енгишга қодир.

Шундай ўй-хаёллар билан етганимизни пайқамай қолибмиз. Ичкари кирдик. Кечки пайт эди. Болалар ҳовлида кўринишмасди. Атрофга кўз югуртирдик. Шинамгина ҳовли. Ҳамма ёқ осойишта, чиннидек қилиб супурилган. Бирор нарсанинг тартибсиз ётганини кўрмайсиз. Бунда, албатта, заҳматкаш аёлнинг қўли борлиги билиниб турарди. Тўғри ош-хонага бориб қолибмиз, эшигини қоқдик. Қарасак, қизлар кечки овқат тайёрлаш билан банд эканлар. Оналари иш ўргатиб турарди. Кўришдик. Болалар бирин-кетин одоб билан саломлашдилар. 8 ёшли Маъмура стул кўрсатиб, ўтиришга таклиф этди.

Муқаддас опага келишимиз сабабини тушунтирдик. Шунда у камтарин жавоб қилди. «Қайдам, оддийгина ҳаёт кечирамиз. Кам-кўстсиз яшамасак ҳам ҳаётимдан нолимайман. Дадаси оддий дурадгор, барака топкур жуда яхши одам. Болажон, раҳмдил. Баъзи эркакларга ўхшаб бўлар-бўлмасга ўшқириб дилни оғритмайдилар, ҳатто ишдан чарчаб келганларига қарамай, менга ёрдамлашишга ҳаракат қиладилар. Қандай ишимиз бўлмасин бамаслаҳат, режа билан қиламиз. Болаларим — менинг бахтим. Аввалига уст-устига қиз кўрдим. Гоҳида айрим таъналардан ҳижолат тортардим, шундай пайтларда ўртоғим доимо кўнглимни кўтариб: «Ҳали қараб тургинчи, қизларимиз улғайиб бирам ақлли қиз чиқсинки, кўрганлар ҳавас қилсин. Ўшанда шундай деганлар уялиб қолишсин», дердилар. Мана, ўзингиз айтгандек, қизларим

айтганимни қилишади. Ёш болалар ичида қолиб аввалига тоза қийналдим. Қизларимни барвақт дастёрчиликка ўргатдим. Бир томондан болани ёшлигидан ишга солган яхши экан. Катта бўлгандан кейин меҳнатга бўйин эгиши қийин бўлади.

Мен илгари бунинг фарқига бормасдим. Дастёрга муҳтож бўлганимдан шундай қилгандим. Энди ўйласам, албатта, шундай қилиш керак экан. Бу боланинг тарбияси учун ғоят зарур экан. Улар овқат пиширишда, уй тозалашда, кир ювишда, меҳмон кутишда, хуллас, ҳамма-ҳамма ишларимда менга ёрдамлашадилар. Катта қизим 10 ёшдаёқ баъзи бир овқатларни пиширишни билиб олганди.

Болаларимнинг ўқишга эътиқодлари баланд. Ўзим ҳам гапиравериб ҳол-жонларига қўймайман. Яхши ўқисаларинг истаган орзуларингизга етасиз, деб насиҳат қиламан. Ўқишга қизиқтираман. Мактабга ҳам эринмай тез-тез бориб, ўқишларидан хабар олиб тураман. Вақтида дарс тайёрлашади. Вақтида уй юмушини қилишади, вақтида дам ҳам олишади».

Онанинг бу соддагина, қисқа ҳикояси заминиди бир олам мазмун бор. Кўриниб турибдики, она шундай йўллар билан болаларини уй-рўзгор ишларига қизиқтириб, ўргатиб борган. Баъзи оналарга ўхшаб «Ҳа, сенинг ишинг нима бўларди», деб силтаб раъйини қайтармаган. Мана, энди машаққатли ўтган йилларнинг ҳузурини кўрадиган пайти ҳам келган.

Шубҳасиз бола ота-она хонадонида нимани кўрса, нимага одатланса, бу унинг характер сифатларига айланади, хулқ-атворида сингиб кетади.

Болаларда катталарга ҳурмат ҳиссини тарбиялашда ота-она ибрати, оиладаги яхши одатлар ўзининг ижобий натижаларини кўрсатиши тайин.

КАТТАЛАРГА ҲУРМАТ — АЗАЛИЙ ОДАТ

Қари билганни пари билмас.

(Халқ мақоли)

Болаларни ёшлиқдан катталарни ҳурмат қилишга, уларга меҳрибон бўлишга ўргатилади. Бу халқимизнинг қадимий одатига кўра, катталар ҳамма ерда иззат-икромда бўлади. Кўп

нарсалар уларнинг маслаҳати, раъйи билан қилинади. Уйда катталар бор пайтда уларни безовта қилмасликка ҳаракат қилинади. Катталар ҳузурида болалар ҳам ўзларини тутиб, ортиқча шўхлик қилишмайди. Кексалар уйдан чиққанда ўриндан турилади, уларга қуллуқ қилиниб, меҳрибонлик кўрсатилади. Оёқ кийимлари тозаланиб тўғрилаб қўйилади. Кўча-кўйда катталар ўтиб қолганда қўлни кўксига қўйиб, биринчи салом берилади, четроқ туриб, уларни ўтказиб юборилади.

Кексалик уй файзли бўлади, дейишади. Ҳа, улар рўзгорнинг қут-баракаси. Халқимиз асрлар давомида авлоддан авлодга ўтиб келувчи яхши одатлар, ҳаёт сабоқларини ёшларга ўргатувчи ҳам шу катталар. Ёшларни йўлга солиб, қанча-қанча хатолардан сақлаб қолаётган ҳам шу мўтабар кексалар.

Болаларимизнинг бувилари, бувалари ҳам ўз невараларини бениҳоя севадилар ва улар тўғрисида тинмай ғамхўрлик қиладилар, улар кичкинтойларнинг қўнглини тез пайқайдилар. Уларни мулойимлик билан эркалайдилар. Қизиқ-қизиқ эртақлар айтиб берадилар. Бундай меҳрибон, ширин сўз кишиларни севмай, ҳурмат қилмай бўладими, ахир?!

Ҳаётий воқеаларга бир назар ташлайлик: Бундан бир неча йиллар аввал дам олиш кунларидан бирида бир дугонамининг уйига бордим. У мени кўриши биланоқ жуда қувониб кетди. Кўришдик. Болалар ҳам бирин-кетин одоб билан саломлашдилар. 8 ёшлик Дилбар стул кўрсатиб, мени ўтиришга таклиф қилди. Шу пайт дугонамининг орқасига беркиниб, менга яширинча боқаётган ўғилчасига кўзим тушди. Буни пайқаган дугонам дарров ўғилчасининг қўлидан ушлаб, бошини силади ва менга ўтирилиб: «Холаси, бу бизнинг кичик ўғилчамиз Давронжон бўлади», деб таништирди. У ҳам менга бир кулиб боқди-да, қаёққадир югуриб чиқиб кетди. Орадан ҳали ҳеч қанча вақт ҳам ўтмаган эди, Давронжон қўлида ўйинчоқ машинасини кўтаргани ҳолда яна хонага кириб келди. Ўйинчоғини менга узатар экан, лабларини чўччайтириб: «Мана кўринг, машинам ростдан ҳам

юради. Сизни ўзим-чи, машинамда ўйингизга олиб бориб қўяман», деди.

Тез орада Давронжон билан оғайни бўлиб қолдик. У энди мендан яширинмас, аксинча, жуда элакишиб қолганди. Нима бўлди-ю, Давроннинг кўзи ҳеч бир кутилмаганда йўлакда пайдо бўлган бувисига тушди ва ҳаяжон билан у томон югурди. Тўғри бориб, ўзини бувисининг бағрига отди. Қайнонасини қаршилаш учун ўрнидан қўзғалган дугонам кулиб, менга: «Бувиси уч кундан бери аммасиникида эдилар. Ўғлим жуда соғиниб ўтирганди», деб изоҳ берди. Даврон бувиси билан кўришиб бўлгач, дарҳол орқасига қайтди-да, уйга югурди. Биз онахонга пешвоз чиқиб, у билан кўришаётган эдик, Даврон яна чопиб келди-да, бувисининг кўйлагидан тортиб, бир томонни кўрсата бошлади. Ҳаммамиз у кўрсатган томонга ялт этиб қарадик ва кулгидан ўзимизни тўхтата олмадик. Қарасак, гилам устида унинг жажжигина кўрпачаси тўшоғлик турарди. Шунда Давроннинг ақл-фаросатига ҳаммамиз қойил қолдик.

Буви чексиз шод эди. Неварасининг меҳрибон бўлиб ўсаётганидан унинг севинчи ичига сигмасди. Башорат хола тўғри бориб невараси тўшаган кўрпачага ўтирар экан, менга қараб: «Кўрдингизми, холаси менинг ўғлим жуда ақли, меҳрибон бола», деб қўйди. Дугонам ҳам буни бош ирғаб тасдиқлар экан: «Яхши бола ҳар вақт шундай қилиши керак», деб унга қўшимча қилди.

Дугонамнинг уйида гувоҳ бўлганим, ана шу қисқа, лекин кўнгили воқеа хотирамда узоқ вақт сақланиб қолди.

Мазкур хонадонда яшовчи катта-кичик ёшдаги кишилар ўртасидаги ўзаро ҳурмат ва тотувлик мени ғоят мафтун этди.

Юзларидан нур ёғилаётган қариялар, она-боладек яшаётган қайнона-келинлар, бир ҳовлида яшаб, бир қозондан ош ичадиган аҳил овсинларни, бир-бирига меҳрибон ака-укалар, оқибатли опа-сингилларни кўрганда кўзинг қувнайди, дилинг яйрайди. Ҳа, уларга ҳавас қилсанг арзийди.

Қарияларга ҳурмат билан қараб, ўз яқинларига оқибатли бўлган киши бошқа одамларга ҳам эътиборли, жонкуяр

бўлади. Аксинча, яқин кишисининг қадрини билмаган одам бировнинг қадрига ҳам етмайди.

Тоирхўжа ота кўпни кўрган пири-бадавлат кексалардан: қанча ўғил-қиз, неварачеваралар... Бир-биридан яхши, қобил фарзандлар. Отага ҳавас қилмаган одам йўқ. Болаларимиз сизнинг фарзандларингизга ўхшасин, дегувчилар оз эмас. Аёллари Адолат холани айтмайсизми, шунақанги мулойим, файзли онахонки, гапиришиб гапларига тўймайсан. Бир юмуш билан хонадонларига кириб қолгудек бўлсангиз, ўтқазгани жой топишмайди. Айланиб, ўргилиб албатта, олдингизга дастурхон ёзишади. Бу хонадонда қандайдир файз, илиқлик борки, келган кишининг кетгиси келмай туради. Ўғил-қизлари уйлик-жойлик, катталари неваралик ҳам бўлишган. Ака-укалар бир-бирига шундай меҳрибонки, қараб меҳрингиз товланади, овсинларни айтмайсизми, худди опангилдек яшашади.

Абдуҳалил ака бош ўғил бўлганидан мактабни тугатди-ю ишлади, эртароқ отанинг ёнига кириб, укалари ўқиб илм-хунар олишлари учун жон куйдирди. Мана, укаси Абдумавлон институтни имтиёзли битириб аспирантурада ўқиди. Номзодлик диссертациясини ҳимоя қилиб, бир неча йилдирки, институтлардан бирида доцент бўлиб ишляпти. Ука ҳам акасининг олий ҳимматини унутмади. Ишлаб, оила ташвишларини ўз устига олди, акасини олий маълумот олишга қистади. Укаларини, жиянларини ҳам оёққа туриб олишлари учун қўлидан келган ёрдамини аямади. Қани, ҳамма ака-укалар ҳам шуларга ўхшаб бир-бирига меҳрибон, оқибатли бўлса! Ҳозир ака-укалар бир ҳовлида яшаб, бир қозондан ош ичишади. Овсинларни сира-сира «сен-мен»га боришганини билмайсиз, бир-бирларининг болаларига қараб, ишларини қилиб кетишаверади. Келин қайнонага тортади, деганларидек, ҳаммалари Адолат холанинг удумини олишган, бир-биридан яхши, дилдор жувонлар.

Келинлар тўғрисида гап очсангиз қайнонанинг оғзидан бол томади. «Барака топкурларнинг ҳаммаси ҳам яхши, эр-

лари билан иттифоқ, менинг ҳам ҳурматимни жойига қўйишади. Мана шу чоққача «тиқ» этган овоз йўқ. Катта келин болалари кўпайиб уйда ўтириб қолди, болагинамнинг кўнгли бирам очиқ, овсини устида эси кетади. «Ҳам иш, ҳам болалар, қийин у кишига» деб, ачиниб иши борми, болалари борми, қарашиб кетаверади. Кичкинам ҳам эслик, «опа», «опажон» деб атрофида парвона, ишдан келади-ю нари-бери кийиниб, уй ишларига киришиб кетади. Бунини кўрган овсини ачиниби: «Ҳой, Гулчеҳраой, бир оз дам олиб, чой-пойингизни ичинг, иш қочмас ахир. Мана, овқат бўлса, пишиб қолди. Ҳа, барвақтроқ қайтганингизда қиларсиз», деса овсин ийманиб: «Опажон, Сиз кун бўйи тинмагансиз, энди ўтиринг ўзим қиламан», — дея бир-бирларига меҳрибонлик қилишади. Қараб туриб хурсанд бўламан.

Кичкинам ҳам кўнгил топишга уринади, ўзига яхшироқ нарсаси олса, овсинига ҳам қўшиб олади. Менга бўлса, энг олдини аташади. Барака топишсин, улардан жонимни ҳам аягим келмайди. Овсинлар ўзаро аҳил ва оқила бўлган оилаларда ҳамиша кўнгилхушлик, рўзғорда эса барака бўлади. Ака-укалар ўртасига совуқчилик туширадиган ҳам асосан хотинларнинг «мижи-мижи»си, эркаларнинг «лақма»лигидир. Таажжубки, баъзи ака-укалар бир оилада йигирма-йигирма беш йил бирга яшаб, оилалик бўлгандан кейин чиқиша олмай қолишади. Бунда кўпроқ аёллар айбдор бўлишади. Арзимас нарсалар устида нари-бери гапларга борилади, бўлар-бўлмас гапга «тўн кийгизиб» эрка кишига етказилади. Натижада, ҳаловат кетади, орада кўнгил қолиш, аччиқ-чучук гаплар чиқаверади. Бу ўринда шуни уқтириб ўтайки, оилада байрам кунлари оила аъзоларининг бир-бирларини табриклаши, яхши истаклар билдириши ҳам улар ўртасидаги ўзаро ҳурматни мустаҳкамлайди. Бундан ташқари, ота-она ўз оиласи ҳақида қиладиган кундалик ғамхўрлиги билан ҳам болаларини ўзига нисбатан ҳурмат билан қарашга ўргатади.

Шуҳратнинг онаси шаҳар касалхоналаридан бирида шифокор бўлиб ишлайди. Яқинда она қаттиқ бетоб бўлиб, бир неча кун ишга чиқа олмайди. Докторлар уни икки ҳафтага

ишдан озод қилдилар. Орадан бир ҳафта ўтгач, она ўзини яхши ҳис қила бошлади ва ишга тушиб кетди. Ўғил она-сининг ишдан озод қилинган муддати тугамай ишга тушганидан ҳайрон бўлиб, ундан: «Нима учун ишга чиқдингиз? Ахир яна бир ҳафта ётишингиз мумкин эди-ку?» деб сўради. Шунда она: «Ўғлим, ҳозир соғлиғим анча дурустлашди. Шаҳарда грипп билан оғриган кишилар кўпайяпти, ана шундай вақтда менинг уйда хотиржам ётишим мумкин эмас», деб жавоб қайтарди.

Онанинг бу хатти-ҳаракати ўғил учун меҳнатта онгли муносабатда бўлиш намунасинигина кўрсатиб қолмай, ўғилда меҳнатнинг ижтимоий аҳамиятини тўла ҳис қилган онага нисбатан чуқур ҳурмат, у билан фахрланиш ҳисларининг уйғонишига ҳам сабаб бўлди.

Катталар ўзларининг ақл-заковатлари, хушфезъликлари, камтарликлари, умуман яхши томонлари билан ёшлар тарбиясига ижобий таъсир ўтказадилар. Мана яна ҳаётий бир мисол: ўспирин йигит кўчада кетаётиб, кекса бир кишини туртиб юборди, ундан узр сўраш ўрнига қўполлик қилди. Шунда ҳалиги кекса киши ўспиринга мулојимлик билан: «Ўғлим, сендан бундай қўполликни асло кутмаган эдим. Негаки, кўринишингдан ақлли, маданиятли йигитга ўхшайсан», — деди. Йигит ўз қилмишидан уялди шекилли, ноқулай аҳволга тушди. Бундан буён зинҳор бунақа қўполлик қилмасликка аҳд қилди.

Ана, кўрдингизми, йигитнинг мўйсафидга нисбатан қилган одобсизлиги кекса томонидан ҳурмат ва мулојимлик билан айтилган сўзлар орқали яхшиликка томон йўналтирилди. Катталарга хос бўлган босиқлик, вазминлик ва саховат ўсмирга катта тарбиявий таъсир кўрсатди. Бу воқеа йигитни ўз хулқ-атвориға ҳамиша танқидий назар билан қарашга ўргатди.

Бир куни буви ўз набираси Муниранинг яхши уст-бошларини ечмай уй ишларига уриниб кетганини кўриб, унга шундай танбеҳ берди:

— Болам, кўча кийимларингни алмаштирмай туриб, нега ишга киришдинг? Қара, бир неча ерига доғ ҳам туширибсан.

Энди шу кўйлак билан кишилар ўртасида қандай қилиб юрасан? Сени ким айтади эс-ҳушини топган қиз деб, ойингга ачинмайсанми? Унинг меҳнатини аямайсанми? Бир ўзи ишлаб, ҳаммамизни боқаётганини кўриб турибсан-ку. Биласанки, онанг уч йилдан бери дам олиш нималигини билмайди. Рўзгоримиз тўкин-сочин бўлишини истайди. Болагинам ишдан келиб ҳам тиниб-тинчимайди. Касал бўлиб қолмаса эди, деб ачинаман. Шунинг учун ойингни аяшинг, оғирини енгил қилишинг, ҳурматини бажо келтиришинг лозим. Онанг ишдан ҳориб келганда яхши ҳордиқ чиқара олиши тўғрисида қайғуришинг керак. Уни ҳеч нарса ранжитмасин, билдингми?

Буви шундай йўллар билан невараларини онани ҳурмат қилишга, унга нисбатан ғамхўр ва меҳрибон бўлишга ўргатиб боради. Манзура опа бундан ўзида йўқ шодланар, болалари билан кечқурунлари доимо суҳбатлашиб туришни тарк этмасди. Улар билан бўладиган суҳбатларда кунни қандай ўтказганликлари, бувиларига берган ёрдамлари, ўқишлари, фанлардан қандай баҳо олганликлари, ўртоқлари билан қандай ўйинлар ўйнаганликлари ва бошқаларни сўраб аниқлар, яхши ишлари учун уларни мақтаб қўярди. Ноўрин қилинган ҳаракатларни эса қаттиқ қоралар ва қайта такрорламасликларини қатъий уқтирарди.

Манзура опа ишдан ҳар қанча ҳориб-чарчаб қайтса ҳам, уйига келганида ўзини тетик, бардам ва қувноқ тутишга ҳаракат қиларди. Чунки қайнонаси ҳар сафар унга термулиб, чарчаган-чарчамаганидан сўз очар, аҳволини суриштирарди. Болалари эса севишиб бўйнига маҳкам ёпишиб олишарди. У аввало қайнонасининг аҳволини сўрар, сўнгра қўлидан ишини олар, «Ойижон, энди сиз ўтириб дам олинг. Мен болалар билан кўплашиб бирпасда овқат тайёрлайман», деб қайнонасини дам олишга йўлларди.

Яна шуниси ҳам борки, овқат пиширишга киришишдан олдин ҳар вақт қайнонасининг кўнгли қандай таом хоҳлашини сўраб билар ва унинг кўнгли тусаган овқатни ҳозирлашга ҳаракат қиларди. Овқатдан сўнг гурунг авжига

минар, қайнона-келин чароғон хонада дастурхон атрофида ўтириб олиб, у ёқ-бу ёқдан қувноқ суҳбатлашар, шу тариқа ҳордиқ чиқаришарди. Дам олиш кунларида эса қайнонасини ўзи билан бирга гоҳ меҳмонга, гоҳ кинотеатрларга олиб бориб, кўнглини хушнуд этарди. Байрам кунларида бўлса, қайнонасига бирор нарсани совға қилиб, уни бир олам қувонтирарди. Бундай муносабат, албатта, болалар диққат-этиборида бўлади.

Одатда, болалар ота-оналарининг меҳр-муҳаббатига, эр-калашларига, диққат-этиборга муҳтож бўладилар. Буни тушуниб етмаган баъзи ота-оналар иш билан банд эканликларини важ қилиб, ўзларини бола тарбиясидан четда тутишга уринадилар. Кўпгина ота-оналаримиз борки, улар жамият ишлари билан бениҳоя банд бўлишларига қарамай, ўғил-қизлари тарбиясини ҳам ўрнига қўядилар.

Дарҳақиқат, кўпгина ота-оналар болалари билан бирга бўлган вақтда уларга ўзларининг ижобий таъсирларини ўтказмоқдалар.

Баъзи ота-оналар борки, улар ўз хулқ-атворларига танқидий кўз билан қарамайдилар. Болалар ғоят кузатувчан бўлишини унутадилар. Бу билан бола тарбиясига путур етказадилар. Мана, бир мисол:

Бир куни Каримнинг оиласига уларнинг яқин қариндоши — кекса аёл меҳмон бўлиб келади. Кампирни дераза орқали кўриши биланоқ онанинг энсаси қотиб, «Кўзим учиб турган эди», деб пўнғиллайди. Уйда ўйнаб юрган Карим онасидан бу сўзларни эшитиб, ҳайрон бўлиб турганида, уйга кампир кириб келади. Гўё энди кўраётгандек, она ўрнидан ирғиб туради-да, кампир билан қуюқ сўрашиб кетади. Шу кунларда улар тўғрисида жуда кўп ўйлагани ва хавотир олганини, шунингдек, ўзи келиб қолганидан жуда хурсанд бўлганлигини лаби-лабига тегмай айтади. Четдан кузатиб турган Карим онасидаги бу иккиюзламаликни кўриб, ҳангманг бўлиб қолади.

Кампир уй эгаси билан бўлган суҳбатда ўғлининг бетоб бўлиб қолганини, шу сабабли ҳозирча рўзғордан бир оз

қийналаётганини куйиб-пишиб сўзлайди, пулдан бир оз ёрдам беришларини умид қилиб келганлигини билдиради. Уй эгаси бўлмағур баҳоналар билан бечора кампирни қуруқ қайтаради. Бола бу иккиюзламаликдан ўзида йўқ ажабланади. Шу воқеадан сўнг бола, катталар ҳам ёлғон сўзлар экан-ку, деган хулосага келади.

Қани айтингчи, азиз китобхон она шу ножўя хатти-ҳаракати билан боласи олдидаги обрўсига путур етказиб, ўртадаги меҳр ипларини узилишига сабаб бўлмадимикан?

Меҳр кетмасин. «Одам ёмон қариса ўзига ҳам, бошқаларга ҳам азоб бўларкан», — деди куюниб Ҳ. исмли жувон. «Тунов куни қариндошларимникига ўтгандим. Салом-алик ҳали тугамасданоқ гина-қудрат бошланди. Уст-устига таъналарга қолсам бўладими? Гуноҳим нима, деб ҳайрон бўламан. Менда ҳам бола-чақа, уй-рўзғор ташвиши билан юрман, яна хизматчилик. Тўғри, бу сафар кечикиброқ келибман. Болалар уст-устига оғриб қолишди. Аввал ҳол-аҳвол сўраб, гап нимада эканини билиш керак-ку? Ноҳақ одамни ранжитиш яхшими? Яна ким? Ёши улуг, ҳаммага ақл ўргатадиган пайтида. Неча бор юрагимга гулгула тушди. Ноҳақликни айтиб, кўнглимни бўшаттим келди. Аммо ҳар гал андиша устунлик қилди. Кексалик ҳурматини қилдим».

Эшикдан келган одам, аввало меҳмон (яқин киши, ўғил-қизингиз бўлганда ҳам), сизни ҳурматлаб келади. Яхшиси, очиқ чехра билан кутиб олинг. Дастурхон ёзиб, кўнглини хушланг. Гап орасида узоқсираб кетганидан хавотир бўлганингизни айтинг. Буни гинахонликдан эмас, балки меҳрибонликдан айтаётганингиз сезилиб турсин.

Мабодо бефаросатлик қилган бўлса, ўкинишга тушади, уялади. Узри бўлса, айтиб, енгил тортади. Шундай қилинса, аввало ёшларни тўғри йўлга соламиз. Сўнгра катталиқ ҳурматини йўқотмаймиз. Муҳими, орадан меҳр кўтарилимайди.

Саховатлиликда гап кўп, дейди доно халқимиз. Бир даврада барча ўзаро гапга тушиб кетди. Диққатимни икки қариянинг суҳбати тортди.

— Бо, қариганда неvara боқиб сизга нима зарур, мартартош кўярмиди? — деди тўладан келган кампир боядан

бери тиззада эркаланиб, нималарнидир чуғирлаётган қиза-лоқнинг бувисига қараб.

— Шуларнинг борига шукур, айланай, — деди мулойим хола гапни илиб, — бирам ширинки, боғчадан келгунича соғиниб қоламан. Ўзим қарардим. Болалар тушмагур, кексайиб қолдингиз, чарчаб қоласиз, дейишиб, кўярда-қўймасдан боғчага беришди. Ёшларга ҳам қийин, — деди ачиниб, — ҳам кўча, ҳам уй ташвиши. Керак бўлса ўзлари қилишар, деб ўтиролмайман. Болаларини боқишаман, кўрпатўшак қоплашни, уй-рўзгор тутишни ўргатаман. Куч-қувватинг бўлиб, қараб турсанг, ўғил-қиз олдида ҳам уят. Иш қилсанг, саломатлик учун ҳам яхши, болаларга ёрдам. Шукур, ўғил-қизларим, келинларим «ойижон», «ойижон» деб кўярга жой топишмайди, барака топгурлар. Уларнинг ҳам бола-чақаларидан қайтсин.

Биринчи кампир ўзи ҳам «ҳасрат»ини очди. Гапни болалари ноаҳиллига, келиндан ёлчимаганидан бошлади. Унинг ношудлиги, болаларни боғча «катта» қилаётгани, шунчаки у «номига» ишлаб юрганини «ошкор» гапирди. Ҳатто ўғлини ўзига қаратиб олгани борми, ҳамма-ҳаммасини тўкиб солди, келинни ёмон отликқа чиқарди.

Хаёлан икки она, икки қайнонани солиштираман. Улар бошқа-бошқа дунё.

Бири нуроний, ёшига қараганда анча бардам. Сўзининг боши «жон болам». Бола-чақадан ёлчиган, пири-бадавлат, ҳамма уларга ҳавас қилади. Иккинчи қарияни «ношукур кампир» дейишади, негаки, ҳамиша ўғил-қизидан нолигани-нолиган.

Фарзанд ота-онага ширин, айби, камчилиги кўпинча билинмайди. Гуноҳини кечиради, бировларга айтиб юрмайди. Иложини топиб тўғри йўлга солади. Келин «биров»нинг фарзанди бўлганидан айби билиниб қолади. «Ношуд»лигини юзига соламин, ўғлимизга чақиб, «аламдан» чиқамиз. Дуч келган одамга ҳасрат қилиб, ичимизни «бўшатамиз». Қараб-сизки, ўртада совуқчилик, борди-келди гаплар пайдо бўлади. Ҳатто қўйди-чиқдигача бориб қолинади.

Ҳа, катта бамаъни бўлса, ёшларни «болам, бўтам» деб, йўлга солса, олам гулистон. Ҳар қандай одам ширин муомалага эрийди. Қандай иш бўлмасин бажаришга тайёр туради. Ота-оналик ҳақ-ҳуқуқини талаб қилиш керак. Шу билан бирга ўғил-қизни ҳам меҳр билан ийдириш лозимлигини унутмаслик зарур.

Ёшлар кўнгли, ҳолатини тушуниш катталардан лозим. Одамлар билан ҳисоблашмоқни билиш одобдандир. «Ўз назарида нима маъқул бўлса, шуни тутиб олиш инсофданмас. «Менинг ёшим улуг ёки бошлиқман, айтганим айтган», дейиш бемаънилик. У сиздан катта-кичик, бегона ёки яқин киши бўлишидан қатъий назар, ҳар кимнинг ўз фикри, орзу-хаваси, диди борлигини унутмаслик керак.

Ҳа, ҳамма гап меҳр-оқибатда. Сўзсиз, ота-она билан фарзанд муносабатида, туққан-туғишганлар ўртасида меҳр-оқибат бўлмоғи шарт. Бу икки томонга боғлиқ, албатта. Ота-она фарзанд учун жонини фидо қилади. Бахтини ўйлаб, ардоқлаб ўстиради, ўқитади, ҳунарли қилади. Фарзанд ҳам эс-ҳушини таниб, катта бўлган сари ота-онасига меҳрибон, қадр-қимматига етадиган бўлиб боради. Қуш уясида кўрганини қилади, деганларидек, бола яхшилиқни ҳам, ёмонликни ҳам аввало, ота-она хонадонида кўради, ўрганади. Ўзингиз фарзанд сифатида ота-онангизга меҳрибон, ҳурматини жойига қўйиб, ҳамиша хизматида бўлсангиз, туққан жигарларингиз, қавму қариндошлар ҳамда ёру дўстларингизга эътиборли, меҳрибон, оқибатли бўлсангиз, ўғил-қизларингиз ҳам сиздан ибрат олади. Ўзингизга ўхшаб одамшаванда бўлиб ўсади.

Қобил фарзанд ота-она таянчи, қувончи бўлади. Яхши фарзанд — иккинчи умр дейишади. Бир даврада гап шу ҳақида борарди. Ҳамма ўз дилидагини айтишга ошиқарди. Касбдошимиз Каримахон ҳам ўз акаси Собиржон ҳақида, унинг меҳрибонлиги, оқибатлилиги, куйди-пишдилиги, умуман одамийлиги ҳақида фахрланиб, тўлиб-тошиб сўзлади:

— Акам болалиқдан мулойим, раҳмдил, кўнгилчанлар. Ота-онамизга, бизларга бирон марта қаттиқ гапириб, ран-

житганларини билмайман. Ота-онага, укаларига меҳрибон, жонкуяр чиқдилар. Бош ўғил бўлганларидан дадамнинг ёнларига кирдилар. Акам ёшлиқдан тиришқоқ бўлдилар, ёмон юрмадилар, ўқиш, меҳнатни билдилар. Араванинг олдинги гилдираги қасрдан юрса, кейингиси ҳам шу ердан юради, деганларидек, биз ҳам уларга эргашдик. Улар нима қилсалар, шунини қилишга уриндик.

Йиллар ўтаверди. Акам ўқишни ҳам тугатдилар. Бу орада отам вафот этдилар. Отадан кейин оила ташвишлари Собиржоннинг устига тушди. У ота насиҳатини унутмади.

Ота болаларни аҳил бўлишга, катталарини укалари ҳақида ғамхўрлик қилишга, укаларини эса ака-опаларини сийлашга, уларни ҳурмат қилишга, одамлар билан чиқишиб яшашга ўргатди. Оиланинг тотувлиги, болаларнинг ўзаро аҳиллигининг боиси ҳам шунда эди. Ота-онанинг ибрати, ўғит-насиҳати болалар тарбиясида ўз натижасини кўрсатмай қолмади.

Собиржон укаларини ёнидан жилдирмади. Ҳар ишга солиб кўрди, чиниқтирди. Вақти-вақти билан уларнинг ўқиши ва юриш-туришларидан хабар олди. Онасини аяди, айтганларидан чиқмади. Ишлаб, оилани моддий томондан таъминлаб турди. Укаларнинг зехни, қобилиятига яраша касбхона танлашлари ҳақида қайғурди ва тўғри йўл кўрсатди. Сингилларини узатиб, укаларини уйли қилди.

Собиржоннинг хизматлари-ю, отасининг орзулари зое кетмади. Укаси Самигжон етмиш хонарли, номи чиққан дуррадгор, Содикжон мактабда математика ўқитувчиси, Султонжон бўлса адабиёт муаллими, синглиси Каримахон тарбиячи-педагог. Кичик синглиси Насибахон ҳали ўқувчи. Унинг орзуси ҳам ака-опаларига ўхшаб элга хизмат қилишдир. Шуниси қувонарлики, бу аҳил хонадонда тарбия топган фарзанднинг ҳар бири ўз оиласини бахтиёр қилди.

Таъкидлаш лозимки, катталарни, ўз ота-оналарини қандай ҳурмат қилишлари шу оиладаги болалар тарбиясига ҳам катта таъсир қилади. Уларда ота-онага муносабат белгилари айнан шу оиладаги катталарнинг ота-оналарини қай тарзда

ҳурмат-иззат қилиши жараёнини кузатиш натижасида шаклланади. Демак, ҳар бир ота-она келажақда ўз фарзандлари уларга нисбатан бўладиган муносабатини шахсий ибратлари билан тарбиялаб боришлари лозим. Ота-онамиз — тожи-тахтимиз эканини унутмайлик.

ОТА-ОНАНГ — ТОЖИ-ТАХТИНГ

Болаларда ота-оналарга нисбатан ҳурматни тарбиялаш ўзбек оиласининг асрлар давомида шаклланган яхши анъанаси ҳисобланади. Доно халқимиз ота-оналик меҳрини жониворлар мисолида ҳам чиройли таърифлаб берган: қарангки, қора қўнғиз боласини оппоғим, типратикан эса юмшоғим, деб суяр экан.

Ота-она меҳри дунёдаги жамики нурлардан ёрқин ва латофатли. Шундай экан, инсон фарзанди учун ота-онадан ортиқ давлат ва қувонч бўлиши мумкин эмас. Ота-она бизга бел қувватини, кўз нурини, умрининг лаззатини, бутун ҳузур-ҳаловатини берди, энг муҳими бизга ҳаёт берди.

Инсонга ота-она ҳам худди ҳаёт сингари бир марта берилади. Демак, уни рози қилмаган фарзанд бир умр ҳасрат-надомат чекади.

Қадимги ривоятларда ҳам ота-онани улуғлаш фарзанднинг бурчи экани алоҳида таъкидланади. Яхши фарзанд хоҳ йигит, хоҳ қиз бўлсин, аввало ота-она ҳурматини жойига қўйиши шарт. Уларнинг саломатлиги ҳақида ўйлаши ва қайғуриши лозим. Уларнинг ҳолидан ҳар куни, ҳар он хабардор бўлиб туриш фарзанднинг бурчи.

«Фарзанд бурчи ота-онага меҳрибонлик, итоаткорлик, қариганда суянчиқ бўлиб ота-она шухратини кўтариш...» деб таъкидланади Кайковуснинг «Қобуснома»сида. Ота-онани ранжитган ноқобил фарзанд ота-онага «оқ падар» бўлган. Ота суймаган ўғилни эл ҳам суймаган.

Навоий ҳам болаларнинг ота-онага ҳурмат сақлашлари зарурлигини уқтириб, болаларга хитобан, ота-оналарингни ҳурмат қил, бирини Ой, бирини Куёш деб билиб, уларнинг

сўзларидан, насиҳатларидан чиқма, барча хизматинг одоб билан бўлсин, дейди:

Бошни фидо айла ато қошига,
Жисмни қил садқа ано бошига...
Тун-кунунгга айлагани нурпош,
Бирисин ой англа, бирисин қуёш...

Фарзанд ота-она учун қанчалар ширин ва азиз бўлса, ота-она ҳам болага шунчалар ширин ва азиз бўлмоғи даркор. Ота-она гўё мустаҳкам кўрган, сени доим хавф-хатардан сақлаб туради. Бошингни тоғ, юрагингни шердек қилган ҳам ота-онадир.

Ота-онани фарзанд деб чеккан заҳмати шунчаларки, умр бўйи унинг хизматини қилсанг ҳам қарзингни узолмайсан. Ота-онангизга меҳрибон бўлиб, ҳол-аҳволидан доим хабар олиб турсангиз, сийласангиз, кўнглини топиб шод этсангиз, ўғил-қизингиз ҳам сиздан ибрат олади, кексаларни ҳурматлайдиган баодоб фарзанд бўлиб ўсади.

«Ҳар ким экканини ўради» деган ҳикмат бор. Ҳа, ота-онангга нимаики қилсанг, бола-чақангдан қайтади. Бу ҳақ. Бир йигит бўларди. У ота-онасининг гапига унча қулоқ солмас, ҳатто ярамас сўзлар билан жеркиганини ҳам билардик. Ўша йигит уйланиб, ўғил-қизи бўлди, улғайди. Не кўз билан кўрайки, ўша йигит бирни айтса, ўғил-қизлари унга иккини айтиб турганини кўрдик.

Ҳаётни, унинг паст-баландини, турмуш икир-чикирларини, бола тарбиялашни, хуллас, ҳаммасини ота-оналаримиздан, донишманд кексалардан ўрганамиз.

Инсон садоқати, эътиқоди билан гўзал. Шу хусусда бир воқеани ҳикоя қилиб бермоқчиман: Меҳринисо хола баодоб ўғил ўстирди. Ҳа, Сидиқжон ота-она ҳурматини жойига қўядиган, бола-чақа қадрига етадиган солиҳ йигитлардан бўлиб етишди. Она ўғил айтган қизни кўриб келди-ю, унинг кўнглида яхши орзу-истаклар уйғонди.

— Келинлик бўламан. Ишқилиб комила, фозила бўлсинда. Келиним ўз онасидек кўрармикан. Ажаб эмас, яхши

гапимни аямай, «болам», «бўтам» десам, ўз қизимдек бўлиб кетса, деган бир ишонч дилини яйратиб юборди.

Мана тўй ҳам бўлди, келин келиб, уйга файз кирди. Қайнонанинг яхши ниятлари ушалди. Келин — Муҳаббатхон Меҳринисо хола ўйлаганидан ҳам афзал, эсли-хушли, чаққон, лобаргина. Елиб-югуриб хизматини қилади. Биринкетин неваралар туғилди, суюнди, айланиб-ўргилиб бирга боқишди. Аммо қарилик, хасталик ўз ишини қила бошлади. Глаукома касали онанинг кўзини ожиз қилиб қўйди. Ўшанда ўғли билан келини қанча югуришди, аммо иложи бўлмади. Энди қандай бўлмасин она кўнглини хушлашга тиришишади. Келиннинг яхшилиги ўша кезларда яна ҳам билинди.

Орадан ўн икки йил ўтди. Меҳринисо холанинг бирдан оёқ-қўли ишламай, фалаж бўлиб қолди. Ўғил-қизлари қайғуришди, қанча-қанча докторларга боришди. Келин бутун қийинчиликни ўз устига олиб, қайнонага меҳр билан қаради. Оғзига ёқимли таомлар пишириб тутишга уринди. Ишни ҳам қўйиб, ётиб қолган қайнонани оқ ювиб, оқ таради, шу алфозда уч йил ўтди. Айтишга осон. Муҳаббатхон келин эмас, қиз бўлиб хизмат қилди.

Тўғри, холанинг икки қизи бор, тез-тез келишиб, оналари ҳолидан хабар олиб туришди. Лекин, уй-жойли бўлишганидан ўз ташвишлари етарли эди. Кўришдики, келин улардан аъло қараяпти, хотиржам бўлиб кўнгиллари жойига тушди. Ҳар сафар келиндан миннатдор бўлишиб: «Барака топинг, онамизни шунчалик иззат-ҳурмат қиляпсиз. Укам билан қўша қаринг. Сиз ҳам ҳамиша ҳурматда бўлинг, болаларингиздан кўринг», дейишарди.

Сидиқжон рафиқасининг оқилалигини қадрлайди. Уни ҳурмат қилиб, аяшга, ҳар ишда унга кўмакдош, меҳрибон бўлишга интилади.

Ҳозир улар тўрт фарзандга ота-она бўлишди. «Қуш уясида кўрганини қилади» деганлар. Болалар ҳам хушодоб, одамларга қайишадиган, меҳнаткаш бўлишган.

Афсуски, баъзи бир хил нодон болалар она қалбининг садосини тушунмайдилар, бу қалб қувончи нимада эканини

билмайдилар, болалари кўчада бўлишса, она кўзлари ҳам кўчада эканини, болалари қошларида бўлса, она кўнгли ҳам оромда эканини англамайдилар.

Ҳар гулнинг ўзига хос ҳиди бўлганидек, ота-она учун ҳам ҳар бир фарзанднинг ўз ўрни бўлади. Бу ўрин бўш қолса, ҳамма вақт ҳувиллаб туради, она қалби соғинчларга тўлади.

Одатдаги кунларнинг бири, институтнинг коридорида кета туриб, кимнингдир илтижо билан чақирган овозини эшитиб тўхтадим. Қарасам қўлида тугунча, нуроний бир кекса турарди. Дарҳол яқин келиб салом бердим:

— Ҳўш, отахон, хизмат, — дедим. Отахон мақсадини тушунтирди:

— Отин қизим, ўғлимни йўқлаб келгандим. Оти Камолиддин, қаердан топишни билмай турибман. Катта даргоҳ экан... Бола тушмагурдан анчадан бери хат-хабар бўлмади. Хавотирландик. Онаси бечора оромини йўқотган. «Болам бечора бетоб бўлиб қолдими?», деб ташвиш тортяпти. Онаси мени кузатиб кўчада қолди. «Болагинамни ўпиб, қучоқлаб қўйинг», деб қолди. «Болагинамдан ўргилай, қачон ўқишни битириб муаллим бўлиб қайтаркан? Ўшанда тўйлар қилиб, боламнинг бошини икки қилардим», деб орзу қилади.

Ота меҳрининг сеҳрловчи кучи мени қамраб олганди. Ўша бепарво ўғилни учратдим. Соғ-саломат бўла туриб, ота-онасини шунчалар ташвишга солганидан ажабландим, тўғриси, нафратландим.

Афсуски, Камолиддинга ўхшаш нодон фарзанд ўз кунини ўзига қолганда жиловини йўқотиб бебошлик қилади. «Ўқидингми — ўқидим» қабилида иш кўриб, ота-она ишончини оқламайди. Секин-секин ота-она олдидаги бурчини унутиб, бурдини йўқотиб, ҳатто икки энлик хат ёзишни ҳам эп кўрмай, ота-онани ташвишга қўядилар.

Қуйида орзу-умидлари кўкка совурилган, қариганда ёлғизлик, хўрлик аламини тортаётган бир онаизор додига қулоқ беринг. У юрагида тўлиб-тошган дардини оқ қорозга битиб, кўзининг оқу қораси ёлғиз ўғли Аҳ-маджон билан келини Саодатни бир оз инсофга келтиришни илтижо қилиб сўрабди.

Эри автоҳалокат вақтида вафот этган аёл қаттиқ қийинчиликлар билан ёлғиз ўғлини катта қилган. «Ўғил ўғай ота қўлида эзилмасин», деб ёш умрини бева ўтказган. Ўғлини ўқитган, ҳунарли қилган. Охири бир бошини икки қилиб, энди роҳатини кўраман деганда ошига заҳар тушган. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, қайнона-келин ўртасида «ғиди-биди» гаплар чиқиб, «сен-мен»га бориб қолишган. Келин бўлар-бўлмас гапларни баҳона қилиб, уйига аразлаб кетаверган. Қайнона келинга «болам» деб, уй-турмушдан, ҳаё-андишадан насиҳат қилмоқчи бўлган, келин эса жеркиб, қайнонанинг кўнглини оғритган. Энг ёмони қизни бузган ҳам ўз онаси бўлган. Боласи уйдан нолиб келганда койиб насиҳат қилиб жўнатмаган, аксинча қизни ҳимояга олиб, куёви, қудасига қаттиқ-қурум гаплар айтиб, бемаънилиқ қилган. Неча бор қўйди-чиқдига боришган. Охир бир куни онани эски ҳовлида ёлғиз қолдириб, ўғил хотини ва болалари билан янги уйга кўчиб кетишади. Ёлғиз қолган она хўрланади, кечалари ухламай юм-юм йиғлаб чиқади. Ўғлининг бағритошлиги, ҳаддан ошган келиннинг қилмишидан ўкинади, эзилади. Жонидан ортиқ кўрган невараларини соғиниб сарғаяди. Она шу умидда ўғил ўстирганмиди? Тиригимда суянчиқ, ўлигимда обрў бўлар, деб ўйламаганмиди?

Аҳмаджонни бағритош, бемеҳр деб бўлмайди. У ўғил-қизларини яхши кўради. Ишдан кела солиб, уларни бағрига босади, юз-кўзларидан ўпиб эркалайди. Лекин ўзини ҳам, бир вақтлар ана шундай кичкина, жажжигина мурғак эканида бағрига босиб ўпган, зўр умидлар билан катта қилган онасини ёлғиз ташлаб, ажабо, қандай виждон билан юраркан?

Мана, энди она кексалик ҳаловатидан маҳрум. Қозонини ўзи осади, чойини ўзи дамлайди, жойини ўзи солади, кирини ўзи ювади. Дардини ичига ютади. Йўқ, бу одамгарчиликдан эмас, Аҳмаджон! Айтингчи, Сизга ҳаёт берган, одам қилиб элга қўшган ким? Кечани кеча, кундузни кундуз демай Сизнинг бахтингизни ўйлаган ким? Ҳа, онаизор! Ҳали ҳам унинг Сизга шамолни раво кўргиси йўқ. Фақат у сизлар

билан бўлишни, сизлар билан қувонишни истайди. Сиз бўлсангиз бир маҳаллар қучоғида ором олиб ширин ухлаб, оқ сутидан баҳра олган меҳрибон онангизга шу кичкина бахтни ҳам раво кўрмадингиз!

Одатда ота-она фарзанди кўтариб келадиган нарсасини эмас, ўзини кутади, соғ-саломат кўришга зориқиб, кўзлари кўчада бўлади. Аммо ёшлар ичида ота-она олдидаги фарзандлик бурчларини тушунмайдиган ёки тўғри англаб етмайдиганлари ҳам топилади. Айрим фарзандлар ўз бурчларини энг аввал ота-оналарига фақат пул билан ёрдам беришдан иборат деб биладилар. Аслини олганда, фарзандлик бурчини бу тахлитда тушуниш тамоман хатодир.

Фарзандларнинг ота-оналарига меҳру оқибатлари ҳар хил бўлганидек, ота-оналарнинг моддий ёрдамига эҳтиёжлари ҳам ҳар хилдир. Бир хил ота-оналар касаллик ё қарилик натижасида болаларнинг моддий ҳимояларига муҳтож бўлсалар, бошқалари бунга эҳтиёж сезмайдилар. Аммо бундан қатъи назар, ҳамма ота-она боласини ҳар дам кўриб тургиси, унинг орзу-истакларига, интилишларига шерик бўлгиси келади.

Агар фарзанд бирор сабаб билан бошқа ёққа кетса, ота-она бу айрилиқни оғир кечирази. «Боламга нима бўлди экан, тани-жони соғмикан?» деб минг ташвиш тортиб, этини ейди, соғиниб сарғаяди. Иложини топса, шундай кезларда орқасидан бориб, кўриб келади. Фарзандга ота-оначалик меҳрибон, ота-оначалик қадрдон, беғараз дўст йўқ дунёда.

Ота-она ўз жигаргўшасини яхши одам бўлиб ўссин, дард кўрмасин, ёмон йўлга кирмасин, орзу-ҳаваслари рўёбга чиқиб, бахтли бўлсин, эл-юртга ҳалол хизмат қилсин, дейди.

Бас, шундай экан, ота-оналарни камоли эҳтиром ила ҳурматлайлик, токи танимизда жонимиз бор экан, азиз-мукаррам қилиб бошимизга кўтарайлик. Ўз ҳузур-ҳаловатимиз билан бўлиб, узоқда қолган, йўлимизга интизор онаизорни унутмайлик!

Эй ўғил, жаҳолатнинг орқасида ота-онангнинг юзларига ғазаб билан қарасанг, аччиқ сўзлар билан муборак дилларини вайрон қилсанг, саодат ёмғирининг бир томчиси ҳам сенинг

манглайингга томмайди, бахт-иқбол уруғи боғингда қў-
кармайди.

ЭЛГА ХИЗМАТ — ОЛИЙ ҲИММАТ

*Ўз манфаатидан кечиб, ўзгага хизмат
қила олган киши олийжаноб инсондир.
(Қори-Низозий ўғитларидан).*

Инсон ҳамisha илм олиш, ҳунар эгаси бўлиш, жамиятга ва халққа наф келтириш, ҳаётда ўзининг муайян ўрнини топиш сингари эзгу ният, орзу-ҳавас билан яшайди... У шу нарсаларни амалга ошириш учун ҳамisha оқилона иш тутишга, ҳалол меҳнат қилишга ўрганиши, адолатли, ҳақиқатгўй ва мард бўлиши лозим. Шундай киши ҳақиқий халқпарвар, ватанпарвардир. У доимо элга, юртга, дўсту биродарларга, қўни-қўшниларга ҳалол, беминнат хизмат қилиш, қандайдир наф келтиришни ўйлайди ва буни ўзига муқаддас бурч деб ҳисоблайди. Бундай кишилар қандай ҳолат ва шароитда бўлмасин халқ томонидан ардоқланади.

Бурч ҳисси ижтимоий талабларни англаш ва уларни бажаришга ўзида ихтиёрий мажбурият сезиш туйғулари асосида таркиб топади. Шахс ўз ижтимоий бурчини бажариши учун маънавий масъулиятни бошдан кечириши, ўз вазифасини юқори даражада виждонан бажаришга интилиши ва буни ички эҳтиёжга айлантириши зарур.

Бурч туйғуси Ватан, халқ манфаатларини ўз манфаатларидан устун қўйиш, ўз хатти-ҳаракатларини жамоа талабларига бўйсундириш, катталарни ҳурмат қилиш, уларга ва ўзидан кичикларга ёрдам бериш, қийинчиликлардан қўрқмай, уларни енгил, ботир, жасур, ҳаққоний бўлиш, дангасалик, ичкиликбозлик, беодоблик кабиларга йўл қўймасликдан иборат. Ижтимоий бурч ҳисси одатда ўз-ўзига талабчанлик, мустақиллик, катталарнинг топшириқ ва талабларини дарҳол бажариш ҳамда сўз билан хатти-ҳаракатнинг доим монанд бўлишидан бошланади.

Бола эс-ҳушини таний бошлагач, ота-онаси, яқинлари унга қилаётган гамхўрликни тушуна бошлайди. Бунга жаво-

бан ўзининг ширин табассумини ҳадя қилади, талпинади. Яхши нарсани илиниб оғзига тутсангиз билади, дарҳол уни сиз билан бўлишиб ейишга тиришади. Кўнглингизга хушнудлик келтирадиган ишларни қилишга, сизга ёқмаган қилиқларни такрорламасликка ҳаракат қилади. Хуллас, яхшиликка яхшилик билан жавоб бериш кераклигини ўрганиб боради.

Бола секин-аста ота-онаси, яқинлари, одамлар олдида бурчли эканини ҳис қила бошлайди. Чунончи, ўзини ўзи эплаш, қўлидан келганча катталарга кўмаклашиш, укаларига ғамхўрлик қилиш, қарияларни эъозлаш, оғирини енгил қилиш, ўзига тегишли буюмларни эҳтиётлаш, озода тутиш, гопширилган иш учун жавобгарлик ҳиссини сезиш кабилар бола онгига сингиб боради.

Ота-она бола мактабга қатнай бошлагач, уларнинг ватанпарварлик бурчлари — яхши ўқиш, намунали хулқ-атворли бўлиш, ижтимоий ишларда фаоллик кўрсатиш эканини гушунтириб, уқтириб боришлари лозим. Болани масъулият ҳиссини сезишга одатлантириб бориш мактаб билан бир қаторда ота-онанинг ҳам шарафли вазифасидир.

... Рустамжоннинг отаси болалар шифокори. Қанча мураккаб операцияларни қилди, ҳаёт гаштини суришга интиқ бўлиб ётган талай ногирон хасталарни ҳаётга қайтарди. Баҳромжонов уста жарроҳгина бўлиб қолмай, у чин инсон ҳамдир. Доим эл-юрт ташвишида. Жамоа аъзоларига эътибор, ғамхўрликни кучайтириб, уларни ижодий ишларга руҳлантиради. У талабчан раҳбар, эътиборли дўст бўлиши билан бирга катта оилага бош-қош. Ота-онани сийлаш, ҳурматлаш қандай бўлишини ундан ўрганса бўлади. Ука, сингилларига ҳар томондан ибрат. Умр йўлдоши — Дилбархон муаллима. У ҳам халқ хизматида, хуллас, оила эл ташвишида юради. Улар гўрт фарзанднинг ота-онаси. Фарзандлари аълочи, жамоатчи.

Кўриниб турибдики, ота-онанинг ибратли ҳаёти болаларга ҳамиша намуна. Ўз ишига пухта ва талабчан, вазифасини тушуниб, ҳалол ишлайдиган меҳнаткаш, ростгўй, тadbиркор, ҳақиқатгўй, ўз устида муттасил иш олиб борадиган гиришқоқ, маънавий бой, ахлоқий пок, интизомли кишиларга кўпчилик ҳавас қилади ва эргашади.

Шуни алоҳида таъкидлаймизки, инсонни безайдиган хусусиятлар камтарлик ва самимийликдир. Бу хислат одамларга нисбатан ишонч-эътиборни орттиради. Ўз ишига панжа орасидан қарайдиган, худбин ва манманларни, амалпараст ва тамагирларни, ғаразгўй ва пасткашларни, ёлғончи ва алдамчиларни, ваъдабоз ва фирибгарларни деярли ҳамма ёмон кўради. Улар жамиятимиздаги қора доғлар, қўполроқ бўлса ҳам айтиш керак, улар зараркунандалардир. Орамизда беморларга лоқайд, ўз вазифасига совуққонлик ва расмиятчилик билан қарайдиган, қўпол муомалали, худбин шифокорларни ҳам учратамизки, улар қалбимизда нафрат қўзғатади. Шифокорнинг ахлоқи касбий ахлоқнинг энг ёрқин намунаси бўлмоғи керак.

Шифокорлик касбига даромад манбаи деб қарайдиган, ўз мансабини суиистеъмол қиладиган, ўз устида ишламайдиган, тамагир, худбинларни ҳеч бир инсон ёқтирмайди. Менимча, инсоннинг камолотга эришиши, яхши одам бўлиб етишувиди уни ўраб олган муҳит шароити, унинг яқин кишилари, атрофидаги одамлар катта роль ўйнайди. Одам боласи яхшидан ибрат олиб, ёмонга нафрат билан қарайди. Кимки яхшиликка эргашса ва яхшилик қилишни ўзига касбу кор деб билса, ундай одам ҳеч вақт завољ кўрмайди, кам бўлмайди.

Тиббиёт оламининг тождори Абу Али ибн Сино кишиларни руҳий таъсир қилиш йўли билан даволаш усулларини жуда юксак қадрлаган. Буюк ҳаким кирган хонадондаги беморлар ўз-ўзидан ўрнидан туриб кетаверган, дейишади. Олим беқиёс меҳрибонлиги, хуштабиатлиги, инсонийлиги туфайли халқ орасида машҳур бўлиб кетган. Ҳикоя қилишларича, унинг маъноли қарашининг ўзи бир шифо экан. Инсонларга ҳамдард бўлиш, даволашни ўзига муқаддас бурч деб тушунган олим дўстларини ҳам, душманларини ҳам бирдай даволайверган.

Бир куни Ибн Сино ҳузурига ранги-қути ўчган, қалтираган ҳолда бир жувон кириб келибди. Ҳаким унинг рангига, кўзларига қараб, мулоҳаза қилиб олгач:

— Бир оз сесканибсиз, ҳечқиси йўқ, икки-уч кунда тузалиб кетасиз. Юрагингиз ва бошқа аъзоларингиз меъёрида. Мана бу доридан ҳар куни уч маҳал бир чой қошиқдан ичасиз. Кўпроқ сайр қилинг, яхши овқатланинг, — деб айтибди.

Тезда тузалиб кетган жувон ибн Синога ташаккур айтишга келади ва ҳақимнинг тўнини ўпади.

— Мен сизга ҳеч қанақа дори берганим йўқ, қизим. У оддий сув эди ҳолос. Сиз менга эътиқод, қилиб, ўзингизни ўзингиз даволадингиз — деб жавоб қилибди.

Жувон буюк олимнинг донолигига тасаннолар ўқибди.

Маълумки, дунёда инсон меҳридан иссиқроқ нарса йўқ. Фалокатга учраган, ҳаётий қийинчиликларга дуч келган, оғир хасталикка дучор бўлганларни ҳаётга қайтаришда инсоний меҳр-муҳаббат, эзгулик зарур. Фан соҳасида буюк олим бўлинг, таниқли қаҳрамон бўлинг, бироқ қалбда инсонларга нисбатан меҳригиё, ғамхўрлик бўлмаса ундан не наф?! О. Музаффаров бошидан кечирган бир воқеани шундай ҳикоя қилади:

— Кетаётиб, негадир кўкқисдан тобим қочиб қолди. Тер қуйилиб, ўтириб қолдим. Бир илож қилиб телефон қилай десам (тез ёрдамга) аксига олиб телефон ҳам йўқ. Бир киши аста қўлтиқлаб қаршидаги медпунктга киритиб юборди. Ҳолим ёмонлашганини кўрган ўрта ёшлардаги бир шифокор йигит қарши олди. Навбатдагилардан узр сўраб, мен билан машғул бўлди. «Ҳозир, ҳозир, акажон, ҳозир» деганича қаргадир телефон қилди.

Шу оннинг ўзидаёқ машинага ўтқазиб, шаҳар касалхонасининг урология бўлимига олиб кирди. Сочлари оқарган, чехрасида меҳр балқиб турган шифокор дарҳол алоҳида хонага олиб кириб, тез ёрдам кўрсатди. Анча ўзимни босиб олганимдан сўнг, мен билан батафсил суҳбатлашди. «Бизга олиб келиб, яхши қилибди Ҳайрулла укамиз. Вақтида келибсиз. Даволаниш жараёни ўтгач, ўзимга яна учрайсиз, укажон. Яхши бўлиб кетасиз». Мени танимаган-билмаган шифокорларнинг муносабатини кўриб қандай миннатдорчилик изҳор этишни билмай қолдим.

Баъзида ўлим олдида турган касалнинг кимлигини, қардан келганини, адресини, паспортини сўраб, узундан-узоқ расмийчилик бажарилгунча бемор оғирлашиб қолиш ҳоллари учрайди. Қолаверса, айрим шифокорлар «вақтим йўқ» деб қарашмайди ҳам. Сирдарё вилоятидаги район поликлиникаларидан бирида содир бўлган воқеага эътибор беринг:

Эрталаб соат саккизда навбатчи шифокор келаркан. У киши келиши билан салом бериб олдиларига кирдим. Саломга алик олмаганидан алланечук бўлиб кетдим. Мен барча гапларни тушунтириб, келтирган қоғозимни узатдим.

— Сиз кимсиз ўзи? Бизнинг касалга ўхшамайсиз.

Паспортингизни олиб келинг, ҳисобга туринг!

— Мени Гулистонда текширишди. Рентген қилишди, анализлар ҳам бор. Шу асосда даволаниш курсини ёзиб беришди.

— Шифокорнинг шахсий имзоси йўқ. Сизга бирор қорҳол бўлиб қолса... мен жавоб бераман. Бориб қўл қўйдириб келинг.

— Мени кечирасиз-у, мен ўзимнинг шифокорим буйруғи асосида даволанаман-ку. Сиз у кишини танийсиз. Фамилияси...

— У киши таниқли шифокор бўлса, бизни ҳам танишадди. Хуллас, у мени хафа қилиб чиқариб юборди. Йўлакка чиқиб ўйланиб турган эдим. Ўрта ёшлардаги бир шифокор ёнимга келиб, «меҳмон, хизмат» деб сўраб қолди ва дардимни айтгач, ичкарига олиб кирди. У киши қоғозга кўз югуртираркан «Ҳа-а, Тошметов домла яхши шифокор» деб қўйдида, дарҳол йўлланма ёзиб берди. Айнан бир хил шароитда, бир соат ичида юз берган воқеани қаранг. Икки шифокор, икки хил одам, икки хил олам.

Элга беминнат хизмат кўрсатиб обрў қозониш инсонга шараф келтиради. Дарҳақиқат, юраги ёниб, куйиб-пишиб юрадиган одамлар кўп. Демак, ўша кишилар уйида ўсаётган болалар ҳам турли феъл-атворли одамлар бўлиб етишадилар. Элга беминнат хизмат қилувчи оилада тарбияланган ёшлар келажакда олийҳиммат инсонлар бўлиши табиий.

ЮРАК ЁНМОҒИ КЕРАК

Бу даъватда катта ҳикмат бор. Лоқайд одамни кўрганимизда ғазабимиз кўзғаса, тиришқоқ, меҳнаткаш одамнинг шижоатидан қувонамиз. Ҳаётда юраги ёниб, эл учун, оиласи учун куйиб-пишиб юрган, меҳнатда жавлон ураётган одамлар кўп. Баъзи лоқайд одамлар ҳам борки, улар на ўзига, на ўзгага наф келтиради. Шунини алоҳида таъкидлаймизки, лоқайдлик шахс учун ҳам, жамоа учун ҳам, қолаверса, жамият учун ҳам хавфлидир. Яхшиликка, ташаббусга, ижодга бефарқлик одамни ишдан совутади, ҳафсаласини пир қилади: «яхши ишласам ҳам, ёмон ишласам ҳам барибир экан, жонимни койитиб нима қиламан», қабилда иш тутадиган бўлиб қолишади. Бу иллатнинг олдини олиш ва айна чокда бундайларга мурасасиз бўлиш лозим.

Меҳнатсеварлик, ҳаётда фаол бўлиш, илм-фан ва маданиятга катта қизиқиш билан қараш, унинг ютуқларини ишлаб чиқаришга, мустақил республикамиз ривожига татбиқ этиш инсонга хос фазилатдир. Бу давлатимизнинг инсон камолоти йўлида олиб борган кураши ва тажрибаси самарасидир.

Лекин, афсуски, ҳаётда онда-сонда бўлса-да, шундай шахслар ҳам учраб турадики, улар турмушда содир бўлаётган воқеаларга, ҳатто одамлар тақдирига бефарқ қарайдилар. Фақат ўз манфаатларини ўйлаб иш тутадилар. Бундайларни ҳалқимиз шахсиятпараст, ўз манфаатининг қурбони — лоқайд кишилар, деб аташади.

Хўш, лоқайдликнинг ўзи нима? Лоқайдлик — туғма хусусият эмас, бу — ёмон тарбия оқибати. Бу — ота-она, тарбиячилар хатоси. Болаларда ёшликда топширилган иш, вазифа учун жавобгарлик ҳиссини тарбияламаганлик оқибати. Бундайлар фаоллик кўрсатмайдилар, яъни «Дунёни сел олса, менга нима?», «Ўзингни бил, ўзгани қўй», қабилда иш тутадилар. Ҳаётда мутлақ лоқайд кишини учратиш қийин. Фақат ҳаётий ҳодисаларнинг у ёки бу кўриниши учун бефарқ қаровчи шахслар мавжуд. Кўпинча, лоқайдликнинг заминидан ўз манфаатини кўпчилик манфаатидан устун қўйиш ётади.

Ўша лоқайд шахсинг у ёки бу йўл билан шахсий манфаати-га путур етадиган бўлса, у жуда фаол туриб ўз манфаатини ҳимоя қилади. Бу йўлда жуда жонбозлик кўрсатиши, ҳатто ҳар қандай разилликни ҳам қилиши мумкин.

Дейлик, кўчада бирор киши кутилмаганда соғлиғи ёмонлашиб, ҳушидан кетди ва йиқилди. Бундай пайтда ҳатто ишга шошиб кетаётган одам ҳам «тез ёрдам»га телефон қилишга ёки дорихонадан дори олиб келишга, ёки оғзига бир қултум сув тутишга, унга ширин сўз билан далда бериб, кўнглини кўтаришга интилади. Ана шундай ночор пайтда лоқайд одам касал одамга бир қарайди-ю, парвойи фалак ўтиб кетаверади. Чунки унинг қалбида яхшилик қилиш фазилатидан учкун ҳам йўқ. Инсоннинг қандайлиги бошга мусибат тушганда билинади.

ЙЎЛИНГИЗДАН ЮРСАМ ДЕЙМАН

Киши ўтмиш ҳаётига назар ташларкан шўх болалиги, бебош ёшлигини эслаб ҳикоя қилади Одилжон Қодиров. Болаликда, ота-она таъбири билан айтганда, у қобил, ўқишга зеҳли бола бўлган. Нима бўлгану, ўспиринлик пайтида «ай-ниган қолган». Ўқишга ҳам хоҳлаганда бориб, хоҳламаганда эса аллақакларда санғиб юриш одатини чиқарган. Ота-она насиҳати кор қилмаган.

Дадаси уриб-сўкиб йўлга солмоқчи бўлади. Тузалиш ўрнига баттар қайсарлашади. Гапга «ҳа», «йўқ» дейишдан нарига бормади. Фарзанд экан, ёндириб-куйдирса ҳам чидар эдилар. Синф раҳбари Аминахон опа сезгир-да! Зимдан кузатибди, суриштирибди. Ҳаммасини билибди. Уч-тўртта ёмон болага қўшилиб, номаъкулчилик қилишган. Улар содда болаларни кўрқитиб пулини олишган, ҳатто йўлтўсарликкача боришган. Болани бу йўлдан қайтарган, барака топкур, шу синф раҳбари бўлди. Кун бўйи жилдирмабди. Ўзига «ёрдамчи» қилиб олибди. Аллақанақа ишга бошлиқ қилиб қўйибди. Хуллас, кўнглини топибди. Одилжон отасидан «нолиб»: «Ҳадеб болага ўхшатиб бақириб-чақирадилар. Энди, ёш бола эмасман-ку», — дебди.

— Ўшанда муаллима опаси Аминахон Азизова аралашмаганида йўлдан адашиши турган гап эди. Ҳа, ўқиган, оққорани таниган одамнинг садағаси кетсанг арзийди, — сўзга аралашди Одилжоннинг онаси. — Бинойидек ўзгариб, «ўқийман», деб туриб олди.

Синф раҳбари ота билан учрашиб, унинг тарбиядаги хатосини тушунтирибди. Ўғилнинг «гина»сида жон борлигини айтибди. Бўйи чўзилиб қолган болани уриш одобдан эмаслиги, баттар уни қайсар, ўжар қилиб қўйишини куйиниб сўзлабди.

Ўспирин катта бўлганидан мамнун бўлиб, ўзини «йигит»дек тутиши, юриш-туришда, муомалада, муносабатда, фаолиятда, мустақил бўлишга тиришишини алоҳида қайд қилибди. Ўспирин табиатига хос бу хусусиятни ота-она, катталар тан олишлари зарурлиги, иложи борица у билан юмшоқ ва жиддий муомалада бўлишлари, айрим масалаларда унинг фикрини билишга қизиқишлари, гапларини эътибор билан эшитишлари кераклигини таъкидлабди. Жумладан: «Ўғлим (қизим), мана бу нарсани қандай қилсак бўларкин?, Бу ҳақда сенинг фикринг қанақа? Укаларингга бош бўлиб мана бу ишни қилиб қўйсанг» каби муомала қилинса, айни муддао бўларди.

Яхши гапнинг сеҳри бор, деганларидек самимий, ўзаро ишонч билан ўтган суҳбатлардан сўнг қанча битмаган иш битиб кетди. Кўнгли кўтарилган бола ўзини яхши тутишга, ёмон одатларини ташлашга интилди. Бу воқеа Аминахон Азизованинг мактабда ишлаган йилларини эслатувчи хотиралардан бири, холос.

Бугун Санобар Саидовна ишдан қандайдир ички ҳаяжон билан қайтди. Факультет декани билан бўлиб ўтган суҳбатни эслади. «Маслаҳатлашиб, биринчи курс талабалари раҳбарлигини сизга топширсак» дейилганди. Чунки унинг тажрибаси кўп эди.

Шу топда охирги кўнғироғу, ажойиб гуруҳини эслади. Энди улар мустақил. Дарсни ҳам, ташкилотчиликни ҳам ўрнига қўйишади, — дейди ўзига ўзи. Шуларни ўйларкан, кўнгли ёришиб кетди.

Ёш шогирдлари билан бўладиган учрашувни тасаввур қилди. Гуруҳда қизлар кўпчилиликни ташкил этади, яна улар узоқ вилоятдан келишган. Жиддий мулоҳазалардан сўнг «она» ўрнини босиш керак деган қарорга келади. Биринчи мажлис ҳақида узоқ ўйлади. Бу йиғилиш кўп нарсани ҳал қилишини биларди.

Мажлис ёмон ўтмади. Фаоллардан кўнгли тўлди, ҳар бири билан гаплашди, вазифаларини тушунтирди. Ҳар ҳафтада учрашиб, ишнинг бориши ҳақида фикрлашиб туришга келишиб олишди. «Қандай бўлмасин гуруҳда фаолларнинг ролини ошириш керак», деди ўзича қатъият билан. Ўрни келганда шуни таъкидлаш лозимки, қачон ҳар бир фаол ўз вазифасини яхши тушунса, жамоа олдида бурчли эканини ҳис қилса, шунда фаоллар жамоада катта куч ҳисобланади.

Санобар опа талабаларнинг қобилияти, лаёқатини ҳисобга олган ҳолда жамоат иши ва топшириқларни беришга интилади. Гуруҳдаги яхши ташаббусни қўллаб-қувватлади ҳамда жамоада соғлом фикрни туғдиришга ҳаракат қилди. У тиришиб ўқиш, виждонан меҳнат қилиш, жамоат ишларида ташаббускорлик талабанинг бурчи эканини ҳамisha уқтириб боради ва бу хусусият уларнинг ахлоқий эҳтиёжига айланишига даъват этади.

ЯХШИ СЎЗ — ЖОН ОЗИҒИ

Тошкентдаги 24-мактабнинг тажрибали ўқитувчиси Муаззам опа шундай ҳикоя қилади:

«Мактабда катта анжуманга тайёргарлик борарди. Ҳамманинг қўли-қўлига тегмайди. Мактаб коридорини безаш бизнинг синфга топширилганди. Ўқувчилар ишга жон-диллари билан киришиб кетишди. Уларнинг диққати газетанинг янги сониди.

Шу пайт коридор бошида кимнингдир қаттиқ гапиргани эшитилди. Билсак, у яқинда келган ёш ўқитувчи экан. Биздан сал нарироқда Робия опа ҳалидан бери ойна, эшикларни тозалар, хуллас, чарчоқдан бетлари қизариб кетган эди. Ҳалиги ёш ўқитувчи унинг ёнида тўхтади-ю салом-алик қилиш, «ҳорманг» дейиш ўрнига бирдан дўқ ура кетди:

— Сиз қанақа аҳмоқ хотинсиз. Ҳалигача зални ювиб чиқмабсиз. Мунча имиллайсиз?

Ичимда нафратлансам-да, ёнимда ўқувчилар бўлганидан бир нарса деёлмадим. Робия опага юрагим ачишади. Кўринишидан руҳи тушгани шундай сезилиб турарди.

Бундайларга «эссиз одам» дегинг келади. Кўполлик ҳам эви билан-да. Яна ким билан денг, онанг тенги аёл билан. Ўқитувчи. Ўша куни дарсдан кейин у билан узоқ ўтириб суҳбатлашдим. Айбини бетига очиқ айтдим, уялтирдим. Бир қизариб, бир бўзариб ўтирди. Айбини тан олиб, тузатишга ваъда берди.

Ўша воқеа эсимга тушганда юрагим ғаш тортиб кетади. Яна ўзимни юпатаман: бизда яхши, тажрибали ўқитувчилар кўп-ку. Жамоа ишчан, аҳил. Наҳотки битта одамни тарбиялай олмасак. Шуларни ўйлаб, кўнглим ёришиб кетди.

Юсуф ака Шокировни эслайман. Қандай ажойиб инсон, моҳир педагог. Барчага баробар, хушфёъл. Яна ўша Робия опа воқеасини эсладим. Хаёлан уларни таққослаб кўришга уриндим. Икки одам — икки дунё! Юсуф ака оғир табиат, ғоят сезгир инсон. Юз-кўзингизга боқади-ю, дилингиздагини пайқаб олади. Кўнглингизда бирор ғашлик борлигини сезганда, илиқлик билан қалбингизга кириб борадики, беихтиёр юрагингизни очиб қўйганингизни сезмайсиз. Ҳа, шундай.

Юсуф ака илмий бўлим мудири сифатида ҳам ўзига, ҳам бошқаларга ғоят талабчан, ишнинг кўзини биладиган жонкуяр раҳбар. Мактабда қандай тadbир ўтказиладиган бўлса кекса, тажрибали ўқитувчиларга маслаҳат солади. Фикрини эшитади, ҳисобга олади.

Бирор ўқитувчи ёки ходимга топшириқ бериш лозим бўлганда, буйруқ шаклида эмас, балки илтимос тариқасида айтиш одобдан эканини яхши билади. Олдин ҳол-аҳволингизни суриштириб билади, сўнгра мақсадни тушунтиришга ўтади. «Жамоа билан маслаҳатлашиб шу ишни сизга топширишни лойиқ кўрдик. Шунга нима дейсиз?»

Юсуф ака, айниқса, ёш ўқитувчилар жонкуяри бўлиб, тез-тез дарсларга кириб, кузатади. Ўз фикр-мулоҳазаларини

ётиғи билан айтиб, ишга муҳаббат уйғотади. Ўқитувчи билан бўлган суҳбатда аввал унинг ютуқ томонларини айтиб, руҳлантиради, йўл-йўлакай дарсда учраган хато-камчиликларни кўрсатиб, аниқ методик маслаҳатлар беради.

Баъзан шундай бўладики, уйдан эрта чиқсангиз ҳам баъзан транспорт кутиб қоласиз, ё бошқа сабаб бўлиб ишга 5—10 дақиқа кечикиб қолсангиз, минг хижолат билан эшикдан кирасиз. Шунда Юсуф ака очиқ чеҳра билан ташвишлангансимон қаршингиздан чиқади ва сўрайди: «Яхши келдингизми? Тинчликми? Кечикканингиздан хавотирланиб тургандик». Кечикиш сабабини айтасиз. Ётиғи билан сизга ўз маслаҳатини беради. Жон-дилингиз билан қабул қиласиз. Хижолатдан ва лекин раҳбарнинг илиқ сўзидан енгил тортиб синфга кириб кетасиз. Ҳа, бу яхши раҳбар, педагогта хос одоб. Ихлос ва яхши кайфият билан дарс ўтасиз. Раҳбар ўз хизматчисига қўполлик қилмаса, яхшилик билан уни йўлга солса, ишнинг унуми ҳам бўлади, ҳар қандай офир юмуш осонликча битади, одамнинг руҳи кўтарилиб, кучига куч қўшилади.

Ўша мактаб ўқитувчилари, ота-оналар жамоатчилиги ҳурматли устоз — ўқитувчи Юсуф ака Шокиров ҳақида ана шундай меҳр билан сўзлайдилар. Бас, ўқитувчининг педагогик ишидаги муваффақияти, даставвал унинг ўқитувчилар билан қандай муносабатда бўлишига, болалар олдидаги обрўсига ва уларга таъсирини ўтказа олишига боғлиқдир. Шунинг учун раҳбар билан ўқитувчининг, ўқитувчи билан ўқувчининг муомала масаласи тарбия ишида энг муҳим масаладир.

Ўқитаётган фанни пухта билиш ва дарс жараёнида таълимнинг қулай, самарали усулларида унумли фойдаланиш ўқитувчи учун айниқса зарурдир. Аммо педагог ўқувчилар билан яқин алоқада бўла олмаса, у ҳолда ўқувчиларининг тарбия ишида яхши натижани кутиш мумкин эмас.

Ўқитувчи ҳамиша ғамхўр, сезгир ва одил бўлиши, уларнинг қизиқишлари, ички кечинмаларини ва ҳис-туйғуларини яхши билиши керак. Шундагина болалар ҳам ўқитув-

чиларни хурмат қиладиган бўладилар. Бу, таълим-тарбиянинг энг муҳим тамойилидир.

Ўқитувчилик — гоят шарафли, масъулиятли касб. Педагогик ишда майда-чуйда деган нарсаларнинг бўлиши мумкин эмас. Ҳамма-ҳаммаси катта ва асосий ҳисобланади. Ўқитувчининг ҳар бир иши, хатти-ҳаракати болаларга ё ижобий, ё салбий таъсир ўтказadi.

Ўқитувчи ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини тута билиши, оғир, вазмин бўлиши, боланинг айни вақтдаги руҳий ҳолатларини назардан қочирмаслиги керак. Яхши ўқитувчида болалардан ажралиб қолиш ҳолати бўлмайди. Ўқитувчи болалар билан дўстона муносабатда бўлади, уларнинг ички дунёсига кириб боради. Ўқув материалларини ўзлаштириш учун зарур бўлган психологик ҳолатни юзага келтиради. Демак, ўқитувчининг энг муҳим хусусияти ўқувчиларга мулоим, таъсирчан, қатъий оҳангда гапириши, талабчан, ниҳоятда объектив, ҳаққоний муомалада бўлишидир. Одатда ўқувчилар ўзлари билан ниҳоятда аҳил ва самимий муносабатда, хушмуомалада бўлган ўқитувчиларни севадилар ва унга ишонадилар.

ВИЖДОН ҲУКМИ

«Шу хатти-ҳаракатимни бошқалар қандай баҳоларкин? Нима дейишаркин? Одамларга нафим тегяптими?» — деб ўз-ўзимиздан сўраймиз. Ҳа, ҳақиқий инсон шу йўсинда ўз виждони олдида доимо ҳисоб беради. Негаки, инсоннинг инсонлиги шунда билинади. Агар қилаётган ишингиз, хулқ-атворингиз бошқаларга маъқул бўлса, демак, сиз тўғри иш қилгансиз, одамлар олдида юзингиз ёруғ, виждонингиз покдир. Борди-ю қилмишингиз, хулқ-атворингиз одамларни ранжитса, демак сиз номаъқулчилик қилгансиз, одамлар олдида юзингиз шувут, виждонингиз азобда. Кишига бу ишда фақат виждони йўл кўрсатади.

Виждон билан ҳисоблашган одам ҳаётда янглишмайди. Масалан, жамоа аъзолари Сизни режада кўрсатилган илмий ишингизни бажармаганингиз учун масъулиятсизликда айб-

лаб танқид қилишди. Виждонингиз сўзлаяпти, кулоқ солинг-а: «Танқид аччиқ, аммо ўринли. Ўзинг айбдор, сусткашлик қилдинг, вақтида ишни столга қўёлмадинг, жамоа олдида, раҳбар ҳузурида бебурд бўлдинг, энди узр сўрашинг, жамоа ишончини амалда оқлашинг, келажақда бошқалардек меҳнат қилишинг керак». Мана виждон ҳукми, ақл кўрсатмаси. Унга амал қилсангиз, тўғри йўлга тушасиз. Эл-юрт олдида юзингиз ёруғ, дилингиз чароғон бўлади.

Дейлик, дўстингиз, яқин кишингиз билан нари-бери гапга бориб қолдингиз. Нима қилиш керак? Яна виждон, ақл билан кенгашасиз. Унинг ҳукми: «Оғир бўл, жаҳолат устида гапириб, кейин пушаймон бўлиб юрма. Дўст ачитиб гапиради, дейишади. Жаҳл устида гапириб юборди. Ўзига келганда хижолат бўлади. Ўшанда, албатта, узр сўрайди...»

Ўзингизни босасиз. Ҳаммаси яхшилик билан тугайди. Олам гулистон. Гоҳ ўзимизнинг билганимиздан қолмаймиз. Яхши ният билан айтилган гапни ўзимизча «тушунамиз», гапириб-гапириб ўзимизча «аламдан» ҳам чиқамиз. Фурсат ўтиб ҳовурдан тушамиз. Ўйлаб ноўрин иш қилганимизни пайқаб қоламиз. «Нима иш қилиб қўйдим-а», деб куюнамиз. Ўзимизни койиб уришамиз, аммо бефойда. «Айтилган сўз — отилган ўқ» дейишади. Бу ҳақда ҳақ гапни гапириш, ёшлар орасида суҳбат, баҳслар ўтказиш, кишилар ўртасида меҳр-муҳаббат, оқибат уруғини сочиш ҳар бир одамнинг инсоний бурчидир.

Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университетининг физика факультети қошида ташкил қилинган «Қизлар давраси»да ана шундай ҳаётий масалалар қизгин мунозарага айланмоқда. Яқиндагина «Ахлоқий эркинлик ва шахснинг маънавий масъулияти» мавзuida уюштирилган бир учрашув факультет талаба йигит-қизларини кўп нарсаларни ўйлашга мажбур қилди:

«Ахлоқий эркинликни сиз қандай тушунасиз?», «Ёшларнинг жамият олдидаги маънавий жавобгарлигини-чи?», «Виждон, ор-номус деганда нимани тушунасиз?», «Вазифа, масъулият, бурч нима?».

Бундай саволларга талаба қизлар, айниқса, тўлқинланиб жавоб беришди. Йигитлар ҳам мунозарада бўш келишмади. Улар қизларга хос латофат устида тўхтаб, ҳаётий мисоллар келтиришди. Айрим ҳаволи, «зебо қизлар»ни ўринли танқид қилишди. Мунозарада қатнашган профессор-ўқитувчилар баҳсга файз киритишди.

Баҳсни III курс талабаси К. жонлантириб юборди. Мана, у нималар ҳақида сўзлади: «Ахлоқий эркинликни мен кишининг хатти-ҳаракати, хоҳиш-истагини турли йўллар, одатлар, қонунлар билан чеклаб қўймаслик, деб тушунаман. Лекин бу эркинликни биз нимани тўғри, деб топсак, шуни қила олишимиз мумкин деган хулосага олиб келмайди.

Аммо кишиларнинг ички дунёси, маънавий қиёфасига бир назар ташласак, ахлоқ принциплари ҳақида бир лаҳза фикр юритсак, бизнинг ахлоқимиз нималарини маъқул топиши равшан намоён бўлади.

Менинг кўзимга ташланган баъзи «лекин»ларни айтиб ўтмоқчиман маъруза заллари, аудиторияларда айрим стол ва стулларга ўйиб ёзилган турли исмлар, бемаъни, бетайин шеърлар, оғизга олиб бўлмайдиган уят сўзларни кўриб, бир нарсага ажабланаман. Ахир, бу ерда ўзимиз таълим оламиз. Бу ўқув қуроллари, бинолар фақат бизлар учун, ота-оналаримизнинг пешона тери туфайли бунёд этилган нарсалар-ку!

Яна бир мисол. Айрим талабаларнинг ўзлари яшаётган ётоқхонага бўлган муносабатларини кўриб ранжийсан киши. Буларни кўрган ҳар бир кишида «Наҳотки, бу ёшлар ўз уйида ҳам шундай бефарқ бўлишса?», деган савол пайдо бўлади. Минг афсуски, фахрланса арзийдиган баодоб талабалар орасида ана шунақанги сиртига сув олмайдиган нокаслари ҳам учраб турар экан.

Ҳа, айтмоқчи, бугунги баҳсимизга буларнинг нима алоқаси бор дерсиз? Менимча, бевосита алоқаси бор. Чунки стол, стулларни эҳтиётлаб сақлашимиз, аудитория ва маъруза залларини домлаларимизнинг огоҳлантиришисиз дарсга тўлиқ тайёрлаб қўйиш, ўзимиз яшаётган жойларни озода

тутишимиз, ётоқхонада ишлайдиган фаррошларнинг меҳнати хурмат қилишимиз, шунингдек, санитария-гигиена қоидаларига риоя қилишимиз ҳам бизнинг ўз маънавий мажбуриятимизни қанчалик тушунишимиз, ҳис қилишимизни кўрсатади-да! Бўлмаса, буни биздан, албатта, доим талаб қилиб туришлари, мажбур қилишлари, тергашлари шартми? Ўзимиз шу камчиликларни бартараф қилишимиз, ўрни келганда баъзи ўртоқларимизга тушунтириб, танбеҳ беришимиз зарур. Бу, биз — талабаларнинг маънавий виждонимиз олдидаги энг катта бурчимиз эмасми?».

IV курс талабаси Манзурахон сўзи: «Инсон жамият ичида яшар экан, доимо ўзини жамоа орасида ҳис қилади. Шунинг учун ҳеч ким кийинишда, юриш-туришда, кишилар билан муносабатда бурч, масъулиятни унутмаслиги керак. Гоҳо жуда яхши кийинган, юриш-туриши, ташқи кўринишига қараб айрим қизларни одобли бўлса керак деб, унга ҳавасимиз келади. Лекин ўзи билан гаплашганда, унинг қўполлиги, бировни менсимаслигини кўриб, албатта, ажабланамиз, унга бўлган фикримиз ўзгариб қолади. Баъзан жамоат йиғилган жойда оғзидан боди кириб, шоди чиқаётган саёқ йигитни атрофдагилар тартибга чақирмоқчи бўлади. У эса: «Нима оғзимга хўжайинмисиз, ўз эрким ўзимда» деб жавоб беради. Бизнингча, бу ҳар иккала ёшнинг ҳам ахлоқ эркинлиги меъёрини тўғри ҳис қилмаслигини кўрсатади».

Маълумки, талабаларнинг қўпчилиги узоқ вилоятлардан келишган, ётоқхонада туришади. Уларнинг деярли аксарияти, мен ётоқхонада яшайпман, нима қилсам ихтиёрим ўзимда, демайди. Улар маънавий жавобгарликни ҳис қилишади, ўзларига талабчан, бир-бирларини тергаб туришади. Бу талабаликка хос хусусият.

Демак, ҳар бир киши, жумладан, ёшлар ҳам ҳар қанча эркин бўлган тақдирда ҳам жамият олдида, жамоатчилик олдида ўз бурчини, маънавий масъулиятини унутмаслиги даркор.

IV курс талабаси Оқилахон сўзи: «Ахлоқ кишининг юриш-туриши, одоби, ақл-идроки, хулқ-атвори, характери,

хуллас, бутун инсонга хос фазилатларини намоён қилиши билан белгиланади.

Бизнинг мамлакатимизда кишиларга яхши шарт-шароит, имконият, ва ниҳоят, ахлоқ эркинлиги ҳам берилган. Лекин бу эркинликдан ўрнида фойдаланиш керак. Чунки ҳар бир иш ва ҳар бир нарсанинг ўз ўрни, ўз меъёри бор. Ҳатто камтарлиқнинг ҳам.

Биз, талабалар, албатта, кўпчилигимиз чеккароқ районлардан, вилоятлардан келганмиз. Баъзиларимиз эса қатнаб ўқиймиз. Бизнинг ўқишимиз учун барча имкониятлар яратилган. Дарс қилиш учун ўқув заллари, узоқдан келганлар учун ётоқхоналар бор, дарсдан бўш вақтларда кинотеатрларга бориш, кўнгилли кечалар ўтказиш ва бошқа эркинликлар берилган. Бундан ўз ўрнида фойдаланаётган талабалар орамизда кўплаб топилади. Бунга Моҳира исмли гуруҳдош бир ўртоғимни мисол келтирмоқчиман.

У ўқиш, дарсга тайёrlаниш, хуллас, барини ўз вақтида бажаради. Атрофдагилар унинг одоби, юриш-туришига ҳавас қилади. Бир куни менга бир жойга бирга боришга ваъда қилган эди, лекин ўша куни унинг қандайдир зарур иши чиқиб қолиб, бора олмаслигини айтди. Мен ундан хафа бўлмадим, аксинча, мени ҳурмат қилиб, кечирим сўраб, атайлаб келганидан хурсанд бўлдим. Бу, Моҳиранинг ахлоқий эркинлик ҳамда бурч-масъулиятни тўғри тушунишидан далолат беради.

Аъло ва яхши баҳоларга ўқиб, лекин ахлоқ-одоб бобида бебурд, ўзининг жамоа олдидаги маънавий жавобгарлигини унутиб бебошлик қиладиганлар ҳам учрайди. Кези келганда шуни айтмоқчиманки, барча номаъқулчиликларни вақтида фош қилишимиз, кўпчилик ўртасида уялтиришимиз, токи улар айбига икром бўлиб тўғри йўлга тушиб олмагунларига қадар кузатишимиз керак. Шундайлардан бири бир йигит ҳақида гапирмоқчиман. Қачон қараманг одамларнинг оромини бузгани-бузган: бевақт магнитофон кўяди, коридорда бақириб-чақириб юради. Биров танбех берадиган бўлса, эркинлигини пеш қилади. Истардимки, ҳар бир инсон, ҳар бир талаба ахлоқ эркинлигидан ўз ўрнида, ўз меъёрида фойдаланса!».

Сўз навбатини Саноатхон олади ва тўлқинланиб шуларни айтади: «Ҳар бир йигит ва қизнинг ўзи туғилиб ўсган қишлоғи, ота-онаси олдидаги бурчи ҳам менимча, одоб-ахлоққа киради. Одоб-ахлоқ бўлгандаям, бажарилиши ҳам қарз, ҳам фарз бўлган одоб-ахлоқдир.

Кишининг ўз бурчини, маънавий жавобгарликни ҳис этиши масъулият дейилса керак. Бу сўзни ҳамма, шу жумладан, ёшлар бирдай тушунади. Аммо ёшлар орасида ана шу маънавий жавобгарликни, ана шу одоб-ахлоқни унутиб қўяётганлар ҳам учраб қоларкан.

Санжар исмли йигит илм олиш иштиёқида пойтахтнинг олий ўқув даргоҳларидан бирига ўқишга кирди. Йиллар бирин-кетин ўтиб серзавқ, серҳаяжон талабалик ҳаёти ортда қолди. У энди олий маълумотли мутахассис. Нима қилиши керак? Қадрдон қишлоғига борсинми, ё шу ердаги бирор жойга ишга кирсинми? Унга кейинги фикр маъқул тушди. Тез орада бу фикр қатъий қарорга айланди. У шаҳарда ўз мутахассислиги бўйича ишни тез топа олмади. Орадан ойлар ўтди. Ниҳоят бешинчи ойга бориб у ўз ниятига етди. У ишга қабул қилинганлиги ҳақида тўлиб-тошиб ота-онасига мактуб йўллади. Хат қўлга теккан вақтдаги ота-онанинг ҳолатини ҳар бир киши тасаввур қилиши мумкин. Шундай қилиб, ҳалиги йигитнинг омади келди. Марказда яшаш, обрўли ерда хизмат қилиш унинг дилини ифтихор туйғуларига тўлдирди. Вақт-вақти билан ота-онасига мактуб йўллаб, улардан ҳол-аҳвол сўраб турди. Моддий томондан ҳам қўлидан келганича ёрдамини аямади. Мактуб орқали қилинаётган бу ғамхўрлик, юбораётган бу пуллар, ойда-йилда бориб, бир-икки кун туриб келишлар ота-онасини қаноатлантирадими-йўқми, бунини ўйлаб ҳам кўрмасди. Ука-сингиллари билан ўзи ўртасида секин-аста қад ростлаётган даҳшатли бегоналик ҳисси уни сира ташвишга солмади. У меҳр кўзда эканлигини унутиб қўйди.

Бундай ҳаётий фактлар айрим ёшларнинг жамият олдидаги, туғилиб-ўсган қишлоғи, халқи олдида ўташи лозим бўлган бурч ва мажбурияти маънавий зарурат эканлигини

тушуниб етмаслигининг натижасидир. Шунингдек, бизнинг жамиятимизда шахсий ва ижтимоий мақсадлар ягона талабга айланган зарурат эканини англамасликдир.

Ҳар бир инсон, шу жумладан, ёшлар бурч — кишининг маънавий мажбурияти эканини, маънавий мажбуриятни киши ҳар қандай шароитда ҳам олдига қўйилган талаб сифатида, албатта, бажариши кераклигини билиши зарур. Бурчга масъулиятсизлик жамиятга қанча зарар етказиши, кишини субутсиз, худбин қилишини ҳам билиб қўйганлари маъқул.

БИЛИБ ҚЎЙГАН ЯХШИ...

Одоб саломдан бошланади. Дарҳақиқат, кўришишда ҳам маданият, ҳам фазилат бор. Одатда хушодоб, маданиятли кишилар одамларга нисбатан эътиборли ва сезгир бўладилар. Бизнингча, инсоннинг хулқ-одоби, аввало, унинг бошқа одамларга бўлган муносабатида кўзга ташланади.

Катталарни учратганда салом бериб ўтиш ҳар бир ёш учун ҳам қарз, ҳам фарздир. Салом беришни ҳам ўрнига қўя билмоқ керак. Айрим ёшлар кексаларни кўрганда яшин тезлигида «ассалом» ёки «салом» деб ўтиб кетадилар. Бу худди «ма, қарзингни ол» дегандак туюлади.

Меҳр кўзда, дейди халқимиз. Салом берганда одоб сақлаш керак. Кишининг кўзига боқиб, мулойимлик билан, агар кексаларга бўлса, қўлингизни кўксингизга қўйиб «Ассалому алайкум» десангиз нур устига аъло нур бўлади, «Ваалайкум ассалом, катта бўлинг, мулло бўлинг» деган илиқ жавобдан дилингиз яйраб кетади.

* * *

Киши ҳар тонгни яхши ният билан қаршилаб: «Бугун қандай хайрли ишларга қўл урсам экан», деган истак билан ўрнидан туради. Шу чоғ кимнингдир сизга қараб, «Ассалому алайкум, яхши дам олиб турдингизми?» — деган иборасидан

кўнглингиз ёришиб кетади. Кайфингиз чоғ бўлади. Сиз ҳам унга шундай хушмуомалада бўласиз.

Хуллас, яхши кайфият билан уйдан чиқдингиз. Хизмат вазифасига ошиқасиз. Йўлда кетаётиб таниш-билишларни учратасиз. Улар билан ҳам яхши кайфиятда саломлашасиз, сўзсиз, шу кун ишингиз унумли ва баракали бўлади.

* * *

Кишилар билан учрашганда сезгир бўлиб, вазиятга қараб иш тутган маъқул, Борди-ю, сиз қаергадир шошиляпсиз, у ҳолда ҳамроҳингиздан узр сўраб кетишни одобдан деб билинг. Сезаяпсизки, суҳбатдошингизнинг вақти зикроқ кўринади, у ҳолда гапга тутиб, уни хижолатга қўйманг, ишхонада ҳам шундай бўлиш мумкин.

* * *

Икки киши гаплашиб турганда, гапларини бўлиб, сўрашингиз яхши эмас. Иложи бўлса, сабр этинг. Зарурият бўлса, узр сўранг.

Танишингизни қаҳвахонада, ошхонада, умуман овқат устида учратсангиз қўл узатиб кўришмай, оғзаки сўрашиб қўя қолганингиз маъқул.

Одатда яқин кишилар, узоқ кўришмаган дўстлар бир-бирлари билан учрашганда ҳаяжонга тушадилар. Қучоқ очиб кўришадилар, юзларини юзларига суртиб меҳрларига тўядилар. Бемеҳр, оқибатсиз кишигина бундай ҳолларда қўл учида кўришиб, нари-бери сўрашиб қўя қолади. Ёки ўзини кўрмасликка олади. Иши тушса борми, атрофингизда гирдикапалак бўлади. Иши битгач, машина орқасидан кўтарилган чангдек ғойиб бўлади-қолади.

Учрашганда ҳол-аҳвол сўрашиш, суҳбатдошга эътиборли бўлиш яхши фазилатдир. Киши бирор ерга борганда ёки ҳол-аҳвол сўрашганида ундан қўрққанидан эмас, балки ҳурмат юзасидан, инсонийлик нуқтаи назаридан муомала қилади.

Хўш, кўришганда қўл бериб сўрашиш шартми? деган савол туғилади. Албатта, гигиеник жиҳатдан қўл бериб кўришиш ҳамма шароитда ҳам тўғри келавермайди. Айниқса тери касали, грипп, сариқ билан оғриган одамлар, терлаш одати бор бемор кишилар кўришганда, қўл узатиб зинҳор бошқаларни хижолатга қўймасликлари лозим.

* * *

Оилага меҳмон келди дейлик. Уй эгаси уни самимий ва очиқ юз билан қарши олади. Уни дарҳол тўрга чорлаб, ўтиришга таклиф этади. Меҳмоннинг ҳол-аҳволини сўрайди, келганлигидан жуда хурсандлигини, миннатдорчилигини билдиради. Уй эгаси меҳмон кўнглини хушнуд қилишга интилиб, унга манзур бўладиган лаззатли таомлар тайёрлайди, у билан кўнгилли суҳбат куради ва дилкашлик қилади. Меҳмон ҳам ҳурматга ҳурмат билан жавоб беришга ҳаракат қилади.

Меҳмондорчиликда қатнашаётганлар ичида бир-бирларига нотаниш кишилар ҳам бўлади. Уй эгаси дарҳол уларнинг исмларини ҳурмат билан тилга олиб, таништириши зарур.

* * *

Мезбон ҳамма меҳмонларга нисбатан бир хилда мулозаматда бўлишни унутмаслиги керак. Акс ҳолда, у ноқулай аҳволда қолиши мумкин.

Ўтиришларда, баъзан кечикиб келган кишининг ёшидан қатъи назар, мансабига қараб хушомад қилинади. Бировларни безовта қилиб бўлса-да, тўрга, алоҳида жойга ўтказилади. Овқатнинг сархили ҳам у ўтирган жойга тортилади. Бу эса одобсизлик, мезбон шаънига ярашмаган ҳолатдир.

Ўтиришга кечикиб келган меҳмон аввало узр сўраши, сўнгра ҳамма билан умумий сўрашиб, тезда бирор бўш жойга бориб ўтириши, ўтирганларни зинҳор безовта қилмаслиги одобдандир.

СЎНГГИ ПУШАЙМОН...

Ҳаётнинг лаззати — ширин турмушда. Эр-хотин иноқ, бир-бирига дардқаш, меҳр-оқибатли бўлса, оила учун бундан ортиқ бахт йўқ. Агар улар турмушда доимо шундай ўрناк кўрсатсалар, бу оила фарзандлари ҳам давримизнинг муносиб кишилари бўлиб етишадилар. Зеро, замин яхши бўлса, ниҳол барваста ўсади.

Аммо, энг муҳими, оилавий бахт қадрига ета билиш, уни қўлдан бой бермаслик учун курашиш керак. Розияхон исмли бир келинчак хатида онасининг ўз бахтига тўғаноқ бўлаётгани, бемаъни хатти-ҳаракатлари билан ширин ва тотув уйини бузгани тўғрисида куйиниб ёзади. Энди у ўзининг ҳам, туғилажак фарзандининг ҳам бахтсиз бўлишини ўйлаб, юрак-бағри эзилади. Нажот излайди.

Келинг, яхшиси унинг изтироб тўла хатини бирга ўқийлик: «Онам уйга тез-тез, сабабсиз чақиравериb, менинг ақлимни чалғита бошлади. Айтганларини қилай десам, ширин ва яхши турмушим бузилади. Қилмай десам, оқ сут берган онам норози бўлади. Бошим айланиб ва ёшлигимга бориб қайнотам ва қайнонам ҳамда турмуш ўртоғимни менсимай, тез-тез онам ҳузурига бориб турадиган бўлдим. Онам ҳар сафар: «Болам, сен қўрқмай келавер, ўзлари ялиниб олиб кетишади. Агар бизга бўйин эгмасалар борми, туҳмат тошларини ёғдирамиз. Ана ўшанда кўрсинлар», деб уқтиравериb, охири уйимни буздилар. Тўйимиздан ҳеч қанча вақт ўтмай, овсиним вафот этди. Тўй харажатлари устига ўлим аралашиб, оиламизда анча тушкунлик юз берди. Шундай пайтда, ёш бўла туриб, уйда бекор ўтиришни ўзимга эп кўрмадим. Ишга кирдим. Лекин онам ойлик маошим яқинлашган сари: «Бир сўмини камайтирмай менга олиб кел. Уйингдагилар бир амаллаб қарзини узишар. Бир ўзим икки укангни боқолмайман. Отанг ярамас ташлаб кетди... деб охири, ўзимни ҳам уйимга юбормай қўйдилар».

Хат мазмунидан равшанки, она катта хатога йўл қўйган. Фақат ўзининг бутунги кунини ўйлабди-ю, қизнинг эртанги куни ҳақида ўйламабди.

Наҳотки, она фарзанди тақдирига шунчалар бефарқ бўлса? Ҳар ҳолда, инсоф юзасидан иш тутган маъқул. Маълум бўлишича, она қизини ўз ихтиёри билан куёвга узатган. Қиз ҳам ўша хонадонга кўнгил қўйган. Қайин-бўйинлари билан чиқишиб, аҳил яшаб кетиши мумкин эди. Қиз бола тушган жойида тиниб-тинчиб кетиши она учун бахт-ку. Шу бахтни она менсимай оёқ ости қилса-чи?

Оиланинг бузилишига кўп ҳолларда ёшларнинг ўзлари ҳам сабаб бўлишади, чунки улар турмушнинг паст-баландини яхши тушунишмайди. Шундай экан, афсуски, ҳаётнинг аччиқ-чучугини кўрган онанинг бундай хатога йўл қўйиши жуда ғалати ҳол.

Муҳтарама онага эрингизнинг нима сабабдан сизни, қадрдон оиласи, ширин-шакар фарзандларини ташлаб кетгани ҳақида ўйлаб кўрдингизми? Бунда ўзингизни ҳам айбдор ҳисоблайсизми? Аёл сифатида ўз бурчингизни кўнгилдагидак бажардингизми? деб савол бергимиз келади.

Бир донишманд эридан нолиган аёлга шундай деб маслаҳат берибди: «Эрим доимо ёнимда бўлсин десанг, шундай иш тутгилки, у қаерда бўлмасин, қандай иш билан машғул бўлмасин, ҳузурингга тезроқ келишга ошиқсин. Сен хушфеъл ва хушчақчақ бўлсанг, у ҳеч қачон сени ташлаб кетмайди».

Сиз бевалик ва ёлғизликнинг ситамларини тортган аёлсиз. Яқин кишингизни, бахтингизни йўқотдингиз. Уйингиздан файз кетди. Қалбингизни бир ери тимдаланган.

Тўғри, бир томондан бахтлисиз, болаларингиз бор. Уларга ҳам она, ҳам ота бўлиш осонми? Аммо оилангизда мукаммал бахт етишмайди. Ҳа, шундай бир вақтлар бахтли эдингиз. Аммо ўша дамларнинг қадрига столмадингиз. Уни қўлдан

бой бердингиз. Ҳозир эса пушаймонсиз. Начора иложингиз йўқ! Энди қизингиз ҳам бахтсиз бўлиб қолмасин. Яна бир гўдакка жабр бўлмасин. Уни дарҳол уйига элтиб қўйинг.

Ҳар бир киши ўз бахти учун курашмоғи керак. Розияхон, сиз ҳам шу истақ йўлида оилангизни мустаҳкамлашга интилингиз. Қайин-бўйинларингизни туққан-туғишганлардек кўриб, ҳурмат қилдингиз. Уй-рўзгор ишларини қунт ва меҳр билан бажаришга ўрганишга ҳаракат қилдингиз.

Оилангиз бошига қийинчилик тушганда, бирга қайғурдингиз, ишга кириб кўмаклашиш ниятида бўлдингиз. Бу фазилятларингиз билан уларда ўзингизга меҳр уйғотдингиз. Бу томонларингиз учун сизни қутламоқ керак.

Онангизнинг нотўғри хатти-ҳаракатлари тинч уйингизни нотинч қилди. Ўртага совуқчилик тушибди. Сиз бўлса, кўз ёши тўкиб, она амрига итоаткорона бўйин эгдингиз. Ҳа, она раъйига қарши боришни ўзингизга эп билмадингиз. Тўғри, онани ҳурматлаш фарзанднинг олий бурчи. Бордию, у ноҳақ бўлса-чи? У ҳолда виждон амрига қарши бориш керакми? Йўқ, албатта, ҳақ йўлни тутган маъқул. Онангиз ноҳақ эканига уни ишонтириб, қарорингизда қатъий туришингиз керак эди. Ахир ёш эмассиз, уйлик-жойликсиз, сиз ҳам онасиз. Ҳаёт кўрган тажрибали кишиларга маслаҳат солганингизда янглишмаган бўлардингиз.

Тоҳиржон исмли йигит ҳам ўз оилавий ҳаётидан, турмуш ўрғонидан мамнун эмаслигини ёзибди. Ҳаётини қайта изга солиш ниятида маслаҳат сўрабди. Хатнинг мазмунидан маълум бўладикки, оиланинг бузилишига хотин кишидаги нуқсонлар сабаб бўлган.

« ... Кейинги пайтларда хотинимнинг уйга бўлган муносабати ўзгара бошлади. Онам йўлга солиш ниятида бирор нарса десалар, менсимай қайириб ташларди. Ўзининг билганидан қолмасди. Ўринсиз ерда ёлгон ишлатиб, кўнгил қолдирарди. Уйда сиримиз ҳам кўчага чиқадиган бўлиб қолди.

Айбини айтсангиз, тан олмайди, қайсарлик қилиб бетингизга тик қараб тураверади. Муносабатимиз кундан-кунга ёмон бўлса бўлди-ю, лекин ҳеч илимади. Ўшанда «Балки бўлак турсак, уй-жойнинг қадрига етар, яхши яшаб кетармиз», деб ўйладим. Қийналиб бўлса-да, ҳовли сотиб олишга қарор қилдим. Уйдагилар ҳам рози бўлишди. Мана кўчиб ҳам келдик. Алоҳида яшаяпмиз. Афсуски, хотинимнинг ҳали ҳам ўша бепарволиги қолмади. У уйга меҳр қўйган хотинларга ўхшаб: «Қандай қилсам уйим уй, жойим жой бўларкан», деб ўйламади. Ахир, энди икки боланинг онаси бўлди-ку! Бошимиз ҳамон уриш-жанжалдан чиқмайди. Уй-рўзгорда барака йўқ. Эрни эр ўрнида кўрмайди. Болаларга ҳам меҳри йўқ. Неча бор қўйди-чиқдига бордик. Аммо ҳар гал ўртага маҳалла-кўй, қавми-қариндошлар тушиб, болалар тирик етим бўлишмасин, деб яраштириб қўйишади.

Хуллас, уринишларим бекорга кетди. Хотиним тўғри йўлга кирмади. Охири ҳамма нарсa жонимга тегди, қўлимни силтаб, уйдан чиқиб кетдим. Болалар ҳам кўзимга кўринмади».

Тоҳиржон, бир-бирингиздан кўнглингиз қолибди, тўғрироғи, ўртадан меҳр кўтарилибди. Энди бўлмайди, ажрашамиз деяпсиз. Хўш, шундай бўлди ҳам дейлик. Унда болаларчи? Уларнинг тақдири нима бўлади? Уларни тирик етим қилиб, ҳеч қачон бахтли турмуш куриб кетолмайсиз. Бола ўз ота-онаси билан ширин ва азиз. Уни шу бахтдан маҳрум этманг?!

Сиз, келин, она сифатида ўйлашингиз зарур. Уйингиз бузилиб, болаларингиз ота меҳридан бебаҳра бўлмасин. Ёш бошингизга ёлғизлик, бевалик жабрини солиб, азоб-уқубатда ўртаниб юрманг! Қайсарлик ва жаҳолат бахт душмани эканини унутманг. Эрингизга энг меҳрибон дўст бўлишга чин юракдан киришинг. Унинг меҳнатини қадрланг ва ўзингиз ҳам унга кўмакдош бўлишга ҳаракат қилинг! Эпчил бўлиб, уй-рўзгорни эпласангиз, ширин сўз бўлиб, одамлар кўнг-

лини топишга интилангиз, бахт сизга боқадди. Ҳа, шундай бўлади.

Кексалар «бир кун уруш бўлган уйдан қирқ кун барака кетади», деб бежиз айтишмаган. Дарҳақиқат, киши бирор нарсадан хафа бўлганда, қўли ишга бормайди. Кўнгли паршон бўлиб, нима иш қилаётганини ҳам сезмайди. На юриш-туришда, на уйқусида ҳаловат бўлади. Камчиликини ҳадеб юзга солавериш ҳам одобдан эмас. Кишининг яхши томонларини ҳам кўра билиш керак. Кўнгилни кенг тутиш лозим. «Ошсиз уй бор-у, уришсиз уй йўқ», деганларидек, ҳар қандай оилада ҳам баъзан борди-келди гаплар бўлиб туради. Хотин киши тадбиркор бўлса, бир оз қийинчиликни ўзига олса, кейинчалик фойда бўлади. Хуллас, арра баробар тортилса, турмуш тотув ва ширин ўтади.

ЎФИЛ БОЛА ТАРБИЯСИ

Арслон изидан,

Йигит сўзидан қайтмас.

(Халқ мақоли)

Лавзи ҳалоллик, бир сўзлик инсон учун, айниқса ўфил бола — йигит учун энг олий фазилат бўлиб, бу хислат эл ишончини қозонишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Ўфил болалар ёшлиқдан шу одатга қатъий риоя қилиб вояга етсалар жамиятимиз олдида, ён атрофдаги кишилар олдида, ўзлари ўқиётган ёки хизмат қилаётган жойларда, хуллас, қаерда яшамасинлар, ўқимасинлар, ишламасинлар, ҳамма жойда обрў-эътиборга сазовор бўладилар, «лавзи ҳалол» деган чиройли сифат соҳиби бўладилар.

Бир сўзли бўлиш, лавзи ҳалоллик, айтган сўзнинг уддасидан чиқмоқлик ва ҳар шароитда ҳам ўз лавзидан қайтмаслик, ростгўйлик инсон камолотини ифодаловчи белгилардан ҳисобланади. Мавлоно Муқимий: «Гар қилич келса бошимга ҳам дегайман ростин», — деб ёзганида минг бор ҳақ эди.

Ўз сўзининг устидан чиқмаслик, бирон-бир нарсани ваъда қилиб, уни бажармаслик, сўз амалига лоқайд қараш халқ фаровонлиги, эл ривожига катта зарар келтиради ва одамлар дилида ишонч деган тушунчани йўқотади.

Арслон жамики ўрмонларнинг подшоси — забардасти, кучли маҳлуқ. Ўз мавқсига, кучига яраша иштаҳасию, нафси ҳам кучли. Лекин унинг кучлилигига сабаб — қатъиятлилиги, босган изидан орқага қайтмаслик одатидир. Ана шу одати уни йиртқич ҳайвонлар ичра забардаст-у, кучли қилганки, буни инкор қилиб бўлмайди. У ўз қаршисидаги овга ташланар экан, ортидан ҳар қандай хавф туғилса ҳам, хатто катта ўлжа турган бўлса ҳам ҳеч қачон орқасига қайтмас экан.

«Арслон изидан, йигит сўзидан қайтмас», деган нақл шундан пайдо бўлган, дейдилар. Йигитларни ҳам кўпинча арслонга қиёс қилиб, «Йигит сўзидан қайтмас», деб таърифлашади.

«Йигит кишига қирқ хунар ҳам оз». Болалиқда, йигит чоғингда илм-хунар ўрган. «Хунар — хунардан ризқинг унар» дейди доно халқимиз. Хунари туфайли инсон кадр-қиммат топади, элда азиз бўлади. «Бир йигитга етмиш хунар оз» деб таълим беради донишмандлар. Эй фарзанд, ўз насибанга, ота-бобонгнинг мартабасига, мансабига ғурурланиб илму хунар ўрганишдан зинҳор ор-номус қилма, ота мансабига мағрур бўлиб меҳнатдан қочиш, илм-хунар ўрганмай қолиш жоҳил ва нодон кишилар ишидир. Оқил ва донолар меҳнатдан қочмайдилар, илм-хунар ўрганадилар. Шунини яхши бил, олий мансаблик бўлсангу, ақл донишинг, хунаринг бўлмаса, ундан не фойда?

Бизнинг ота-боболаримиз азал-азалдан хунарыманд, ижодқору миришқор бўлишган. Уларнинг орадан неча юз йил ўтса-да, ҳали-ҳануз ўз кадр-қимматини йўқотмай, кўрктароватини намойиш этиб турибди. Дурадгорлик дейсизми, наққошлик дейсизми, заргарлик, боғбонлигу соҳибкорлик, устачилик дейсизми, ҳаммани лолу ҳайрон қолдирадиган эзгу ишлар аждодаларимиз, уларнинг давомчилари бўлмиш бобокалонларимиздан бизларгача етиб келган.

Қадимда ўғил болалар ва қизларнинг ўзига хос алоҳида-

алоҳида касбкор ўрганиш усуллари бўлган. Масалан, ўғил болалар дурадгорлик, ғишт терувчилик, бешиксозлик, сандиқсозлик, боғбонлик, этикдўзлик, ганчкорлик, наққошлик ҳунарларига қўйилса, қиз болалар дўппидўзлик, чеварлик, каштадўзлик, йўрмадўзлик (жияк тўқувчи) ҳунарларини эгаллашга иштиёқманд бўлганлар. Ҳар ким ўзининг жинсига, жисмоний кучига, зехнига, зийраклигига қараб, хоҳлаган ишини ўрганиб, шу билан машғул бўлган.

Турмушни қийналмай, бекаму кўст, тартибли олиб бориш ва унинг мустақкамлигини таъминлаш кўп жиҳатдан келин-куёвнинг уддабуронлиги, ишбилармонлиги, эпчил-чаққонлиги, рўзғорни тебрата билишига боғлиқ эди. Шунинг учун илгариги пайтларда оила қурганлар ўртасида қўйди-чиқди каби нохушликлар камдан кам учраган ёки тамоман бўлмаган.

«Ёшликда ўрганган ҳунар, ўзингга ўлжага қолар», «Қунт билан ўрган ҳунар, ҳунардан ризқинг унар», «Ҳунар тўйғазар, от миндириб, тўн кийғазар», «Ҳунар — минсанг от, учсанг — қанот», «Қўлида ҳунари борнинг — белида камари бор», «Ҳунарли йигит — мевали дарахт», «Ҳунари борнинг — олтин билагин бор», «Ҳунар — туганмас хазина», «Ҳунарли эр хор бўлмас, бурда нонга зор бўлмас».

Ҳунар шундай отдирки, у минган кишини роҳат ва эътибор манзилига етказди.

Донишманддан сўрадилар:

— Йигитликда нима қилиш яхшироқ бўлади, қариликда-чи?

Донишманд айтди:

— Йигитликда илм-ҳунар ўрганиш, қариликда эса амалга келтиришдир.

Уйланиш ҳақида. Уйланиш, оила қуриш Аллоҳ Таолонинг оятларидан бир оят, неъматларидан бир неъматдир.

«Унинг оятларидин (яна бири) — У зот сизлар ҳамдам бўлишларингиз учун ўзларингиздан жуфтлар яратиши ва

ўрталарингизда ошнолик ва меҳр-муҳаббат пайдо қилишидир» (Рум сураси, 21-оят). Уйланиш инсониятнинг кўпайишини ва то қиёмат кунигача бор бўлиб қолишини таъминлайдиган энг ҳалол ва тўғри йўлдир. Уйланиш билан насл кўпайиши ҳосил бўлади. Одамлар янги қариндошлик ишлари билан боғланадилар, аҳил-иноқлашадилар, оилалар ва миллатлар бир-бирларига яқинлашади.

«У сувдан — нутфадан инсонни яратиб, сўнг насл-насаб (эгаси) ва қуда-анда қилиб қўйган зотдир. Дарҳақиқат, Аллоҳ (ҳар ишга) қодирдир» (Фурқон, 54-оят).

Уйланиш ҳақида зарур маслаҳатлар

Савол. Мусулмон киши таркидунё этиб уйланишдан воз кечиши дурустми?

Жавоб. Йўқ, бу иш дуруст эмас. Чунки Исломда таркидунёчилик йўқ.

Савол. Уйланиш учун талаб қилинган муқаддас чегара қандай?

Жавоб. Йигитда рўзғорни таъминлашга етарли мол ва уй-жой бўлиши кифоя. Аммо маҳр миқдорида ҳаддидан ошиш, уйни ҳаддан ташқари жиҳозлаш, оилани қийнаб қўядиган ишлар билан танг аҳволга солишлар яхши амаллардан эмас. Бу ишларда ҳеч қандай яхшилик йўқ.

Савол. Бокира қизга уйланиш афзалми ёки жувон аёлгами?

Жавоб. Бокирага уйланиш афзал ва яхши. Аммо жувон аёлга уйланишда ҳеч қандай ёмонлик йўқ.

Савол. Ҳадиси шарифда айрим сабабларга кўра уйлана олмаётган ёш йигит-қизнинг сабрини рўза осонлаштириши ҳақида айтилганми?

Жавоб. Ҳа, бир неча йўллари бор. Яъни, бегона аёлларга қарашдан кўзни тийиш, Куръони Карим тиловатини кўпайтириш, бузуқ фильмларни кўрмаслик, беҳаё китоб ва асарларни ўқимаслик шулар жумласидандир.

*«Эр-хотин бўлиб яшаш қоидалари»
китобидан таржима.*

ҚАЙНОТА-ҚАЙНОНА ҲАМ ОТА-ОНА!

Фарзандлар оила қуришдек бахтга муяссар бўлар экан, шубҳасиз, бу уларнинг ота-оналари учун қувончли воқеадир. Шу кундан эътиборан улар қайнона-қайнота бўладилар.

Фарзандлар ўз ота-онаси олдида қандай бурчли ва масъулиятли бўлсалар, келин-куёв ҳам қайнона-қайнотаси олдида шундай бурчли ва масъулиятлидир. Чунки улар келинга қизим, куёвга ўғлим деб муносабатда бўладилар. Ҳаётда буни исботловчи мисоллар жуда кўп. Бундай оилалардан аҳиллик, иноқлик, файз-барака аримайди.

Оиланинг мустақкамлиги кўп жиҳатдан келин-куёвлар ва қайнона-қайноталар орасидаги муносабатларга боғлиқ. Уларни ота-она каби ҳурматлаш, хизматларини қилиш, улар билан бамаслаҳат иш тутиш, қариганларида кўнгилларини кўтариб, суянчиқ бўлиш ҳам қарз, ҳам фарздор.

Ёшлар кексаларнинг белидан қувват, кўзидан нур кетиб, кўнгиллари нозиклашиб қолганини тушунишлари, иложи борица дилларини хушнуд қилиб, хизматларида бўлишлари нур устига аъло нур бўлади. Бу хизматлари бир кун ўзларига қайтишини унутмаслик лозим.

Келин ва куёв ҳам фарзанд. Оилавий ҳаётда қайнона-қайнотанинг келин ва куёвга муносабати гоят мураккаб ва нозик туйғулар билан боғлиқ.

Чақалоқ барча қусурлардан холи туғилгани каби қайнона-қайнота билан келин-куёвларнинг муносабатлари ҳам дастлабки кунларда пок ва самимий туйғуларга асосланган бўлади. Гап ана шу самимиятни умр бўйи сақлаб қолишда. Афсуски, ҳаётда у ёки бу сабабларга кўра муносабатларнинг бузилиш ҳоллари рўй беради. Баъзан бунга келиннинг рўзғор ишларига тайёр эмаслиги, уқувсизлиги, куёвнинг калондимоғлиги сабаб бўлса, аксарият пайтда қайнонанинг инжиқлиги, келинига ўз қизидек муносабатда бўлмаслиги,

куёвнинг эса қайнона-қайнотасига етарли эътибор бермаслиги сабаб бўлади.

Қарс икки қўлдан чиқади. Қачон тенглик қонуни бузилса, ўртадан тинчлик, ҳузур-ҳаловат кетади. Қайнона-келин муносабатига боғлиқ ижобий, салбий ҳолатлардан фойдаланиб, аҳиллик ҳамда нохушликни келтириб чиқарувчи сабаблар устида суҳбатлашиш лозим.

Келин бамисоли бир ниҳол, уни авайлаб, парваришлаб ўстирилса, меваларидан баҳраманд бўлиш мумкин. Унга ўз фарзандидек муносабатда бўлиш, билганини мақтаб, билмаганини бафуржа, ётиғи билан ўргатиш лозим.

Куёв ҳам ўғилдир. Унинг мустақил оилавий турмушига ёрдам бериш, лекин зинҳор беҳудага аралашавермаслик керак.

Агар қайнона-қайнота бағри кенг, одил бўлишса, келинни ўз фарзандидек кўришса, яхшисини ошириб, ёмонини яширишса, келин-куёв тинч-тотув яшаб, уларга меҳр-муҳаббат бир умр ҳамроҳ бўлиб қолади.

АКА-УКА, ОПА-СИНГИЛЛАРГА МУНОСАБАТ

Одамга ота-онадан кейин энг яқин киши туғишган жигар: ака-ука, опа-сингиллардир. Ака-опалар ҳам суянган тоғимиз, ишонган боғимиздир, ота-онамизнинг биринчи ёрдамчилари, ука, сингилларни эркалаб, опичлаб катта қилишади. Қизиқ-қизиқ ўйинлар топиб бирга ўйнашади. Ширин-ширин нарсаларни бизга ҳам илинишади.

Бас, шундай экан, ака, опаларнинг ҳурматини жойига қўйиб, доим, «сизлаб», авайлаб-эъзозлайлик улардан яхши ибрат олиб, ўрганиб, кўзимизни пишитиб борайлик. Зинҳор қаттиқ-қурум гаплар қилиб кўнгил қолдирмайлик.

Ота-онани қандай ҳурмат қилсак, ака-опаларни ҳам шундай ҳурмат қилайлик. Болаликдан ака-ука, опа-сингиллар бир-бирини ҳурмат қилишга одатланган бўлса, бу

иншооллоҳ умрнинг охиригача шу меҳр-муҳаббат сақланиб, насл-насабга ўтиб боради.

Ота-она ака-ука, опа-сингиллар ўзаро аҳил, тотув бўлсалар, бир-бирларини қўллаб-қувватласалар ҳамиша уларга бахт — иқбол кулиб боқилини таъкидлаб, қуйидаги ҳикматлар маъно ва мазмунини шарҳлашга ўтади.

«Оға-ини тотув бўлса, тошни талқон қилар, опа-сингил тотув бўлса, уйни бўстон қилар».

«Қайрағоч қалин бўлса, ёмғир ўтмас, оға-ини тотув бўлса, хўрлик етмас».

Ота-боболаримиз ўзларининг юқоридаги мақолларида фарзандларнинг бир-бирлари билан иноқ, тотув, чинакам дўст, меҳрибон, ҳамкор, ҳамнафас, ҳамдард, ҳамроҳ, меҳроқибатли бўлиб яшашлари ҳаётда қанчалар муҳим, қанчалик самарадор эканлигини уқтирганлар, турмуш тақозоси туфайли ака-укалар, опа-сингиллар ўртасида баъзан «нари-бери гап»лар, келишмовчилик, англашилмовчилик, ҳатто уруш-жанжал бўлиб туриши табиий бир ҳол эканлигини, аммо бу ҳол вақтинчалик, юзаки, «чуқур илдиз отмаган» бўлишини, туғишганлар бир-бирларига қадрдон бўлишлари, кези келганда, бир-бирларига ҳар жиҳатдан кўмаклашишларини қайд этиб ҳамма вақт тотув бўлишга, бир-бирларини иззат-хурмат қилишга даъват этганлар.

«Меҳр билмас қариндошдан — меҳр билган ёт яхши», «Оға-ининг ёмонлаб, қани туққан топганинг», «Аргумоқни ёмонлаб, қани тулпор топганинг?» Бу мақоллар ўз оиласини, туғишганларини, ёр-биродарларини, эл-юртини «ёмон отлик»қа чиқариб, бошқа юртларга кетиб қолган, аммо буларга тенг келадиган ёру дўст тополмаган одамга қарата киноя тарзида айтилади. Худди шу мазмун ўзбек халқ қўшиқларидан бирида қуйидагича мадҳ этилади:

Оқ илон, оппоқ илон,
Ойдинда ётганинг қани?
Мен ёмондан айрилиб,
Яхшини топганинг қани?

«Ака-ука кимда йўқ, сийлашмаса — ётча йўқ», «Яхши бўлса оғаси, инисин қолдирмас», «Оғани кўриб ини ўсар, опани кўриб сингил ўсар», «Оға-ини аразли бўлса ҳам гаразли бўлмас», «Дўст сафарда билинар, Оға-ини — кулфатда». «Еб-ичганда ёт яхши, Қайғу кунда қариндош, «Ёт егунча, қариндош — ўлгунча», «Ёғ еганда ёт яхши, Қон ютганда — қариндош», «Онангни кафтингда тутсанг, синглингни бошингда тут», «Терак томирига таянар, одам туғишганларига», «Тукқан тукқан билан топишар, ётга бало ёпишар».

Бу мақолларда туғишганларнинг бир-бирига нақадар керакли, бир-бирига ҳар жиҳатдан кўмаклашиши, бир-бирини бахтли қилувчи одамлар эканлиги, шунинг учун ҳам улар бир-бирини ҳурмат қилиши, қўллаб-қувватлаши зарурлиги уқтирилган.

Расулуллоҳ Саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: «Ризқи кенг ва фаровон бўлишни ва ҳаёти узоққа боришини яхши кўрадиган киши қариндошларидан ўзини узмасин».

Расулуллоҳ ҳузурларига бир киши келиб: «Ё Расулуллоҳ менинг қариндошларим бор, мен уларга силаи раҳм қиламан, қариндошликни узмайман. Аммо улар эса қариндошликни узадилар. Уларга яхшилик қиламан, улар менга ёмонлик қиладилар. Улар жабру жафо қилсалар ҳам оғирлик ва сабр қиламан», — деди.

Расулуллоҳ: «Агар гапинг тўғри бўлса, уларнинг оғзига қиздирилган кулни солгандек бўлибсан. Сен шу ишингни давом эттираверсанг Аллоҳ Таоло сенинг ёрдамингда бўлади ва уларнинг жабр-жафосини даф қилади», — дедилар.

«Ота-онанг — тожи тахтинг», «Оға-ининг омон бўлса, ранги рўйинг сомон бўлмас», «Олдин хеш, кейин дарвеш» ҳикматларининг маъно ва моҳиятини чақиб кўрганмисиз? Қуръони Карим, ҳадис, ҳикмат, ривоят ва ҳикоятларда ота-она, ака-ука, опа-сингил, буви-бува, хола-амма, тоға-амаки, жиян, тукқан-туғишган, қариндош-уруғларга меҳр-оқибатли бўлиш тўғрисида нималар дейилган?

Ота-она топилмас давлат, тож-тахт, ака-ука, опа-сингил белга қувват, кўзга нур, яхши-ёмон кунларда ҳамроҳу, ҳамдард, ҳамнафас бўлишини яхши биламиз, уларни сийлаш, қадрига етиш ҳам қарз, ҳам фарздир.

Ота-она фарзанд учун мустаҳкам қўрғон, моддий-маънавий таянч, улар сизнинг бахтингиз учун ҳатто жонларини фидо қилишга ҳам тайёр турадилар. Ота-онани ҳурмат қилиш, оғирини енгил қилиш, сўз насиҳатларидан чиқмаслик фарзанд учун шарт, уларни тириклигида рози қилиб, дуоларини олиш ҳар бир фарзанднинг келажаги учун зарурдир.

Одатимизга кўра, ота-онадан кейин ака-опалар ота-она ўрнида кўрилади. Ҳурмат қилиб бирор ишга қўл уришдан олдин улар олдидан ўтилади, уларнинг раъйи, маслаҳати билан иш тутилади. Бу удумларни давом эттириб бориш зарур. Катталар (ака-опалар) ҳам ўз навбатида ўзидан кичикларга ғамхўрлик қиладилар, уларни оёққа туриб олгунларига қадар ғамларини ейдилар, қоқилса суяйдилар, гуноҳ қилса кечирадилар. Афсуски, айрим ака-ука, опа-сингиллар ўртасидан меҳр-оқибат кўтарилиб, арзимаган нарсалар устида «санман»га боришади, мерос талашиб, «қирпичоқ» бўлишади. Давлат, мол-дунё топиладиган нарса. Аммо кўтарилган меҳр-оқибат қайта тикланиши қийин, йўқотган кишингиз тирилмайди. Тирикликда, ёшликда туғишган жигарлар, қавму қариндошлар бир-бирига меҳр-оқибатли бўлишлари, бир-бирларини сийлашлари, кўнглини кўтаришлари ҳам қарз, ҳам фарздир. Таниқли шоира Мукаррама Муродова биз билан суҳбатда ота-боболардан қолган яхши удум, одатларни хотирлаб, шундай деди:

«Чоғроққина ҳовлида ўттиз кишидан ортиқ учта оила аъзолари аҳил яшардик. Бу кичик оилалар, раҳматлик оппоқдадамиз Сайфитдин Қори ота Қосимхўжа ўғлининг уч фарзанди, бола-чақалари эдик. Ҳамма оиланинг уй-жой, қозон-товоғи алоҳида-алоҳида бўлса-да, кўчадан ҳовлига ягона дарвоза орқали кириларди. Тўғрида, дарвозага беткай уйчада оппоқдадам билан катта бувимлар истиқомат қилишарди.

Ўғил-қизлару, неvara-чеваралар — ҳаммамиз кўчага чиқишда ҳам, ҳовлига киришда ҳам дераза ойнаси ёнидаги қаравотда ўтирган оппоқдадамга салом бериб ўтардик. Саксон ёшни қоралаган падари бузрукворимиз ҳаммамизнинг юриш-туришимиздан бохабар ўтирардилар... . Оппоқдадамиз асримиз бошларида Бухорога бориб, Мирараб мадрасасида таҳсил олган, сўнг лотин ва рус алифболарида ҳам савод чиқарган киши. Кексаликнинг узун кунларида оппоқдадамиз ҳар кун и ўнлаб рўзнома ва ойномаларни кўздан кечириб чиқишга улгурардилар. Радио ва ойнаижаҳонда берилган янгиликлар билан муҳим воқеаларни ёдда сақлаб қолардилар. Шу янгиликлар юзасидан биз ёшларни имтиҳондан ўтказиб турардилар...

Бу хонадоннинг 30 нафардан ортиқ барча аъзолари ҳафтада бир-икки марта оппоқдадамиз айвони ёнидаги сўрига жам бўлардик. Энди билсам, оппоқдадамиз ўз зурриётларини ўзаро аҳил бўлишлари учун бир ҳовлига, катта дастурхон атрофига йиғиб турарканлар. Ана шундай дамларда падари бузрукворимиз ибратли ҳикоятлар, ривоятлар сўзлаб берардилар. Жон қулоғим билан эшитган ривоятларимдан бири айниқса шу кунларда ҳаёлимда кўп айланади.

...Бир киши ўз оила аъзолари билан қайиққа чиқиб, дарёдан кесиб ўтишаётган экан. Қаттиқ тўфон туриб, кемани ағдариб юборибди. Оила бошлиғи кучли, эпчил киши экан. У кийимларини ечиб, сувга улоқтирибди-да, олдинда оқиб кетаётган синглисига етиб бориб, уни қирғоққа чиқариб қўйибди. Кейин акасини судрабди. Сўнг хотин, болачақаларини бирма-бир кўтарибди. Шунда бу воқеани қирғоқда кўриб турган киши ҳайратланиб сўрабди:

— Оғайни, нега аввал шундоқ ёнингизда оқаётган хотинингизнимас, узоқда оқиб кетаётган синглингизни қутқаришга ошиқдингиз?

— Эй дўстим,— деб жавоб берибди ҳалиги киши, хотин — йўлда, бола — белда, ака-сингил қайда?

— Мен бу ривоятни авваллари кишининг хотин, болачақаларига нисбатан адолатсизларча ёндошган ҳукми, деб

англардим. Мана, бутун ёшим бир жойга борди. Оқ-қорани танидим, қорли-қировли кунлар шиннагини тотдим. Энди бу ривоятдан бутунлай бошқа хулоса чиқараман.

...Фарзандлар камол топиб, бир-бир ота-она даргоҳидан учирма бўлгач, аввалги туғишганлик муносабатлари сий-раклаша бошларкан. Ўғиллар, қизлар истаса-истамаса ўз турмуш ўртоғи ва фарзандларига боғланиб қоларкан... Турмуш ташвишлари опа-сингиллар орасидаги масофани тобора узоқлаштирар, ака-укалар ўртасидаги меҳр-оқибат ришталарини ипдек бўшаштириб кўяркан. Ҳаёт эр-хотин ва ота-бола, она-бола ўртасидаги муҳаббат ришталарини ҳар кун, ҳар лаҳзада ўз-ўзидан чирмаб бораркан-у, лекин... киши хушёр турмаса, рўзғор ёки жигарбандлик ришталарини узиб юбориши мумкин экан...

Ўша, бизнинг катта, аҳил оиламиз муҳитида бу удум жуда қадрланар, унга қатъий амал қилинарди. Жума кунлари эркаклар кўчага чиқишдан олдин белларига кўшимча яна биттадан белбоғ боғлаб олишарди. Жума намозидан чиққач эса тўппа-тўғри бозор ёки гулзорларга боришар, ҳар ким имкони борича ул-бул ширинлик олиб, ҳалиги белбоққа туғиб, опа-сингиллариникига йўл олишарди. Шундай кунларда бизникига ҳам катта тоғаларимиз ҳассаларини дўқиллатиб келиб қолишарди. Ака-укаларини кўриб, кекса катта бувимизнинг кўзларида нур чақнаб кетарди. Жума куни бувимиз саҳар мардондан туриб олиб, кўча дарвозасини очиб кўяр, сочларини ювиб, оппоқ кўйлақларини ҳилпиратиб кийиб олар эдилар. Келин аяларимга ҳам, биз набираларга ҳам ишонмайми ёки сингиллик бурчига амал қилибми, бувимнинг ўзлари чойнак-пиёлаларни ярақлатиб юварди. Кутичасидан асраб кўядиган писта-майизларни олиб, тўкин дастурхон ясатардилар. Бир сўз билан айтганда оға-инилар келадиған кун бувижонимиз қаддини тиклаб, ўзларини яшартириб юборардилар...

Бу — менинг олис болалик давримдан қолган хотира. Яъни, у биздан бир авлод олдинги кишиларнинг яшаш тарзидан қолган ибрат.»

Ака-ука, опа-сингилларга муносабатда қуйидагиларга амал қилсангиз, орангиздан меҳр-муҳаббат, қадр-қиммат йўқолмайди.

Аввало ака-ука, опа-сингилларингиз борлигидан суюнинг, яратганга шукурлар қилинг.

Дастлаб ота-онангизни ҳурмат қилинг, аянг, уларнинг айтганларидан чиқманг, ака-опаларингизни ҳам улар каби севинг, ҳурмат қилинг.

Сизга қилаётган меҳрибонликларини қадрланг, қўлингиздан келгунча сиз ҳам уларнинг яхшилигига яхшилик билан жавоб беринг.

Уларга миннатдорчилик изҳор қилишни унутманг. «Акажон», «Опажон», «Лаббай», «Хўп бўлади», «Ҳозир», «Буни мен қилай, сиз озгина дам олинг» каби сўзлар билан тилингиздан бол томиб турсин.

Ширин тилингиз, хуш одобингиз, меҳрибонлигингиз билан уларнинг меҳрини ийдилинг.

Ўзингиздан кечиб бўлса ҳам уларнинг ороми, тинчлигини кўзлаб иш тугинг. Шундай қилсангиз, айтганингиз айтган, деганингиз деган бўлади.

Шунда Сиз ҳамманинг ҳурматини қозонасиз. Ота-онангиз ҳам Сизларни бир-бирингизга меҳрибон ака-ука, опа-сингиллар бўлиб ўсаётганингиздан кўнгиллари қувониб, дуои жонингизни қилишади.

Одатда ака опалар сингил ва укаларига меҳрибончилик қилиш билан (ирга, уларни тергайдилар, ёмон иш қилишса, койийдилар, уришадилар, тўғри йўлга соладилар, айбли иш қилиб қўйганда иқдор бўлишни, кечирим сўрашни ўргатадилар.

Арзир-арзимас нарсалар устида талашиб, пасткашлик қилиш — ақлли одамнинг иши эмас. Мол-дунё топиладиган нарса, туғишган жигар топилмайди. Одамнинг бир кўнгли совимасин, уни илитиш амримаҳол эканини унутмаслик керак.

«Овсинлар иноқ бўлса, оға-инилар чиноқ бўлмас», деган мақол қуйидаги ҳикоят асосида юзага келган. «Ўтган замонда

Кубо деган томонда беш оға-ини бор экан, аҳилу иноқ, ҳамдаму ҳамкор эканлар. Тўнғичлари ота ўрнини босар экан, беш хонадон битта қозон осар экан. Топганлари бир қўлга йиғилар экан-да, харжлашда ҳам шу қўлдан чиқар экан. Ҳамма уларнинг иноқлиги, апоқ-чапоқлиги, ҳалоллигига ҳавас қилар экан. Кунлардан бир куни оға-инилардан бири шундай дебди: «Аҳилликка нима етсин. Мана бизлар аҳил-иноқ яшаяпмиз, бир қозондан, бир дастурхондан таом еймиз...» «Сизларни аҳил қилган биз овсинлар», — дебди хотини. Эр буни тан олмабди, хотини дилига тугиб қўйибди... Ой ўтибди. Бир куни овсинлар калла солиб, шўрва пиширишибди. Катта оғалари бақовуллик қилиб, гўшт бўлибди (Бу ўринда шуни қайд этиб ўтиш керакки, ота-боболардан қолиб келаётган одатга кўра пишган калла ҳурмат юзасидан оилада ота-она ёхуд катта ўғил олдига қўйилади. У калланинг икки кўзини бир ўзи олиб ейди-да, бошқа жойларини қолганларга кесиб-кесиб улашади. Дастурхон йиғиштирилгач, овсинлардан бири эрига сўз қотиб, таъна тошларини отибди: «Бефаросатсиз, акам-акам дейсизда, нима берса шуни ейсиз». «Нима бўлди?» деб ҳайрон бўлибди эри. «Йе, акангиз гўшт бўлганда қарамадингизми?

Тили узун бўлсин деб, тилни ўз хотинига берди. Олғир бўлсин деб, олдинги оёқларини ўз болаларига берди. Сизнинг болаларингизга кейинги таёқни, менга фақат кемирчак қулоқни берди. Қуруқ жағни ўзингиз ғажидингиз». «Э, ҳа-а, шунақами ҳали», дебди эр ғазоби қайнаб, жанжал чиқибди. Шундай қилиб, оға-инилар ораси бузилибди, аҳилликнинг олтин ипи узилибди, беш оға-ини бош-бошига якка рўзғор тузишибди... Овсинлар тилидан айтилган «Биз иттифоқ — сиз иттифоқ, Биз бўлмасак бир иттифоқ» деган сўзларда жуда мазмун кўп. Аксарият овсинларнинг бир-бирларини кўргани кўзи, отгани ўқи йўқлиги, улар ҳатто бир-бирининг ашаддий душмани бўлган кундошлардан ҳам баттар эканлиги, уларнинг бундай ярамас феъл-атвори оқибатида эрлари бўлмиш ака-укалар ўртасига нифоқ тушиши, уруш-жанжал кўтарилиши, ҳатто улар бир-бирлари билан «юз

кўрмас» бўлиб кетишлари ҳаётда кўп кузатилган ҳол бўлиб, бу ҳол халқнинг бирмунча мақолларида ўз ифодасини топган: «Овсининг бор бўлса, кундошим йўқ дема», «Кундош кундошга пахта отади, овсин овсинга тош отади».

ФАРЗАНДЛИК БУРЧИ

Фарзандлар ота-онанинг давомчилари. Ота-онага ҳурмат ва уларни эъзозлаш ҳақида Куръон оятлари, Ҳадиси Шариф намуналари, Имом Исмоил ал-Бухорийнинг «Ал-адаб, ал-муфрад», Кайковус, А.Навоий ва бошқа донишмандларнинг кўплаб асарларида ота-она ҳурматини жойига қўйиш фарзанд учун ҳам қарз, ҳам фарз эканлиги акс этган. Қобил фарзанд ота-она шуҳратини кўтарадиган ишларга қўл уради, уларни ранжитадиган нарсалардан ўзини тияди. Ҳар қандай ишга қўл уришдан олдин ота-она ризолигини олишга интилади. Ота-она билан ҳисоблашган фарзанд ҳаётда қоқилмайди, иши ўнгидан келади, омад кулиб боқади.

Ота-онага муомала-муносабатда одобли фарзанд қуйидаги одоб қоидаларига амал қилади.

1. Ота-онага қаттиқ гапирманг, қовоқ солманг, гап қайтарманг, тик қараманг, ўжарлик қилманг.

2. Қўлингиз кўксингизда, тилингиздан «Дадажон», «Ойижон», «Лаббай», «Ассалому алайкум, яхши ётиб турдингизми? Қалай бардаммисиз?», «Хўп бўлади», «Ҳозир», «Жоним билан», «Уэр», «Кечиринг, шундай қилиб қўйдим», «Фалон ишни қилсам дегандим, сиз нима дейсиз?», ёки «Фалон жойга борсам дегандим, майлими?», «Айтган ишингизни қилиб қўйдим», «Фалон сабаб билан буюрган ишингизни қилолмадим, кечиринг», «Хотиржам бўлинг, кўнглингиздагидек бўлишига ҳаракат қиламан», «Укаларимдан хавотир олманг, мен бор ...» каби сўзлар билан тилингиздан бол томиб турсин.

3. Айбли иш қилиб қўйганингизда иқрор бўлинг, кечирим сўрашни одобдан деб билинг.

4. Ота-она олдида керилиб-ястаниб ўтириш, олди-қочди гапларни гапириш одобдан эмас.

5. Ота-онанинг оғирини енгил қилишга, дуоларини олишга интилинг.

6. Уларни қувонтирадиган, умрларига умр қўшадиган ишларга қўл уринг.

7. Ака-опаларга яхши муомалада бўлинг, сизланг, сийланг, гапларидан чиқмасликка интилинг, ака-сингилларга ғамхўрлик қилинг, яхши одоб намунасини кўрсатинг, ишга солинг, ўргатинг.

8. Зинҳор уларни ранжитадиган, дилларини оғритадиган ишларни қилманг! Ота-онани норози қилган фарзандни ко-саси ҳеч қачон оқармаслигини унутманг!

ҚАРИНДОШ-УРУҒ, ҚЎНИ-ҚЎШНИЧИЛИК МУНОСАБАТЛАРИ

1. Икки кишига Тангри қиёмат куни раҳмат назари билан бокмайди, дейишади.

1) қариндош-уруғи билан алоқани узиб кетган кишига;

2) ёмон қўшнига.

2. Қўшниларингиз сизни яхши одам дейишаётган бўлса, демак, сиз яхшисиз. Агар улар сизни ёмон одам дейишаётган бўлса, демак, сиз ёмон одамдирсиз. Қўшни билан яхши алоқада бўлинглар. Қариндошлар билан силаи раҳимда бўлингиз.

3. Қариндошларга мурувват қилиш, хушхулқлик ва яхши қўшничилик — юртни обод ва умрни зиёда этади.

4. Узилишиб кетган қариндошларга мурувватли бўлинг. Биров сизга ёмонлик қилса ҳам, сиз унга яхшилик қилаверинг.

5. Ёнида қўшниси оч бўлиб, ўз қорнини тўйғазиб юрадиган одам комил инсон эмас.

Қариндош-уруғ киши учун қанот, дўстлар эса курашда қуrolдир. Халқ мақолларида ҳам қўшничилик алоқаларига кенг ўрин берилади. «Бир болага етти қўшни ота-она», «Ён қўшним, жон қўшним», «Узоқ қариндошдан яқин қўшни яхши», «Ховли олма, қўшни ол», «Қўшнинг тинч — сен тинч», «Қўшнинг ёмон бўлса кўчиб қутиласан», «Ёғ ичганда

бегона яхши, қон ютганда қариндош яхши» каби мақоллар шулар жумласидандир.

Қўшни ким ва қайси миллатга мансуб бўлишидан қатъий назар, уни ҳурмат қилмоқ ва қўшни ҳақ-ҳуқуқини адо қилмоқ одабийлик хислатларидан биридир.

Ўзинг учун нимани нолойиқ деб ҳисобласанг, уни ўзга учун ҳам раво кўрма!

Қўшнига ҳеч қачон озор бермаслик ва хафа қилмаслик, қўшни бемор бўлса ундан ҳол сўраш, бошига мусибат тушса ёрдам қилиш, ғамли ва шодлик кунларида шерик бўлиш, бордию, ундан хато ўтса кечириш, унинг аёлига ёмон кўз билан қарамаслик, бирор ёққа кетса, уй-жойидан хабардор бўлиб туриш, қўшнининг бурчидан ҳисобланади.

ҚУДА-АНДАЛАР МУНОСАБАТИ

Халқимиз орасида «Қудачилик – минг йилчилик», «Онасини кўриб, қизини ол, отасини кўриб қиз бер» каби нақллар бекорга айтилмаган. Қуда-андалар ўртасидаги ҳурмат-иззатнинг сақланиши катталарга ҳам, ёшларга ҳам боғлиқ. Қуда-андалар, иложи борича, бир-бирларини аяшлари, тушунишлари, икки ёшни қўша қариб, ували-жували бўлиб кетишларини ўйлаб иш тутганлари маъқул. Ёшларни яхши гапириб, йўлга солишлари, зарурат туғилганда моддий, маънавий ёрдамларини аямасликлари, ўйлаймизки, ёшлар ҳам шунга қараб иш тутишади. Ота-оналари ҳурматини ўрнига қўйишади.

Ёшлар ҳам ота-оналарини тушунишлари, дунёда ота-онадек меҳрибон зот йўқлигини билишлари, панду насиҳатларига қулоқ солишлари ҳам қарз, ҳам фарздир.

Афсуски, ҳаётда айрим ота-оналар ҳам борки, ўғил-қизлари ўзаро келишмай топиб келган гапларни ўйлаб, мулоҳаза қилиб ўтирмай «ҳали шундайми, ҳа, ўша эрингни (қайнонангни, қайнотангни) бир боплаб қўяйки, тор қорнимга сиққан кенг уйимга ҳам сиғиб қоларсан» қабилида

иш тутиб, икки ёшнинг ҳаётига зомин бўлишади. Бундай «меҳрибон»чилик ёмон оқибатларга олиб келишини тушуниб етмайдилар, чамаси.

АЖРАЛИШ САБАБЛАРИ ВА УНИНГ ЁМОН ОҚИБАТЛАРИ

Оиланинг бузилиши, бир ёстикқа бош қўйганларнинг ажралиши ҳаётдаги энг нохуш воқеаларнинг биридир. Ҳеч бир йигит-қиз аҳду паймон билан турмуш қураётганда ажралишни кўзламайди. Демак, ажралиш — оилавий муносабатда муганосиблик бузилишининг натижасидир.

Афсуски оила бузилишидан икки томон — эр ва хотингина кўнгилсизликка учраб қолмай, бундан-да кўпроқ орадаги болалар озор чекадилар. Юқори синф ўқувчиси ёзган иншонинг ушбу сатрларига эътибор беринг: «Дадам, ойим ва мен бирга яшардик. Дадам бизни жуда яхши кўрардилар. Дам олиш кунлари учаламиз сайрга чиқардик.

Аввалига аҳил яшаганмиз. Лекин ойим дадамга «Сиз ҳам одамларга ўхшаб пул топишни ўргансангиз-чи, қачонгача маошга яшаймиз, мен ҳам яхши кийингим, данғиллама уйларда яшагим келади», деб хархаша қиладиган одат чиқарди. Дадам эса ҳеч нима демасди.

Кейинчалик ойим арзимас нарсга жанжал кўтарадиган бўлдилар. Дадамни «гадойвачча» деб ҳақорат қилдилар. Мен йиғладим. Дадам ортиқ чидай олмай уйдан кетиб қолди. Бувим ҳам ойимнинг ёнини олдилар. Шу-шу ойим иккимиз қолганмиз. Зерикамиз.

Дадам бошқага уйландилар. Фарзандли бўлишди. Мен билан баъзан кўришиб турадилар. Шунда ҳеч ажралгим, уйга ёлғиз қайтгим келмайди. Роса йиғлагим келади. Аммо кўз ёшимни ойимга кўрсатмайман. Чунки кечалари ойим ҳам мендан яширинча йиғлаганларини кўрганман. Яна эзилмасинлар дейман. Юрагим сезиб турибди. Ойим ўшанда

тузатиб бўлмас хатога йўл қўйганларини тушундилар. Афсуски, кеч... Менинг айбим нима? Нега мен ота меҳридан айрилиқда бўлишим керак?!» Ҳаётда бу каби болалар муносибати учраб туради.

Жамиятимиз ажралишлар камайиши ва оилавий муносабатлар мустаҳкамланишидан манфаатдордир. Аҳил ва мустаҳкам оилада инсон руҳи ривож топади. Натижада, унинг ишлаб чиқаришдаги ижтимоий фаолияти фаоллашади. Соғлом никоҳли оилаларда болалар тарбияси ҳамда ўзаро муносабат масалалари ижобий ҳал этилаверади. Шунинг учун оила мустаҳкамлигини сақлаш масала сифатида катта аҳамиятга эга.

Аммо бу давлат ва жамият умуман ажралишга қарши деган гап эмас. Чунки ҳаётда асосли ажралишлар ҳам рўй беради. Масалан, томонлардан бирининг руҳий касалликка чалиниши, спиртли ичимликка муккасидан кетиши, жиноятчига айланиши ва бошқа ҳолларда ажралиш иккинчи томонга ҳамда болаларга енгиллик туғдиради. Аммо бу ажралишнинг умумий белгиси эмас.

Билими, касб-кори, мутахассислик даражаси юқори бўлган аёл ўз тақдирини белгилашда ўзини кўпроқ мустақил, қатъий сезади. Аммо бу ажралишнинг характерли белгиси эмас. Ҳар бир ажралишга томонлар муносабатидаги мутаносибликнинг бузилиши сабаб бўлади.

Маълумотлар кўрсатадики, аксарият ҳолларда ажралишга ёш эр-хотинда масъулият ҳиссининг йўқлиги, никоҳдан ўтиш ва оила қуришга енгилтаклик қилиб, жиддий қарамаслик оилавий ҳаётга тайёр эмаслик турмуш қийинчиликларига бардош бера олмаслиги ва ҳоказолар сабаб бўлади.

Тадқиқотлар ажралиш кўпинча эрнинг ташаббуси билан рўй беришини кўрсатмоқда. Айниқса, ёш йигитлар ажралиш ва унинг оқибатларга енгилтаклик билан қарамоқдалар. Кейин эса пушаймон қилмоқдалар. Нега шундай? Олий маълумотли инженернинг ҳикояси: «Мен уйландим, аммо бирга узок яшамадик. Энди ёлғизликнинг, бир неча йиллар ортда қолган

бахтсизлигимнинг сабабларини таҳлил қилиб, тушуниб етдим. Оилам бузилишига кўпроқ мен сабабчи эканман. Тенг-қурларимнинг ўғил-қизларини кўриб юрагим эзилади. Тўғри, бева аёллар ёки ёлғиз эркаклар кам эмас. Лекин уларнинг ҳар бирида севимли умр йўлдоши топиш, оилали, фарзандли бўлиш иштиёқи бор, албатта. Оила бузилишининг асосий сабаби, менимча, йигит ва қизнинг оилавий ҳаётга тайёр эмаслигидадир.

Мен уйланганимда оила қуриш жиддий масала эканини билардим, аммо оилавий ҳаётга махсус тайёргарлигим йўқ эди. Турмушда қандай қийинчиликлар рўй бериши мумкинлигини, оилавий муносабатларнинг асосий принциплари нималардан иборатлигини билмас эдим. Агар умр йўлдошим билан яхши яшаб кетолмасам ажралишим, унинг жавобини бериб юборишим мумкин, деб ўйлардим. Кейин тушунсам, мен рафиқамдангина эмас, севги, оила ва фарзанд каби умр мазмунини ташкил этувчи бебаҳо бойликдан ҳам ажралибман». Ана шундай афсус-пушаймонлар тез-тез қулоққа чалинади.

Демак, оилавий ҳаётга тайёр бўлмай туриб никоҳдан ўтиш кўнгилсиз оқибатларга олиб келар экан. Кўп ажралишлар ота-оналарнинг ёш оила ишларига ўринсиз аралашуви билан ҳам содир бўлмоқда.

Гап шундаки, ота-оналар уйланган ўғлининг, турмушга чиққан қизининг энди вояга етганини, ўз фикри, мулоҳазасига эга эканлигини ҳисобга олмай, уларга «ҳалиям бола» қабилида муомала-муносабатда бўлиб, оилани мустақил бошқаришларига имкон бермай, уларнинг ишига беҳудага аралашавериб, ёшларни бир-биридан бездириб, ўзларидан бегона қилиб қўядилар, ҳатто, оиланинг бузилишига ҳам сабаб бўладилар. Ёш оилалар илдиз отиб, мустақамланиб боришида атроф-муҳит, ота-онанинг раҳнамолиги муҳим роль ўйнашини унутмаслик керак.

Ҳаммага маълумки, оиланинг асоси — меҳр-муҳаббатдир.

Ўзаро меҳрибонлик оиланинг барча аъзоларига нисбатан самимий ҳурмат, эр-хотин ўртасидаги ишонч ва эҳтиром — муҳаббатнинг яққол ифодасидир. Ёшлар орасида ўткинчи ҳистуйғу билан ҳақиқий муҳаббатнинг фарқини англамай, бир умр бахтсиз бўлиб қоладиган ёки оила қуришнинг асоси муҳаббат эмас, балки иқтисодий осойишталик бекаму кўст яшаш деб биладиган йигит ва қизлар ҳам кўплаб топилади. Бундай фикрлаш мешчанликдир. Муҳаббат табиатни гуллатувчи, дилларни яйратувчи, янгидан-янги куйлар яратувчи бир мўъжизадир.

Турмушда муҳаббатни поймол этиш, ижтимоий тенгликка риоя қилмаслик, худбинлик, ўз билармонлик, дидсизлик ва шунга ўхшаш нуқсонлар оилада ихтилоф келиб чиқишига сабаб бўлади. Халқимиз «Оиланинг бахти тотувликда», «Уйда роҳати йўқнинг кўчада фароғати йўқ», дейди. Оилавий можаролар натижасида киши руҳан азоб чекади, эр-хотиннинг асаби бузилиб, иш қобилияти пасаяди.

Оилавий ҳаётда эр ва хотин ўртасидаги муносабатлар муҳаббат билан чегараланиб қолмайди. Бунда маънавий ҳам-фикрлик ҳам керак.

Оила қуриш ғоят масъулиятли иш. Оила қураётган ҳар бир шахс бунга тўғри англаб етиши, бошқа бир шахснинг ҳаётини ҳам ўз жавобгарлиги остига олаётганини ҳис этиши керак. Баъзи ёшлар бир-бирларини тузукроқ синамай, билмай туриб, оила қуришдек мураккаб ва масъулиятли ишга қадам қўядилар. Бунинг оқибатида кўп вақт ўтмай суд оstonасигача борадилар, ажралишга ҳаракат қиладилар. Улар бундай енгилтакликлари билан фақат ўзларига эмас, балки яқин кишиларига, ота-оналарига ва қариндош-уруғларига ҳам ташвиш келтиришларини кўпинча ўйламайдилар. Оилавий ҳаёт тўрт кунлик — вақтинча иш эмас, балки умр бўйи садоқатнинг шодлик ва ғам-қайғу дақиқаларида ҳамдардликнинг синовидир.

Севги ва бир-бирини тушуниш, маслак бирлиги, ҳурмат ва дўстлик оиланинг мустаҳкамлигини таъминловни заруратдир.

Табиийки, ҳар бир шахс ўзининг алоҳида хусусиятларига эга. Шу сабабли отанинг ўрнини она, онанинг ўрнини ота боса олмайди. Аммо ҳар қайсиси оилага ўз фазилати билан файз киритади. Аслида оилавий турмуш кишиларнинг шахсий иши бўлса ҳам, уларнинг жамият олдидаги масъулияти каттадир. Чунки жамиятнинг кичик бўлаги бўлиб, у шу жамиятнинг бўлғуси фуқароларини тарбиялаб вояга етказди.

Эр-хотин ўртасидаги жанжалларнинг, оилавий можароларнинг сабаблари ўрганилганда кўпинча эр ёки хотиннинг оилавий ҳаётдаги бурч ва масъулиятни тўғри тушунмаслиги, ношудлиги, муомала-муносабатни билмаслиги, умуман оилавий турмушга тайёр эмаслиги маълум бўлади.

Ажралишларнинг сабабларидан бири бўлғуси куёв билан келинга ҳамма нарса зеб-зийнат, данғиллама уй, ҳатто, уй жиҳозларигача тайёрлаб қўйилишидир. Нима учундир ота-оналар боламиз уйланар экан, тўй харажатларини ўз пешона тери билан ишлаб топсин, уйни ҳам ўзи курсин, демайдилар-да, йил-ўн икки ой меҳнат қилиб, бор будларини «ўғилнинг бошини иккита қилиш»га сарфлайдилар. Натижада шу бўладики, ҳеч нарсага бели оғрмаган, елкаси офтобда куймаган, ҳамма нарсага осонгина эга бўлиб олган «куёв тўра» меҳнат қийинчиликлари, тежаб-тергашлар эвазига келган буюмларнинг қадрига етмайди. Келин бола билан ораларида сал кўнгилсиз гап ўтса, охир-оқибатини ўйламай, хотиннинг баҳридан ўтиб юбораверади. Агар ўша куёв бир оз машаққат, азият чекиб, елкаси қорайиб гишт қуйиб, лой қориб, қурилиш материаллари излаб ўзига уй қурганда, уй-анжомларини ҳам пешона тери билан ойлик маошини тўплаб сотиб олганда эди, оилани бузишдан аввал дўпписини ерга қўйиб, бир оз мулоҳазага борармиди, оила сақланиб қолармиди?

Фарзандни вояга етказиш, едириб-ичириш, кийинти-

риб, кам-кўстсиз улғайтириш — ота-оналик бурчи. Аммо ўғил уйланишга кетадиган сарф-харажатларни ўзи ишлаб топгани, ўзи уй қуриб, жой қилгани, рўзғор буюмларини ўз пулига сотиб олгани маъқул. Ота-она баҳоли қудрат ёрдам бериши, мададкор бўлиши, аммо фарзандларининг тайёрга айёр бўлишига йўл қўймаслиги керак. Улар ҳар бир сўмни меҳнат билан топса, унинг қадрига етадиган бўлади. Ота ҳам аксарият ҳолларда уй-жойли, мустақил оилага эга бўлган ўғлини ўтқазиб қўйиб: «Оила деб аталмиш аравага эришдинг, энди аравангни ўзинг тортасан, ўғлим. Катта ҳаёт йўлининг бошида турибсан, йўлинг оқ бўлсин, рўзғор тебратиш ўз қўлингда», дея олмайди. Бу эркатой ўғлини талтайтириш, оилали бўлса ҳамки, елкада кўтариб такасалтанг, иродаси бўш, мустақил ҳаёт кечира билмайдиган, ҳаётга, онгли курашга тайёрланмаган ландавур қилиб қўйиш демакдир. Ота оила бошлиғи — бўлажак ўғлига авлоддан-авлодга, отадан ўғилга ўтиб келаётган рўзғор тебратиш санъатини, қонун қоидаларини ўргатиб бориши, хуллас, уни оила қуришга тайёрлаши, бунинг учун энг аввало меҳнатга ўргатиши, ҳамма ноз-неъматлар, оиланинг фаровонлиги ва тўқин-сочинлиги, рўзғорнинг бутунлиги меҳнат туфайли эканлигини амалда исботлаши ва буни ўғлининг онгига сингдириши керак. Бундан ташқари, оилада топилган маблағни оқилона сарфлаш, тежамкор бўлиш, турмуш учун энг зарур нарсаларнигина харид қилиш, эр-хотиннинг топган маблағларини бамаслаҳат, режали харажат қилиш каби қоидалари ҳам тушунтириши зарур.

Мана шундай ҳаётий сабоқлардан бебаҳра ёш оилаларнинг ажралиши кўплаб учрайди.

Баъзи ота-оналар ўз фарзандларининг майлига қарамай уларни уйлантирадилар ёки эрга берадилар ва кўпинча шундай ёшлар ўз фарзандларининг тақдирини «орзу-ҳавас» қурбони қиладилар. Ўтмишдан мерос бўлиб қолган бундай қолоқ «орзу-ҳавас» ҳаётимизга доғ туширмоқда, айрим ёш

оилаларнинг бузилишига сабаб бўлмоқда. Ота-она «орзуси» деб икки ёшнинг пой-мол бўлган севгиси ҳақида жуда кўп мисолларни учратиш мумкин.

Кудаларку тенги билан, келин-куёв-чи?

Баъзан ўғлини қаршисига ўтқазиб қўйиб, жаҳл билан насиҳат қилаётган амалдор ёки пулдор отанинг у билан бўлган қуйидаги суҳбатини эшитиб қоласиз:

— Келиб-келиб топганинг шу бўлдимми? Мен киму, ўша қизнинг ота-онаси ким, бунинг фарқига борасанми ўзи? Менинг «фалончи» деган номим бор, бутун шаҳар танийди, уларни ким ҳам танирди? Тўғри, деҳқон бўлсаям, жуда одамохун одамлар экан, лекин эртага қуда уйимга меҳмон бўлиб келиб, у кетмондан, мен савдодан гапирсам, бу ёғи қандоқ бўлади? Йўқ, ўғлим, бошқа қиз топ! Хўп десанг, фалончини қизини олиб бераман. Отаси «фалончи» бутун умри катта ишларда ишлаб ўтяпти! Ўғли бутун бошли уни-вермагнинг директори! Қуданг борми, деса бор дегундай. Ана ўша менинг тенгим!

Ҳаётий кузатишлар никоҳларнинг бекор бўлишига асосан қуйидагилар сабаб бўлаётганини аниқлади:

1) келин-куёвларнинг турмушига ота-оналарнинг ўринсиз аралашуви;

2) янги оиладаги шароит билан ҳисоблашмаслик;

3) умр йўлдошини маълум «мақсад»ни кўзлаб, яъни бўлажак қайнота-қайнонанинг мансаби, обрўси, бойлигига қизиқиб, қизнинг ҳусну-жамолига ёки йигитнинг мутахассислигига ва ҳоказоларга учиб танлаш;

4) оилада «тенглик қонуни»нинг бузилиши;

5) эр-хотин характерларининг келишмай қолиши;

6) ота-онанинг тарбияда йўл қўйган хатолари;

7) хотиннинг уй-рўзғор тута билмаслиги;

8) эр-хотиндан бирининг ичиши;

9) эр-хотиндан бирининг бевафолиги;

10) узоқ муддат фарзандсизлик.

Ажралиш натижасида томонларнинг кейинги ҳаёти аввалписидан бутунлай фарқ қилади. Айниқса, фарзандлари билан қолган аёл учун жуда кўп муаммолар келиб чиқади. Гарчи болаларнинг отаси нафақа тўлаб турса-да, оилани иқтисодий бошқариш энди кескин ўзгаради. Қатор қийинчиликлар туғилади. Бундан ташқари, томонларнинг харақтерлари, воқеа-ҳодисага муносабатлари, таниш-билиш, қариндошлараро мулоқотлар ўзгаради. Ота-онаси ажралишган оиланинг фарзандлари улардан бирининг меҳрига қонмай кўнгли ярим бўлиб қоладилар. Бундай болалар ғоят ҳиссиётга берилувчан, арзимас гапни ҳам кўнглига оладиган ёки аксинча, тошмеҳр, лоқайд бўладилар, яъни улар кескин фарқланувчи феъл-атворлари билан бошқа болалардан ажралиб турадилар.

Ажралишнинг кўнгилсиз оқибатлари олдини олиш учун эр-хотин оилани сақлаб қолиш ва мустаҳкамлашга ҳаракат қилишлари зарур. Оилавий ҳаётда келишмовчилик тортишув, ҳатто, жанжаллар бўлиши мумкин. Аммо улар оила бахтини бузмаслиги, хўрланиш ва камситишларни келтириб чиқармаслиги керак. Бир-бирининг камчилигига тоқатли бўлиш, ўз камчилигини таҳтил қила билиш оилани асраш ва мустаҳкамлашнинг муҳим шартларидан биридир.

ХУЛОСА

Ахлоқий тарбияни болаликдан бошлаш керак. Ёшликда ўзлаштирилган яхши одатлар хулқ-атворга сингиб кетади. Бола қанча ёш бўлса, тарбиявий таъсирга шунча берилувчан бўлади. Бола хулқ-атворининг қандай бўлиши кўп жиҳатдан ота-онага, оилада қабул қилинган тартиб қоидаларга, одатларга боғлиқ.

Болалар хулқ-атворининг яхши бўлиши ҳам, ёмон бўлиши ҳам асосан оилада олган тарбиясига боғлиқдир. Боланинг ахлоқий камолотида оила ҳал қилувчи омил бўлади. Катталарнинг феъл-атвори, юриш-туриши, бoshқалар билан муносабати, умуман ҳар бир икир-чикир бола назаридан четда қолмайди ва боланинг тақлид қилишига манба бўлади.

Оиладаги ҳаёт тарзи боланинг вазмин, хушодоб, сўзга кирадиган ёки аксинча, тартибсиз, гапга қулоқ солмайдиган бўлиб ўсишига сабаб бўлади. Бунда катталарнинг болага талабчанлиги, оқилона севиши катта ўрин тутади. Демак, боланинг ўз хулқ-атвори учун жавобгарликка ўргатиш ва шу билан бирга унинг инсонийлик қадр-қимматини ҳурмат қилиш, болаларга хос шаънини камситмаслик лозим. Бунинг маъноси болага нисбатан қаттиққўл ва сезгир бўлиш, боланинг кўнглида нима кечаётганини, нимага мойиллигини, талаби, интилиши ва кечинмаларини билиш ва унинг қалбига тўғри йўл топа билишдан иборатдир. Болага ортиқча эрк бериш, ўринсиз талабларини вақтида рад этмаслик ва

болани оила имкониятлари билан ҳисоблашиш зарурлигига ўргатмаслик бола хулқининг бузилишига олиб келади.

Оилада бола маълум меҳнат топшириғини бажаришга ўргансин, бу иши учун у бошқалар олдида жавобгарлик ҳиссини сезишга одатлансин.

Болани гўдакликдан яхши хулқ-атворга ўргатиш керак, бу одатлар бора-бора мустаҳкамланиб, боланинг кундалик эҳтиёжига, хулқ-атворига сингиб кетади.

Ота-она бола хусусиятларини яхши билиши, қалбига йўл топиши лозим. Қатъий тартиб, мазмунли ҳаёт, унинг фойдали иш билан бандлиги ёмон хулқ-атворнинг олдини олишнинг энг маъқул, тўғри усулидир.

Бола тарбияси узоқ ва давомли педагогик жараён бўлиб, у тарбиячидан талабчан бўлишни талаб этади. Бола бирор ножўя иш қилиб қўйганда, уни жазолашдан олдин бола гуноҳининг сабабларини, ёмон одатлар қаердан келганини ўрганишни унутмаслик керак.

Бола хулқининг бузилишига кўпинча аниқ кун тартибининг йўқлиги, уни ўз ҳолига ташлаб қўйиш, меҳнатга солмаслик, оила аъзолари ўртасидаги ноаҳиллик, уйдаги тартибсизлик, режасизлик, талабчанликнинг меъёрида эмаслиги сабаб бўлади.

Агар катталар болага эътибор билан қараб, унга ишонишса, у билан мулойим муомалада бўлишса ва шу билан бирга адолатли, талабчан бўлишса, бола ҳам ота-онага итоаткор бўлиб, айтганларини қиладиган, хушодоб бўлади.

Ота-она болани яхши хулқ-атворга ўргатишда тарбиянинг тахминан қуйидаги синалган энг маъқул усулларида ўринли фойдалана олишлари керак: жумладан, ўзининг яхши ибрати билан болани яхши нарсаларга, одатларга ўргатиб, одатлантириб бориш; у ёки бу одатнинг яхши ёки хунук эканлигини тушунтириб, яхши одатни қилишга, ёмонини қилмасликка болани ишонтира бориш; ўрни келганда насихат қилиш; қатъий танбеҳ бериш; бола билан вақтинча гаплашмаслик; унга нисбатан муносабатни ўзгартиш; эркаламаслик ва бола айбини оила аъзоларининг ҳаммасига айтишни эслатиш; бўлиб ўтган воқеа ҳақида оила жамоатчилигининг фикрини кўзғатиш. Болага қилиб қўйган номаъқул ишини кўрсатиш методи, яъни «қўполлик қилиб, кўнгилни қолдирдингми, кечирим сўра», дейиш унга қаттиқ таъсир қилади.

Оила педагогикаси боланинг ёмон хатти-ҳаракатини ўз вақтида йўқотиш, унга тарбиявий таъсир этиш мақсадида қуйидаги жазо турларидан фойдаланишни тавсия этади: кесатиш, уялтириш, совуқ қараш, эътибордан қолдириш, маълум муддатга гапиришмай қўйиш, оилавий йиғинда гапириб қизартириш.

Айрим ота-оналар болани дўқ-пўписа билан, қўрқутиш билан гапга қулоқ соладиган қилмоқчи бўладилар. Ёки бирор нарсани ваъда қилиб, ўзига қаратиб олишга интилишади. Ҳар иккала ҳолатда ҳам болада ёмон одатлар тарбияланади. Болага тан жазо бериш, калтак билан тарбиялаш мутлақо

хатодир. Бу болага ўта бераҳмлик, тошюраклик, болакўрликдир. Каттак билан тарбиялаш, ота-онанинг ўзини тута билмаслиги катталар шаънига ярашмаган хунук одат. Каттак зарбидан танаси қақшаб, боланинг дили вайрон бўлади, бола ҳўрланади, камгап, аламзада бўлиб қолади. Ёлгон сўзлашга уринади, атайлаб катталарнинг жиғига тегиб, қайсарлик қилади. Нотўғри тарбия оқибатида болада пайдо бўлган ёмон одатларни йўқотиш, уни қайта тарбиялаш анча қийин иш. Бундай ҳолатда аввало боланинг турмуш шароитини ва шу вақтгача катталар билан бўлган ўзаро алоқасини юмшатиш керак. Буни аста-секинлик билан қилиш лозим.

Ҳадеб болага узундан-узоқ панд-насиҳат қилиш, арзир-арзимасга турткилайвериш, таъна қилиш ярамайди. Яхшиси, содир бўлган воқеага нисбатан ҳайрон бўлганингизни билдиринг. Болага бу ҳолни беҳос содир бўлган мустасно воқеа деб тушунтиришга ҳаракат қилманг. Умуман, болага таъсир этишнинг қайси усулидан фойдаланманг, бола шахсиятини ҳурмат қилишга одатланинг, унда яхши бўлиш истаги уйғонсин.

МУНДАРИЖА

Ў.Ҳошимов. Ойша Тўраеванинг «Оила — муқаддас қўрғон»

китоби ҳақида	3
Сўз боши	4
Бола азиз, одоби ундан азиз	7
Оилавий удумлар	7
Инсон одоби билан	13
Фарзандим қобил бўлсин десангиз	24
Ота-она обрўси — тарбия асоси	34
Оилада меҳнат тарбияси	38
Бола бошдан, ниҳол ёшдан	44
Дилбандингиз вояга етаётганда	55
Ёшлик — гўзаллик	65
Умр баҳори	68
Аёл бахти, оила саодати ҳақида	72
Эсиз, бахтига зомин бўлибсиз	79
Оилада эркак қадри	82
Ёшлик — бебошлик эмас	87
Оила — муқаддас, унга доғ тушмасин	91
Қарс икки қўлдан	94
Она — боғбон	99

Қуш уясида кўрганини қилади	109
Катталарга ҳурмат — азалий одат	111
Ота-онанг — тожи-тахтинг	123
Элга хизмат — олий ҳиммат	129
Юрак ёнмоғи керак	134
Йўлингиздан юрсам дейман	135
Яхши сўз — жон озиғи	137
Виждон ҳукми	140
Билиб қўйган яхши	146
Сўнгги пушаймон... ..	148
Ўғил бола тарбияси	153
Қайнота-қайнона ҳам ота-она	157
Ака-ука, опа-сингилларга муносабат	158
Фарзандлик бурчи	166
Қариндош-уруғ, қўни-қўшничилик муносабатлари	167
Қуда-андалар муносабати	168
Ажралиш сабаблари ва унинг ёмон оқибатлари	169
Хулоса	177

ОЙША ТЎРАЕВА

ОИЛА – МУҚАДДАС ҚЎРҒОН
(Оила педагогикаси)

Тўлдирилган иккинчи наشري

Тошкент
«CHASHMA PRINT»
2009

Муҳаррир *И.Турсунова*
Тех. муҳаррир *Д.Раҳмонова*
Безакчи-рассом *Б.Ҳайдаров*
Саҳифаловчи *Г.Ҳайдарова*
Мусахҳиҳ *С.Зуфарова*

19.08.2009 йилда чоп этишга рухсат берилди. Бичими $60 \times 84^{1/16}$.
Офсет босма қоғозига офсет усулда чоп этилди. Шартли босма табағи 10,6.
Нашр-ҳисоб табағи 10,0. Адади 500 нусха. Буюртма №...

«RAM-S» босмахонасида чоп этилди.
100096, Тошкент-96., Муқимий кўчаси, 178.